

Ph.d.-afhandling

**Mellem sogne- og cyberkirke:
En analyse af folkekirkens
kommunikation på internettet**

Af Peter Fischer-Nielsen

Ph.d.-skolen Teologi og Religionsvidenskab
Afdeling for Systematisk Teologi
Det Teologiske Fakultet
Aarhus Universitet
December 2010

Indholdsfortegnelse

TABELLER OG FIGURER.....	7
TAK.....	9
FORORD.....	11
INDLEDNING.....	13
Hovedspørgsmål.....	15
Forandring.....	16
Forhandling.....	17
Forvandling.....	17
Faglighed.....	18
Religionssociologien.....	18
Teologien.....	19
Kommunikations- og medievidenskaben.....	20
Definitioner og afgrænsninger.....	20
Forskningsetiske overvejelser.....	23
KAPITEL 1.....	25
KIRKE I EN MEDIEALDER.....	25
Kirken mister betydning.....	25
Tre sekulariseringsforståelser.....	26
Sekularisering – en definition.....	37
Sekularisering i Danmark.....	39
Medierne tager magten.....	45
Medie- og kommunikationsforståelse.....	45
Internettet som medie, massemedie og medieplatform.....	46
Medialisering.....	49
Mediering.....	51
Sekularisering og medialisering.....	53
Kirken svarer igen.....	56
Den sociale formning af teknologi.....	56
Den religiøst-sociale formning af teknologi.....	58
Når kirken forhandler – et eksempel fra Toronto.....	62
Forhandling og sekularisering.....	64
Tre teser om folkekirken og internettet.....	65

KAPITEL 2	69
FORANDRING	69
Metode	71
Baggrundsvare	73
Aktivitetsmønstre	75
Internettet som kontekst for religion	75
Besøg på religiøse hjemmesider	78
Aktiviteter på religiøse hjemmesider	79
Veje til de religiøse hjemmesider	84
Møder med religion uden for de religiøse hjemmesider	85
Internettets egnethed til spørgsmål om kristendom	89
Ændrede holdninger til religion	91
Forventninger til folkekirken	94
Delkonklusion	98
Medialisering af religion i Danmark	99
Sekularisering og internettet	101
Folkekirkens muligheder	102
KAPITEL 3	105
FORHANDLING	105
Spørgeskemaundersøgelse	106
Svarprocent og frafald	106
Baggrundsvare	109
Kvalitative interview	109
Udvælgelse af respondenter	110
Spørgeramme	111
Behandling	111
Omfangsbestemmelse	112
Tilstedeværelse	112
Aktiviteter	113
Udfordringer	116
Vurdering	118
Internettet som kommunikationsplatform	119
Den professionelle samtale	120
Aftaler i forbindelse med kirkelige handlinger	123
Menighedsopbyggende kommunikation	126
Samtaler af sjælesørgerisk karakter	130
Sammenfatning	133
Internettet som inspirationskilde	136
Søgemaskiner	137
Mediesider	138

Ressourcesider	139
Præstenetværk	142
Sammenfatning	144
Teologiens betydning for internetbrug	146
Grundtvigsk internetadfærd	151
Missionsk internetadfærd	152
Tidehvervsk internetadfærd	153
Delkonklusion	154
Internettets grænsesprængende karakter	155
Præsternes forhandling	155
Sekularisering	157
KAPITEL 4	159
FORVANDLING	159
Fire typer af kirkelig internetkommunikation	160
Præsternes vurdering af web-muligheder	163
Information	164
Interaktion	166
Præsentation	167
Participation	169
Kommunikationsmønstre på Folkekirken.dk	170
Historien bag Folkekirken.dk	171
Indholdet på Folkekirken.dk	173
Konsekvenser af internetprioriteringer	182
Information	182
Interaktion	183
Præsentation	185
Participation	186
En tredje vej	188
Envejs- og flervejskommunikation	189
Egne og andres platforme	191
Online og offline	192
KONKLUSION	195
MELLEM SOGNE- OG CYBERKIRKE	195
Vurdering af teoretiske perspektiver	200
Nye spørgsmål	202
LITTERATURLISTE	205

BILAG A	223
SPØRGESKEMA: DANSKERNES MØDER MED RELIGION PÅ INTERNETTET	223
BILAG B	231
SPØRGESKEMA: PRÆSTERNES BRUG AF INTERNETTET	231
BILAG C	239
SPØRGEGUIDE TIL KVALITATIVE PRÆSTEINTERVIEW	239
DANSK RESUMÉ	241
ENGLISH SUMMARY	244

Tabeller og figurer

Tabeller

1	Vejning af data	73
2	I hvilke af følgende sammenhænge er du i løbet af det seneste år kommet i kontakt med spørgsmål om religion og tro?	76
3	Forholdet mellem religiøst engagement og kontakt med spørgsmål om religion og tro på internettet	77
4	Hvor ofte besøger du hjemmesider, der udelukkende eller hovedsageligt beskæftiger sig med religion eller åndelige emner?	78
5	Hvad har du inden for det seneste år søgt efter på hjemmesider, der udelukkende eller hovedsageligt beskæftiger sig med religion eller åndelige emner?	80
6	Hvad har du inden for det seneste år søgt efter på hjemmesider, der udelukkende eller hovedsageligt beskæftiger sig med religion eller åndelige emner? I forhold til religiøst engagement	82
7	Når du har besøgt hjemmesider, der udelukkende eller hovedsageligt beskæftiger sig med religion eller åndelige emner, hvordan har du så fundet dem?	84
8	Hvor på internettet har du i løbet af det seneste år set religion eller åndelige emner optræde eller blive omtalt på en eller anden måde?	86
9	Hvor på internettet har du i løbet af det seneste år set religion eller åndelige emner optræde eller blive omtalt på en eller anden måde? I forhold til kirkegang e.l.	88
10	Hvor ville du søge svar, hvis du havde et spørgsmål om kristendommens indhold?	90
11	Hvor enig eller uenig er du i følgende udsagn? Konsekvenser af brugen af internettet i forhold til religion	92
12	Hvad ville du personligt finde interessant på en folkekirke-hjemmeside?	96
13	Undersøgelsens repræsentativitet: alder, køn og stift	108
14	Oversigt over interviewede præster fra Århus Stift	110

15	Hvor ofte har du brugt internettet i dit arbejde som præst inden for de seneste tre måneder?	113
16	Hvad har du brugt internettet til i dit arbejde som præst i løbet af de seneste tre måneder?	115
17	Hvis du skulle bruge internettet mere i dit arbejde, end du gør nu, hvilke udfordringer ville du så støde på?	117
18	Har internettet alt taget i betragtning haft en positiv eller negativ betydning i forhold til dit arbejde som præst?	118
19	Har du inden for de seneste tre måneder som en del af dit arbejde været i kontakt med følgende personer eller grupper via e-mail/internettet?	120
20	Sognehjemmesidens betydning	126
21	Brugen af internettet gør, at jeg er i kontakt med flere fra sognet end ellers	127
22	Hvor vigtige vil disse medier efter din mening være for folkekirkens kommunikation i fremtiden	129
23	Sjælesorg online og kontakt med folk uden for sognet	131
24	Har du inden for de seneste tre måneder brugt internettet til noget af følgende?	136
25	De mest besøgte hjemmesider med kirkeligt eller religiøst indhold	140
26	Identificerer du dig med en eller flere af følgende betegnelser?	148
27	Tillægsidentifikationer for grundtvigske, missionske og tidehvervske præster	150
28	Signifikante grundtvigske afvigelser	151
29	Signifikante missionske afvigelser	153
30	Signifikante tidehvervske afvigelser	154
31	Hvilket af følgende indhold mener du, at folkekirken skal tilbyde på Folkekirken.dk eller på en anden officiel folkekirkehjemmeside? Præster og danskere sammenlignet	168

Figurer

1	Tre teologiske forståelser	149
2	Fire typer af kirkelig internetkommunikation	161
3	Præsternes ønsker til folkekirkens web-kommunikation	164
4	Indhold på Folkekirken.dk 2. september 2010	174

Tak

Det ville ikke have været muligt at nå i mål med denne afhandling uden gode råd, kommentarer og konstruktiv kritik fra de mange personer, der har fulgt projektet gennem de seneste tre år. Til alle dem vil jeg rette en varm tak.

Takket være støtte fra Forsknings- og Innovationsstyrelsen har projektet kunnet gennemføres under ErhvervsPhD-ordningen i et samarbejde mellem Aarhus Universitet, Areopagos og Kristeligt Dagblad. Jeg er de to virksomhedsparter taknemmelig for deres mod og vilje til at satse på forskning midt i en finansiel krisetid og for det gode kollegiale samvær, som jeg har oplevet begge steder. På Areopagos vil jeg særligt takke Birger Nygaard, der i sin tid opmuntrede mig til at gå i gang med projektet, og som i hele perioden har fungeret som en særdeles inspirerende medvejleder. På Kristeligt Dagblad takker jeg især Morten Thomsen Højsgaard, der i 2004 indleverede den første danske ph.d.-afhandling om religion og internet, og som blandt andet derfor har været af uvurderlig betydning som medvejleder. Jeg ønsker også at takke internetredaktionen på Kristeligt Dagblad, som jeg har arbejdet tæt sammen med både før og under projektførelsen. Her vil jeg især rette en tak til internetchef Anders Ellebæk Madsen for altid spændende og udfordrende samtaler om religionens udfoldelse på og uden for internettet.

Det Teologiske Fakultet på Aarhus Universitet har fungeret som et ideelt fagligt miljø for projektet. Jeg er taknemmelig for de mange små og store input, som kollegaer på de forskellige afdelinger har givet mig. Særligt har jeg sat stor pris på samarbejdet og samværet med kollegaer på Afdeling for Systematisk Teologi og Center for Samtids-Religion. Jeg takker Lars Ahlin for gode råd omkring spørgeskemaundersøgelserne, Sidsel Vive Jensen for kritiske kommentarer til et tidligt udkast til afhandlingen og Benedicte Hammer Præstholm for godt kontorfællesskab. Af alle personer på Det Teologiske Fakultet er det dog Viggo Mortensen, som jeg skylder størst tak. Som hovedvejleder på projektet har han med sin store erfaring og sit skarpe overblik hele vejen igennem hjulpet mig til at dirigere projektet i den mest hensigtsmæssige retning.

Tak

En række personer er jeg derudover glad for at have stiftet bekendtskab med i projektperioden: Charles Ess, der ankom til Århus med mange års international forskningserfaring og et hjerte for området religion og internet, og som med sin generøse og inkluderende måde at arbejde på, har været et yderst inspirerende bekendtskab; den brogede skare af danske og udenlandske forskere og praktikere, der bidrog til, at sporet *Church in Cyberspace* ved konferencen *Church and Mission in a Multireligious Third Millennium* blev en berigende oplevelse; de nordiske kollegaer, der gennem *The Nordic Research Network for the Mediatization of Religion and Culture*, har hjulpet mig til at blive klogere på mediernes betydning for religion i dag. Mine medredaktører på bogen *Digital Religion, Social Media and Culture: Perspectives, Practices, Futures*, som udkommer i 2011, skylder jeg også tak for fagligt stimulerende samarbejde om en spændende udgivelse. Udover Charles Ess drejer det sig om amerikanske Pauline Hope Cheong og svenske Stefan Gelfgren.

Jeg takker Christian Roar Pedersen, Kirsten Grube, Steen Marquard Rasmussen, Karen Schousboe, Carsten Riis Jensen og Jan Lindhardt for input til mine spørgeskemaer i en tidlig fase af projektet. En særlig tak skal også rettes til de mange personer, der har brugt dyrebar tid på at besvare spørgeskemaerne og deltage i interview, og som dermed også har lagt grundlaget for afhandlingens analyser og konklusioner. For grundig korrekturlæsning er jeg min bror Thomas meget taknemmelig. Den vigtigste støtte er dog ubetinget kommet hjemmefra. Jeg takker Bente, Johan, Gertrud og Valdemar for jeres altid kærlige støtte og opbakning – også gennem de seneste tre år.

Selvom takkelisten er omfattende, og mange personer har været med til at præge projektet, bærer jeg dog alene ansvaret for fejl og mangler i afhandlingen.

Forord

Internettet er både en gave og en udfordring for en empirisk forsker. En gave fordi det altid er ved hånden, en udfordring fordi det kan være endog meget svært at trænge bag om det, der foregår på skærmen. Vanskelighederne er kun blevet større i takt med internetforskningens modning, hvor man har opgivet forestillingen om *cyberspace* som en verden for sig og i stigende grad anerkender, at der bag de mange tekster, billeder og lyde, som på et splitsekund kan hentes frem af Google, gemmer sig levende mennesker, hvis aktiviteter på internettet ikke kan fortolkes isoleret, men kun i lyset af deres engagement i verden i øvrigt (Lundby 2011). Ligeledes er der også aktører, der slet ikke er til stede på internettet, men hvis stemmer det alligevel kan være vigtigt at lytte til, hvis man ønsker at nå til en nuanceret forståelse af en gruppes eller en institutions internetkommunikation. Det er med andre ord ikke nok at være online som internetforsker. Personer og kontekster må også studeres offline.

Da denne afhandling netop søger en bred forståelse af den folkekirkelige internetkommunikation, vil den ikke udelukkende beskæftige sig med det lag, der er umiddelbart synligt online. En analyse af almindelige danskeres forskelligartede og mere eller mindre hyppige møder med religion på internettet sætter fokus på de forandrede kommunikationsvilkår, som internettet bringer med sig, og som folkekirken må tilpasse sig. En undersøgelse af folkekirkens præster viser, hvordan internettet flittigt, men ikke ukritisk, bruges som en integreret del af præsternes arbejdsliv. Endelig vil hjemmesiden Folkekirken.dk også kortfattet blive analyseret med henblik på at diskutere folkekirkens overordnede strategiske tænkning omkring internettet, hvor det særligt er de oplysende og informerende elementer, der lægges vægt på.

Med nedtoningen af cyberspace forsvinder også forestillingen om en rendyrket *cyberkirke*, der er totalt afskåret fra den fysiske verden, og hvor ritualer, forkyndelse og fællesskab kan leve deres eget liv uden at være i kontakt med det, vi normalt forstår som kirke (Hutchings 2010b). At cyberkirken næppe i sin rene form er fremtidens kirke, betyder imidlertid langt fra, at den traditionelle sognekirke

ikke påvirkes af udviklingen. Denne afhandlings resultater viser, at folkekirken i høj grad forandres af internettet, men samtidig også at prægningen ikke kun går den ene vej. Præster og andre kirkelige aktører har også noget at skulle have sagt, når det gælder om at formulere folkekirkens fremtid mellem sogne- og cyberkirke.

Afhandlingens titel er inspireret af tidligere generalsekretær i Kirkefondet Kaj Bollmanns artikel ”Mellem sogn og cyberspace – udfordringer til et folkekirkeligt menighedssyn.” Han opfordrer i artiklen til en refleksion over, hvordan nye medier kan integreres i folkekirkens arbejde og forskning i, ”hvordan teologi og forkyndelse påvirkes af og omvendt påvirker den offentlighed, som de nye medier eksisterer i” (Bollmann 2003, 51). Det er ønsket, at denne afhandling kan være med til at bringe refleksionen over disse spørgsmål et skridt videre.

Indledning

Denne afhandling undersøger empirisk og teoretisk den danske folkekirkens kommunikation på internettet. Dermed indskrives den sig i en blot femten år lang forskningshistorie omkring emnet religion og internet. Det var internettets populære gennembrud i midten af 1990'erne, der for alvor satte forskningen i gang. Den tidligere tegneserieforfatter Jay Kinneys artikel "Net Worth? Religion, Cyberspace and the Future" (1995), der diskuterer magtkampen online mellem religiøse individer og religiøse institutioner, er den måske første berøring af forholdet mellem religion og internet i et internationalt videnskabeligt tidsskrift.¹ Året efter optræder problemstillingen som ét blandt flere temaer i bogen *Philosophical Approaches to Computer-Mediated Communication*, hvor Brenda E. Brasher og Stephen O'Leary i artiklen "The Unknown God of the Internet: Religious Communication from the Ancient Agora to the Virtual Forum" (1996) drager paralleller mellem oldtidens markedspladser og internettet. I en dansk videnskabelig kontekst tager forskningen sin begyndelse med islam-forskeren Garbi Schmidts undersøgelser af muslimers brug af internettet (1995; 1996; 1999) og religionsforskeren Morten Thomsen Højsgaards studier af dansk kristendom og religionsdebat online (1999; 2004).

Siden da er en række artikler i forskellige tidsskrifter,² afhandlinger og monografier³ samt antologier⁴ blevet udgivet, som på den ene eller

¹ Et andet bud på den første videnskabelige artikel om religion og internet er Stephen O'Learys artikel "Cyberspace as Sacred Space: Communicating Religion on Computer Networks" (1996) i *Journal of the American Academy of Religion* (Hutchings 2010b, 11).

² Blandt andet *Heidelberg Journal of Religions on the Internet* (2005-) og temanumre af tidsskrifterne *Journal of Computer-Mediated Communication* (2007, vol. 12, 3), *Australian Religion Studies Review* (2011) og *Information, Communication & Society* (2011).

³ (Bunt 2000; Brasher 2001; Larsson 2002; Højsgaard 2004; Lövheim 2004; Apolito 2005; Campbell 2005a; Herring 2005; Karaflogka 2005; Sjöborg 2006; Hutchings 2010b).

anden måde berører forholdet mellem religion og internet. Ligeledes har forskellige konferencer været dedikeret til emnet, blandt andet på dansk grund hvor Københavns Universitet i 2001 var vært for konferencen *Religion and Computer-Mediated Communication* og i 2010, hvor Aarhus Universitet husede konferencen *Church and Mission in a Multireligious Third Millennium* med det selvstændige spor *Church in Cyberspace*.⁵

Der er løbende gjort forskellige forsøg på at opsummere forskningen og pege på tendenser i udviklingen. Den amerikanske religionssociolog Lorne Dawson skelner ved indgangen til det nye årtusinde mellem et *first flush* i forskningen, hvor det primært var utopiske og dystopiske forestillinger, der dominerede, og en fremvoksende mere sober *second thought*, der behandler religion på internettet i relation til internetsociologiens mere generelle problemstillinger: identitetsdannelse, fællesskabsformation, autoritet og konflikt samt simuleret virkelighed (Dawson 2000). Den samme modning af forskningen beskriver Morten Thomsen Højsgaard og Margit Warburg i introduktionen til antologien *Religion and Cyberspace* fem år senere. De ser den tidlige entusiastiske forskningsbølge afløst af bestræbelser på at opnå faktisk og empirisk viden om religionens udfoldelse på internettet og forsøg på at forstå denne viden i lyset af generelle udviklingstendenser i det senmoderne samfund. Endelig peger de på en tredje bølge, der er i sin vorden, og som yderligere vil modne forskningen: ”A bricolage of scholarship coming from different backgrounds and with diverse methodological preferences” (Højsgaard & Warburg 2005a, 9).⁶ Fælles for de forskellige beskrivelser af forskningen er påvisningen af en bevægelse fra det snævre empiriske fokus på religiøse repræsentationer på internettet til bredere og mere teorifunderede perspektiver på internettet i relation til religiøse tendenser i samfundet i øvrigt. Som konklusion på denne udvikling skriver Mia Lövhelm i sin artikel ”Rethinking Cyberreligion?”, at betydningen af internettet for religion nok har været overvurderet, og at tiden nu er inde til at placere forsk-

⁴ (Hadden & Cowan 2000b; Dawson & Cowan 2004; Højsgaard & Warburg 2005b; Larsson 2006; Cheong, Fischer-Nielsen, Ess & Gelfgren 2011).

⁵ Hjemmesiden for sidstnævnte konference ligger stadig online på web-adressen <http://teo.au.dk/forskning/aktuelt/churchandmission> (besøgt 16/11 2010).

⁶ Den amerikanske forsker Heidi Campbell bygger i det seneste forsøg på at beskrive udviklingen videre på Højsgaards og Warburgs inddeling af forskningen i tre bølger. Hun beskriver den første fase som primært optaget af snævre empiriske beskrivelser, mens den anden fase i højere grad handlede om at sammenligne internetfænomener og finde fællestræk. Den tredje fase er ifølge Campbell mere teoretisk funderet og fokuserer på sammenhængen mellem online og offline (Campbell 2011).

ningen i religion på internettet i en bredere diskussion omkring generelle religiøse forandringer i samtiden (Lövheim 2008, 215).

Nærværende afhandling lægger sig i umiddelbar forlængelse af den ovenfor beskrevne forskningshistorie. I bestræbelserne på at analysere folkekirkens kommunikation på internettet er der behov for en beskrivelse og kortlægning af den konkrete brug af internettet, der finder sted i folkekirken. Men i anerkendelse af at internettet ikke er en virkelighed for sig, afskåret fra den øvrige sociale virkelighed, er der også behov for at forstå folkekirkens internetkommunikation i et større perspektiv og undersøge, hvordan kirken, også når den ikke er på internettet, forhandler om brugen af mediet, og hvilken generel kontekst, folkekirkens internetkommunikation indlejrer sig i.⁷

Hovedspørgsmål

Afhandlingen undersøger folkekirkens kommunikation på internettet. Folkekirken er imidlertid en gigantisk organisation bestående af 4,5 millioner medlemmer, 2.354 kirkebygninger, 2.123 sogne og mange tusinde præster, ansatte og menighedsrådsmedlemmer.⁸ Dertil kommer en række valgmenigheder, organisationer og foreninger, der i større eller mindre grad bærer en folkekirkelig identitet og dermed også kan regnes ind under det omfattende folkekirkelige fællesskab. Da jeg ikke kan afdække alle aspekter af folkekirken, har jeg i afhandlingen valgt empirisk at afgrænse mig til at undersøge (1) danskerne i almindelighed, som i høj grad er identisk med folkekirkens medlemskare og under alle omstændigheder udgør folkekirkens målgruppe; (2) de danske folkekirkepræster, som i det daglige repræsenterer folkekirken over for dens medlemmer og (3) i beskedent omfang den centrale kommunikation, som finder sted på den officielle hjemmeside

⁷ Forskningsområdet religion og internet gives udover denne kortfattede introduktion ikke en særskilt teoretisk fremstilling i afhandlingen. I teoripræsentationen (kapitel 1) har jeg fundet det mere frugtbart at arbejde ud fra nogle større og mere generelle teorier om religion, samfund og medier end at forsøge at give en sammenhængende fremstilling af de meget forskelligartede teoretiske indsigter, der er udsprunget af forskningen i religion og internet. Det betyder imidlertid ikke, at den tidligere forskning på området vil blive ignoreret. Den vil tværtimod blive hyppigt inddraget, hvor det skønnes relevant i afhandlingen, både i det teoretiske kapitel og i særdeleshed i de empiriske analyser, med henblik på at perspektivere undersøgelsesresultaterne. En mere systematisk fremstilling af forskningshistorien omkring religion og internet kan læses i Tim Hutchings afhandling *Creating Church Online*, hvor hovedvægten i hans litteraturgennemgang dog er lagt på den forskning, der relaterer til onlinekirker (Hutchings 2010b, 7-42).

⁸ Oplysninger fra <http://www.km.dk/folkekirken.html> (besøgt 16/11 2010).

Folkekirken.dk. Dermed har jeg afskåret mig fra at undersøge interessante og nyskabende kirkelige web-initiativer, der falder uden for dette empiriske fokus. Målet med afhandlingen har imidlertid ikke været at fremhæve folkekirkens *best practice*, men at undersøge dens *mainstream practice*, og det er på den baggrund, at de empiriske valg er truffet. I stedet for Folkekirken.dk kunne jeg også have analyseret de mange sognehjemmesider og undersøgt, hvordan sognene lokalt kommunikerer. Jeg har dog antaget, at sognehjemmesiderne fortsat i høj grad redigeres af eller i tæt samarbejde med præsterne, og at sognehjemmesidernes ambitioner og begrænsninger derfor i høj grad afspejler sognepræsternes, som i forvejen behandles i afhandlingen. Dette vil sandsynligvis ændre sig over tid, i takt med at sognekirkerne opprioriterer deres kommunikationsindsats, og sognehjemmesiderne kan da blive et interessant forskningsobjekt. I dette projekt har jeg imidlertid fundet det mere interessant at undersøge folkekirkens officielle hjemmeside, idet den repræsenterer et andet niveau i analysen, hvor det ikke er den lokale præst, men en central bestyrelse og en professionel redaktion, der former indholdet.

Afhandlingens hovedspørgsmål kan i kortform formuleres således: *På hvilke måder forandrer internettet vilkårene for den folkekirkelige kommunikation? Hvordan forhandler folkekirken om brugen af internettet? Og endelig: Hvilke overordnede konsekvenser kan forskellige tilgange til kommunikationen på internettet få for folkekirken?* De tre spørgsmål præsenteres kortfattet nedenfor under overskrifterne forandring, forhandling og forvandling. Spørgsmålene fører i forlængelse af de tre teoretiske perspektiver (sekulariseringsteori, medialiseringsteori samt teorien om den religiøst-soziale formning af teknologi), der præsenteres i kapitel 1, til formuleringen af tre teser. Indholdet af disse teser behandles i de empiriske analyser i kapitel 2-3 og i diskussionen i kapitel 4 for til sidst at danne grundlag for en konklusion.

Forandring

Det første spørgsmål om forandring tager udgangspunkt i medialiseringsteoriens tese om, at medieinstitutionerne i den vestlige verden har indtaget en så dominerende rolle i samfundet, at alle andre institutioner, herunder kirker og religiøse organisationer, i stigende grad må indordne sig under mediernes logik for at kunne kommunikere med befolkningen. I en empirisk undersøgelse af danskeres møde med religion på internettet undersøger jeg i kapitel 2 graden af internettets dominans i forhold til at præge danskernes opfattelse af religion. Betyder internettets fremkomst, at danskerne nu møder religion på nye

måder end tidligere? Forandrer brugen af internettet danskernes indstilling til religiøse spørgsmål, deres religiøse praksis og deres forhold til folkekirken og andre religiøse institutioner? Overordnet vil spørgsmålet også blive rejst, om religionens medialisering via internettet fører til en styrkelse eller svækkelse af sekulariseringstendenser i samfundet.

Forhandling

Med det andet spørgsmål udfordrer jeg medialiseringsteoriens ensidige vægtlægning på medieinstitutionernes magt over de religiøse institutioner. Inspireret af teorien om den religiøst-socialt formning af teknologi undersøger jeg i kapitel 3, hvordan brugen af internettet kritisk forhandles af præster i den danske folkekirke: Til hvilke aktiviteter opleves internettet brugbart og mindre brugbart? Hvilke muligheder og problemstillinger ser præsterne forbundet med internettet? Særligt behandles præsternes brug af internettet som kommunikationsmiddel og som inspirationskilde i gudstjenesteforberedelsen. Da den offentlige forhandling om internettet er forholdsvis beskedent inden for folkekirken, har jeg taget udgangspunkt i præsternes indre forhandling, hvor argumenter og modargumenter brydes i den individuelle refleksion. Analysen peger dog også på, at ikke alle forandringer i præsternes arbejdsliv kan forklares med henvisning til præsternes forhandling. Medialiseringsspektivet kan med fordel inddrages som en supplerende forklaring, idet internettets kommunikationslogik til en vis grad sætter rammerne for præsternes handlefrihed.

Forvandling

I kapitel 4 udvikler jeg på baggrund af præsternes egne udsagn om folkekirkens muligheder på internettet en typologi over kirkelig internetkommunikation. Det undersøges, hvordan præsterne fordeler sig på typologiens fire kommunikationsformer, ligesom også indholdet på folkekirkens officielle hjemmeside Folkekirken.dk analyseres i forhold til typologien. Derefter vurderes konsekvenserne af de forskellige kommunikationsformer i lyset af afhandlingens empiriske resultater og teoretiske perspektiver. Endelig beskrives muligheden for en folkekirkelig kommunikationsstrategi, der balancerer mellem kravet til medietilpasning på den ene side og ønsket om at værne om folkekirkens traditionelle identitet på den anden side. Kapiteloverskriften *forvandling* hentyder til denne tredje vej, hvor det er transformationen indefra i mødet med eksterne udfordringer, der forsøges beskrevet.

Faglighed

Moderne forskning er i stigende grad tværfagligt orienteret og med god grund. I en rapport fra Det Strategiske Forskningsråd udtaler 358 offentligt ansatte forskere sig om gevinsterne ved den tværfaglige tilgang til forskningen: 76 procent oplever, at det giver bedre mulighed for at belyse en problemstilling; 66 procent mener, at der via tværfaglig forskning er et større potentiale for anvendelse af resultater, og 53 procent peger på, at tværfaglighed fører til udvikling af nye og innovative metoder, begreber, modeller, hypoteser eller teorier (Det strategiske forskningsråd 2009, 46). Processen, der har ledt til denne afhandling, har i høj grad været baseret på tværfaglighed, hvor teoretiske perspektiver fra såvel religionsvidenskab, teologi samt medie- og kommunikationsvidenskab har spillet en rolle. Ulempen ved en sådan tilgang er, at fordybelse i et snævert fagligt område vanskeliggøres, hvilket indebærer en fare for overfladiskhed. Gevinsterne opvejer dog denne problemstilling, og i forhold til afhandlingen har tværfagligheden blandt andet betydet, at analysen bedre har kunnet tage højde for såvel mediernes og medieinstitutionernes som religionens og de religiøse institutioners betydning for udviklingen af den folkekirkelige kommunikation på internettet. I det følgende vil jeg kortfattet gøre rede for, hvordan jeg har forholdt mig til de tre nævnte fag i arbejdet med afhandlingen.

Religionssociologien

Som cand.mag. i religionssociologi fra Københavns Universitet (2004) vil religionssociologien forstået som forskning ”rettet mod de samfundsmæssige aspekter af religionerne” (Warburg 1997, 137) eller ”den del af sociologien som er specielt optaget af at studere religion i sin sociale kontekst” (Furseth & Repstad 2007, 20) også være mit naturlige faglige udgangspunkt. Denne interesse er yderligere blevet styrket via mit engagement i Center for SamtidsReligion (tidligere Center for Multireligiøse Studier) på Det Teologiske Fakultet, Aarhus Universitet.

Både i forhold til teorivalg og i forhold til metodisk fremgangsmåde har projektet været styret af religionssociologiske interesser. Sekulariseringsperspektivet, som er den overordnede teoretiske ramme for projektet, og som nærmere vil blive forklaret i kapitel 1, er således en klassisk problemstilling inden for religionssociologien, hvor det undersøges, hvordan forandringer i samfundet er med til at skabe forandring i religionerne og de religiøse institutioner. Ligeledes er spørgs-

målet om præsters adfærd og autoritet også et oplagt religionssociologisk tema. Medieverdenen burde på samme måde være det, men har indtil videre kun haft en begrænset betydning for religionssociologien på trods af dens enorme indflydelse på samfundslivet. De kvantitative og kvalitative metoder (spørgeskemaundersøgelser og interview), som jeg i arbejdet med afhandlingen har gjort brug af, er desuden forankret i den religionssociologiske tradition.

Teologien

Mit ph.d.-projekt blev udført inden for rammerne af Afdeling for Systematisk Teologi. Forløbet faldt sammen med en større diskussion på fakultetet om teologiens fremtid, som ikke mindst blev tvunget frem af faldende optag af studerende og spekulationer om fakultetets situation efter en kommende omstrukturering af universitetet. I 2008 skød dekan Carsten Riis debatten i gang ved i en kronik i Kristeligt Dagblad blandt andet at foreslå et mere fleksibelt teologisk studium, hvor også faglige perspektiver fra religionssociologien og kommunikations- og medieteorien kunne indgå (C. Riis 2008). Det førte til diskussioner om, hvad der egentlig er teologiens kerne på Aarhus Universitet, blandt andet i et særnummer af tidsskriftet *Fønix*, december 2009, hvor forskellige Århus-teologer gav deres bud til kende. Dele af disse forslag kan jeg genkende mig selv og mit projekt i, for eksempel når det hævdes, at ”den teologiske uddannelse har sin særlige identitet ved med et aktualiserende og kommunikerende sigte at analysere og reflektere over kristendommens tilblivelse og samspil med kulturen i fortid og nutid” (Nørager & Riis 2009, 223).

Afhandlingen forsøger derimod ikke at bedrive normativ teologi og afgøre, hvad der er den sande kristne tilgang til internetkommunikation. Det tætteste, jeg kommer på dette, er diskussionen i kapitel 4, hvor jeg trods alt vil komme med en vurdering af, hvilken tilgang til internettet som folkekirken efter al sandsynlighed vil have størst gavn af at forfølge. Men selv denne vurdering er mere informeret af sociologiske analyser end af teologiske argumenter. I højere grad består afhandlingens teologiske bidrag af en *kontekstbestemmelse* (Jacobsen 2009, 246), det vil sige en beskrivelse og analyse af folkekirken brug af internettet, som en egentlig teologisk refleksion kan tage udgangspunkt i. En sådan beskrivelse er helt nødvendig for, at den teologiske refleksion ikke skal fortabe sig i fordomme og forestillinger, men i stedet kan tage udgangspunkt i reelle empiriske iagttagelser og analyser. Afhandlingen forsøger desuden at samle op på og formulere den

internetteologi, der ofte ubevidst bedrives rundt omkring i landets præstegårde.

Kommunikations- og medievidenskaben

Det er vanskeligt at beskæftige sig med folkekirkens kommunikation på internettet uden også at inddrage teoretiske perspektiver fra kommunikations- og medievidenskaben. Min skoling i disse discipliner er primært sket gennem deltagelse i *The Nordic Network for the Mediatization of Religion and Culture* og i mindre grad via *Center for Internetforskning* på Aarhus Universitet.⁹

Jeg har valgt primært at beskæftige mig med to medieteoritiske tilgange, som jeg i afhandlingen vil lade supplere hinanden: Medialiseringsteori er især optaget af at beskrive, hvordan medierne forandrer verden, mens teorien om den religiøst-sociale formning af teknologi tager udgangspunkt i religiøse gruppers forsøg på at forme nye medieteknologier på en måde, så de kan understøtte den religiøse tradition og de kulturelle værdier, der gør sig gældende inden for den pågældende gruppe. Jeg mener, begge tilgange er gavnlige i forhold til studiet af folkekirkens brug af internettet, hvor det på den ene side er uundgåeligt, at mediet trænger sig på og forandrer folkekirkens kommunikative praksis, mens det på den anden side er lige så væsentligt at se på, hvordan præster og andre aktører forhandler om internettets brug og er med til at præge dets udvikling.

Definitioner og afgrænsninger

En række ord og begreber, som anvendes i afhandlingen, kræver en nærmere definition. I det teoretiske kapitel vil det ske mere udførligt. Her vil jeg blot, af hensyn til klarheden knytte nogle få kommentarer til nogle af de mest centrale begreber i afhandlingen.

Religion beskæftiger jeg mig primært med i tre forskellige betydninger. Denne skelnen er ikke et forsøg på at give en udtømmende definition af religionsbegrebet, men er blot en afgrænsning af, hvordan jeg i denne afhandling, hvor opmærksomheden retter sig mod folkekirken, folkekirkedanskere og medieret religion, finder det meningsfuldt teoretisk og empirisk at arbejde med religion.

⁹ The Nordic Network for the Mediatization of Religion and Culture har hjemmesideadressen <http://www.hf.uio.no/imk/forskning/prosjekter/mrc>. Center for Internetforskning har hjemmesideadressen <http://cfi.au.dk> (begge sider besøgt 17/11 2010).

Jeg forstår blandt andet religion som de organiserede former for gudsdyrkelse, der kommer til udtryk inden for en etableret religiøs institution som folkekirken via formaliserede dogmer, ritualer og autoritetsstrukturer. Det er elementer, som eksempelvis berøres i Ninian Smart's kendte syvdimensionelle analysemodel (Smart 1996), og som kan være med til at vise sammenhængen i en religion eller i en religiøs institution. Denne tilgang kan imidlertid ikke stå alene, da den institutionaliserede religion ikke kan forventes at have fuldstændig eller ensartet tilslutning fra de individer, der vælger at være medlemmer af institutionen. Endvidere er det også vigtigt at have blik for forandringerne. Selvom den etablerede religiøse institution er forholdsvis stabil, er den ikke statisk og vil undergå forandringer over tid.

Derfor er det også vigtigt at beskæftige sig med de former for tro, som den individuelle dansker selv vil kategorisere som religion, uden at de nødvendigvis stemmer overens med folkekirkens eller andre religiøse institutioners læresystemer. Selvom disse trosforestillinger sagtens kan dyrkes inden for rammerne af en sådan institution, vil de også folde sig ud på mere eller mindre organiserede og systematiserede måder i privatlivet eller i andre sociale sammenhænge. Denne tilgang til religion kan i antropologisk terminologi betegnes som *emic*, idet den går ud fra individets egen forståelse af, hvad der tilhører kategorien religion, og hvad der ikke gør (Warburg 1997, 185). Jeg benytter eksempelvis tilgangen, når jeg i spørgeskemaundersøgelsen blandt danskere spørger, hvor de på internettet har mødt ”spørgsmål om religion og åndelige emner.” Fordelen er, at udspørgningen gøres lettere, idet man slipper for at forklare eller nuancere en bestemt religionsforståelse for respondenterne. Ulempen er, at det kan være vanskeligt præcist at vide, hvad den enkelte respondent placerer og ikke placerer under kategorien religion.

Endelig beskæftiger jeg mig med religion som de individuelle trosforestillinger, som hverken religiøse institutioner eller individet selv opfatter som religion, men som dog alligevel kan betegnes som religiøse eller spirituelle, fordi de enten i transcendent eller immanente formuleringer søger en mening eller kvalitet, der ligger udover det umiddelbart empiriske niveau. Det kan for eksempel komme til udtryk i en bevidst *livsspiritualitet*, hvis praksis eller forestillinger tager udgangspunkt i individet, tilværelsen eller naturen (Woodhead & Heelas 2000, 110), eller det kan tage form af en lejlighedsvis henvisning til Gud, livet efter døden eller meningen med livet, som individet ikke selv opfatter som religiøse udsagn, men som udefra set kan anskues som udtryk for religion (Gundelach, Iversen & Warburg 2008, 139).

Disse former for tro kan imidlertid være vanskelige at identificere, og da analysen af danskernes religiøsitet i denne afhandling primært baserer sig på en spørgeskemaundersøgelse, hvor individuelle trosforestillinger vanskeligt lader sig nuance, kan jeg valgt kun forsigtigt at beskæftige mig med denne vinkel og primært på et teoretisk og analytisk plan.

Sekularisering opfatter jeg inspireret af den canadiske filosof Charles Taylor som den historiske proces, der i Danmark og andre vestlige samfund har ført til, at religion i højere grad end tidligere er blevet et individuelt valg på linje med andre valg. I mange kontekster har det betydet, at statskirker og andre religiøse institutioner har mistet formel magt i samfundet og betydning for individet. Jeg opfatter dog ikke sekularisering som religionens generelle tilbagegang. Tværtimod kan der være en sammenhæng mellem den etablerede religions gradvise svækkelse og fremvæksten af andre religiøse tilbud og muligheder, hvor individets selvstændige valg bliver centralt. Sekularisering opfatter jeg heller ikke som en proces med entydige og uafvendelige konsekvenser. Kirker kan som andre institutioner i samfundet genvinde magt og betydning, såfremt de rette omstændigheder er til stede. Derfor er det også en empirisk opgave løbende at vurdere sekulariseringens udvikling og konsekvenser i et givent samfund.

I forhold til begreberne *kommunikation* og *medier* læner jeg mig op ad mediesociologen John B. Thompson, der definerer førstnævnte som ”en særlig form for social aktivitet, der involverer produktionen, transmissionen og receptionen af symbolske former, og som involverer implementeringen af ressourcer af forskellig slags,” hvor det symbolske refererer til materiale, der opleves meningsfuldt af dem, der producerer og modtager det. Medier definerer Thompson som ”de materielle elementer, med hvilke og i kraft af hvilke information og symbolsk indhold fikseres og transmitteres fra producent til modtager” (Thompson 1995, 11 og 18). I den forbindelse opfatter jeg på den ene side internettet som ét medie med specifikke karakteristika, og på den anden side – og i højere grad – betragter jeg internettet som en platform for en række forskellige medier, der både tæller traditionelle medier som fjernsyn, radio og aviser, men også nye sociale medier som eksempelvis Facebook.

Når jeg i afhandlingen beskæftiger mig med internettet er det primært i betydningen World Wide Web (<http://www>), som er den dominerende platform på internettet.¹⁰ Men jeg tænker også kommunikati-

¹⁰ World Wide Web blev udarbejdet af Tim Berners Lee og gjort frit tilgængelig på internettet i 1992 (Finnemann 2008, 171).

on via e-mail med som en del af internettets aktiviteter. Jeg bruger betegnelserne hjemmeside (eller side), websted og website synonymt om specifikke produkter på internettet, der defineres af deres URL eller internetadresse, eksempelvis <http://www.folkekirken.dk>.¹¹ For læsevenlighedens skyld vil jeg i afhandlingen ofte blot referere til sidste del af internetadressen, i dette tilfælde Folkekirken.dk, og hvis der er tale om meget udbredte og gængse brands endda kun selve navnet, som eksempelvis Facebook, Google og Wikipedia. Selvom nogle hjemmesider ynder at præsentere sig selv med lille forbogstav (eksempelvis folkekirken.dk) vil jeg i afhandlingen konsekvent indlede hjemmesidenavne med stort begyndelsesbogstav. Flere steder i afhandlingen skelner jeg mellem online og offline. Selvom offline kan opfattes som et værdiladet udtryk, ligger der ikke nogen sådan intention i min brug. Det anvendes blot som en enkel måde at referere til de dele af virkeligheden og et individs tilværelse, der ikke relaterer til internettet.

Forskningsetiske overvejelser

Denne afhandling er den første, der indleveres på Det Teologiske Fakultet i Århus under ErhvervsPhD-ordningen. Via denne ordning har Forsknings- og Innovationsstyrelsen siden 2002 støttet forskningsprojekter, der finder sted i et samarbejde mellem universiteter og private virksomheder. I dette tilfælde er det den kirkelige organisation Areopagos og avisen Kristeligt Dagblad, der udgør den medfinansierende virksomhedspart i projektet. Hvor den slags samarbejde er normalt inden for andre videnskabelige traditioner, er det mere usædvanligt i forhold til både teologi og humaniora. Derfor er det også relevant at spørge, på hvilke måder disse virksomheders engagement i forskningsprojektet påvirker afhandlingens resultater og konklusioner.

Årsagen, til at Areopagos og Kristeligt Dagblad overhovedet valgte at engagere sig i et forskningsprojekt omkring kirke og internet, er primært, at de to parter siden 2001 har arbejdet sammen om driften af

¹¹ Niels Brügger definerer mere præcist et websted (*website*) som en samling af enkeltstående sider (*pages*), der deler samme domænenavn – eksempelvis Folkekirken.dk. Han undlader at bruge betegnelsen hjemmeside (*homepage*), da betegnelsen bruges i en række forskellige betydninger og derfor er upræcis (Brügger 2010, 13). Da distinktionen mellem internettets forskellige niveauer ikke er afgørende i denne afhandling, har jeg valgt at veksle intuitivt mellem brugen af betegnelserne. Når jeg eksempelvis spørger efter præsternes brug af hjemmesider – og ikke websteder – i deres arbejde, gør jeg det ud fra en antagelse af, at dette ville være det mest anvendte ord af præsterne selv, og at det derfor vil være mest egnet i sammenhængen.

debatten på hjemmesiden Religion.dk og siden også Kristendom.dk. På baggrund af et frugtbart samarbejde vurderede parterne, at der var basis for mere dybdegående overvejelser om formidlingen af religion på internettet, hvilket førte til ideen om et ph.d.-projekt. En yderligere motiverende årsag var, at Kristeligt Dagblads redaktør for kirke og tro, Morten Thomsen Højsgaard, selv har været en af pionererne i forskningen omkring religion og internet og derfor kunne tilbyde projektet den nødvendige faglige sparring og vejledning. Idet jeg i forvejen var ansat som debatredaktør på Religion.dk og i øvrigt havde skrevet religionssociologisk speciale om internetbaseret religionsdialog, blev jeg naturligt opfordret til at gå i gang med projektet. I samtaler med hovedvejleder Viggo Mortensen og virksomhedsvejledere Birger Nygaard og Morten Thomsen Højsgaard nåede jeg frem til det projektfokus, som er beskrevet ovenfor.

Virksomhederne har dermed været med til at føde projektet og forme dets spørgsmål. Omvendt har ingen af parterne haft interesse i at bestemme, hvordan forskningen skulle udføres eller hvilke resultater, der skulle opnås. Disse dele af arbejdet har gennem hele projektperioden været indlejret i de almindelige videnskabelige rammer på Det Teologiske Fakultet. Som alt andet videnskabeligt arbejde er denne afhandling præget af forskerens personlige udgangspunkt og projektets kontekst, men ligesom al anden god forskning tilstræber også denne afhandling at sætte sig ud over dette og præsentere resultater og konklusioner så objektivt, som det overhovedet er muligt. Det forhindrer ikke, at de samtidig kan danne grundlag for konkrete overvejelser og beslutninger inden for folkekirken, kirkelige organisationer og kirkelige medier omkring den mest hensigtsmæssige brug af internettet.

Kirke i en mediealder

Kirken mister betydning

Kirkens rolle i Danmark og i Vesten generelt er igennem de seneste 500 år forandret markant.¹² Fra at være en selvfølgelig og dominerende del af samfundslivet og de fleste menneskers individuelle tilværelse er kirkens forkyndelse i dag blot én mulig tilværelsesfortolkning, som ikke på samme måder som tidligere gennemsyrrer alle samfundets sfærer. Kirken og andre religiøse institutioner udøver ligeledes ikke længere en formel magt over befolkningen, og trosforestillinger bliver dermed noget, der i højere grad vælges til ud fra individuelle behov frem for noget, som samfundet, loven eller traditionen pålægger en at dyrke. Det er denne situation eller proces, som vi kan kalde sekularisering, og som dette afsnit vil gøre nærmere rede for.

For halvtreds år siden var det en udbredt opfattelse, at religion som sådan var på vej væk, og at folk, i takt med at de blev mere moderne og uddannede, ville miste behovet for at dyrke guder og beskæftige sig med transcendent forestillinger. Sekularisering blev i den henseende identisk med religionens snarlige bortgang (Berger 2005, 2). Udviklingen i de seneste årtier har imidlertid vist, at denne sekulariseringsproces langt fra er så entydig. Selvom de etablerede religiøse institutioner i vid udstrækning fortsat mister magt i de vestlige samfund, så holder folk ikke op med at tro. Mennesker bærer stadig rundt på religiøse ideer, og spørgsmålet er derfor, om sekulariseringsteorien tog fejl.

Forståelsen i denne afhandling er, at sekularisering ikke så meget handler om, at religion forsvinder, men i højere grad har at gøre med de grundlæggende forandrede forudsætninger for religiøst liv, der på den ene side gør det muligt at vælge religion helt fra, men på den an-

¹² Betegnelsen ”kirken” i bestemt form bruges igennem afhandlingen til generelt at referere til kristne kirker på tværs af konfessionelle og institutionelle forskelle, med mindre det fremgår af sammenhængen, at det er en specifik kristen kirke – eksempelvis den danske folkekirke – der henvises til.

den side også skaber en situation, hvor det enkelte individ får større frihed til selv at vælge nye religiøse inspirationskilder. Teorier om henholdsvis sekularisering og religionens genkomst er dermed ikke nødvendigvis to alternative fortolkninger af religionens situation i det senmoderne samfund, men snarere to beslægtede teorikomplekser, der begge er relevante, og som i høj grad kan supplere hinanden.¹³

Tre sekulariseringsforståelser

Ovennævnte tilgang til sekularisering er inspireret af den canadiske filosof Charles Taylor, der i den meget omtalte bog *A Secular Age* (2007) præsenterer en tredimensionel sekulariseringsforståelse. Ifølge den kan sekularisering for det første forstås som religionens adskillelse fra politiske strukturer, for det andet som generelt frafald i befolkningen fra religiøs tro og praksis, og endelig for det tredje som ændrede vilkår for religionen, hvor det at tro bliver et valg blandt mange andre såvel religiøse som ikke-religiøse valgmuligheder (Taylor 2007, 1-3). Hvor de to første forståelser følger traditionelle opfattelser af sekularisering som religionens tilbagegang, åbner den tredje – og for Taylor mest betydningsfulde – forståelse op for muligheden af, at religion ikke nødvendigvis forsvinder, men vil finde nye former.

De tre sekulariseringsforståelser er ikke gensidigt udelukkende. Religionens svækkede indflydelse og frafald i befolkningen kan let ses inden for rammerne af den tredje sekulariseringsforståelse: religion som et valg. Netop det faktum, at religion ikke længere på samme måde som tidligere klæber til samfundet og statens institutioner (den første sekulariseringsforståelse), men at en religiøs identitet i højere grad er et spørgsmål om valg (den tredje sekulariseringsforståelse), vil føre til, at nogle – men langt fra alle – vælger troen fra (den anden sekulariseringsforståelse). Fordelen ved et flerdimensionelt sekulariseringsbegreb er åbenlys. I en situation hvor forskere taler om sekularisering på vidt forskellige måder, kan en skelnen mellem forskellige typer af sekularisering være med til at fremme en konstruktiv samtale om reli-

¹³ Jeg bruger bevidst begrebet senmoderne frem for postmoderne med udgangspunkt i den forståelse, som Anthony Giddens lægger frem i sin bog *The Consequences of Modernity* (1990). Han beskriver, hvordan samfundet dårligt kan siges at være hinsides moderniteten, men at vi i stedet befinder os i en fase, hvor modernitetens problemstillinger i stigende grad udsættes for refleksion – derfor begreberne senmodernitet eller refleksiv modernitet.

gionens aktuelle situation, hvor man ikke blot taler forbi hinanden ud fra hvert sit fastlåste standpunkt.¹⁴

De tre forståelser vil i det følgende tjene som en ramme omkring en fremstilling af forskellige teoretiske, primært religionssociologiske, positioner i forhold til sekularisering. Målet er at nå til en mere nuanceret sekulariseringsforståelse, der vil kunne muliggøre et svar på afsnittets afsluttende spørgsmål: Er Danmark et sekulariseret samfund?¹⁵

Religionens adskillelse fra politiske strukturer

Den første sekulariseringsforståelse beskriver sekularisering som de forskellige samfundssektors tiltagende autonomisering fra religiøse meningers og institutioners dominans. Samfundets gradvise differentiering har betydet, at kirken ikke længere har direkte magt og indflydelse i forhold til eksempelvis lovgivning, sundhedsvæsen og uddannelse, og funktioner, der tidligere var underlagt kirken, udføres nu i adskilte sfærer med egne normer, regler og institutioner (Berger 1969, 107; Taylor 2007, 425). Det ydre pres har endvidere den følgerkning, at kirken også oplever en indre rationaliserings- og effektiviseringsproces, hvilket af Karel Dobbelaere betegnes som *organisatorisk sekularisering* (2002, 35). Hvordan samfundets differentiering og den religiøse sfæres indskrænkning finder sted og i hvilket tempo, varierer fra samfund til samfund, og generaliserede forklaringer bør formuleres med forsigtighed. Inger Furseth påviser eksempelvis, at Den norske kirke fortsat og måske ligefrem i stigende grad øver indflydelse på fængselsvæsenet og militæret i kraft af fængsels- og feltpræster, til trods for at den religiøse pluralitet og øget fravalg af kirkemedlemskab også gør sig gældende inden for disse institutioner (Furseth 2003).

Selvom intentionen her ikke er at skildre den historiske proces, der har ledt frem til sekulariseringen af de religiøse institutioner i Vesten, bør reformationen dog nævnes som et vigtigt udgangspunkt – i det mindste i forhold til de lande, der er præget af protestantisk kristendom.¹⁶ Reformationens nedtoning af de ydre religiøse aktiviteter og

¹⁴ Noget lignende gør Karel Dobbelaere, idet han skelner mellem *samfundsmæssig sekularisering* (kirkens svindende relevans for samfundet), *organisatorisk sekularisering* (kirkens tilpasning til samfundets sekulære værdier) og *individuel sekularisering* (faldende kirkeligt engagement) (Dobbelaere 2002).

¹⁵ Jeg er i det følgende ikke interesseret i at beskrive sekulariseringens historie fra reformationen og frem til i dag. For en sådan gennemgang henvises til Charles Taylors bog *A Secular Age* (2007). En kortere og mere skematisk fremstilling findes i Steve Bruces bog *God Is Dead* (Bruce 2002, 1-44, se grafisk oversigt s. 4).

¹⁶ Selvom Charles Taylor er blevet kritiseret for at se for snævert på relationen mellem protestantisk kristendom og sekularisering (Brown 2010), kan betydningen af re-

institutionaliserede hierarkier til fordel for en større vægtlægning på den personlige, indre tro førte med sig, at troen i mindre grad blev et samfundsanliggende. Samtidig kom reformationens fokus på det daglige kald til at betyde, at det verdslige arbejde blev blåstemplet, og at en god kristen var en, der passede sit arbejde godt. Den religiøse fortolkning af denne arbejdsetik blev efterhånden mindre påtrængende, og arbejdslivet kunne gradvist etablere sig som et autonomt felt i samfundet (Bruce 2002, 7; Taylor 2007, 80). At reformationen gjorde op med alle mellemlid mellem Gud og det enkelte menneske fik naturligvis også betydning for sekularisering i de to øvrige forståelser. Når kirken, blandt andet som følge af reformationen, svækkes i samfundet, er det enkelte individ i højere grad overladt til sig selv og tvinges i mødet med religionskritik og religiøs pluralitet til at overveje sit religiøse ståsted. I den forstand kan Peter Berger have en pointe, når han skriver, at ”kristendommen har gravet sin egen grav” (Berger 1969, 129).¹⁷

Spørgsmålet om kirkens magtudhulning hænger også sammen med forandringer i præstens autoritet. Fra at besidde en selvfølgelig autoritet, indlejret i formelle ordninger og anerkendte traditioner, står præsten i dag i en anden situation. Præsten er ikke ophørt med at fungere som en autoritet, men det er en anden type autoritet end tidligere, en autoritet der etableres fra situation til situation i forhandling med menigheden, og som er i konstant forandring (Rubow 2006, 10). At kirken har måttet opgive at udøve formel magt og autoritet uden for en mere afgrænset religiøs sfære betyder dog hverken, at kirken ophører med at have betydningsfulde funktioner i samfundet, eller at den forsvinder. Kirken synes navnlig at have tre samfundsmæssige funktioner i den vestlige verden i dag: Den er bærer af en kollektiv kulturel identitet, den tilbyder momentvis samfundet mening og trøst, og den er velfærdsleverandør.

Kirken som kulturbærer

Særligt i de skandinaviske lande er det bemærkelsesværdigt, hvor stor en procentdel af befolkningen der stadig tilhører den nationale kirke,

formationen næppe undervurderes, når det handler om at forstå udviklingen af religiøse og sekulære tendenser i de europæiske samfund.

¹⁷ Deismen i det 18. århundrede førte reformationens affortryllesesprojekt et skridt videre. Hvor reformationen så tak og tilbedelse som menneskets svar på Guds hjælp til at beherske verden, bliver det i deismen nok blot at udleve sin skabelsesbestemmelse uden at involvere Gud nærmere i denne. Herfra er vejen ikke lang til den eksklusive humanisme, hvor Gud ikke længere er en nødvendig faktor (Taylor 2007, 233).

hvorfor betegnelsen folkekirke også fortsat giver mening her.¹⁸ Det skyldes ikke et stort religiøst engagement i kirken: Kun 10 procent af den danske befolkning deltager eksempelvis i en gudstjeneste mindst én gang om måneden.¹⁹ En bedre forklaring på den høje medlemsprocent er snarere, at kirken opfattes som et vigtigt element i en historisk-kulturel identitet (O. Riis 2000, 181; Taylor 2007, 514). Denne funktion er på den ene side under pres i takt med, at den religiøse mangfoldighed stiger, og båndet mellem en national kultur og en bestemt religion ikke længere kan være en selvfølgelighed. På den anden side kan den nationale kirke også få fornyet betydning i en tid, hvor eksempelvis indvandring og globalisering sætter den nationale kultur under pres, og hvor kirken kan repræsentere stabilitet og kontinuitet og til tider endda være udgangspunkt for en religiøst funderet nationalisme (Bruce 2002, 30; Davie 2002, 11; Martin 2005b, 28).

Kirken som trøster

En anden beslægtet funktion, som kirken udfylder i senmoderne, sekulariserede vestlige samfund, er at tilbyde kollektiv mening og trøst i kritiske øjeblikke. Kirken kan danne ramme om bearbejdelsen af meningsløs og pludselig lidelse (naturkatastrofer, terrorangreb, krigsulykke m.m.), som et ellers velordnet og reguleret samfund ikke formår at dæmme op for. Den kan tilbyde svar og perspektiver, der i et særligt højtideligt øjeblik opleves meningsfulde og dybe. Estoniaforliset i 1994 er bare ét eksempel på en sådan krise, der forårsagede en øget interesse i den svenske kirkes tilbud.²⁰

I disse tilfælde kan Steve Bruce's opfattelse af religionens rolle synes for snæver. Han vurderer, at religion mister social betydning i Vesten, undtagen i de tilfælde hvor den finder andet at lave end at knytte individer til det overnaturlige (Bruce 2002, 30). Vel kan der være andet end religion på spil, når folk samles om kirken for at finde mening i en national tragedie. Men kirkens rolle synes alligevel primært at væ-

¹⁸ I januar 2010 var medlemsprocenten for folkekirken 80,9 (kilde: www.km.dk), for Den norske kirke 79,2 (kilde: www.ssb.no) og for Svenska kyrkan 71,3 (kilde: www.svenskakyrkan.se) (alle sider besøgt 17/11 2010).

¹⁹ Data fra European Values Study 2008, der er tilgængelige på hjemmesiden <http://www.europeanvaluesstudy.eu> (besøgt 17/11 2010).

²⁰ I en svensk befolkningsundersøgelse umiddelbart efter Estonia-katastrofen svarede 89 procent af de adspurgte, at den svenske kirke i visse situationer kan være vigtig, også for dem som ikke er religiøse. 20 procent havde fået en mere positiv opfattelse af kirken oven på katastrofen, mens kun 2 procent var blevet mere negativt stemt. Endelig havde 27 procent af de adspurgte deltaget i en eller anden religiøs aktivitet for at bearbejde katastrofen (Gustaffson 1995).

re at adressere de store eksistentielle spørgsmål om liv, død og mening i et religiøst sprog. Her er det tilsyneladende netop på grund af kirkens kontakt til det transcendent, at den er interessant for befolkningen og ikke på trods af disse bånd.

Hvor specifik konfessionelt kirken spiller sin rolle afhænger i høj grad af nationens religiøse sammensætning. I relativt monoreligiøse lande med store traditionsrige majoritetskirker kan kirken være forholdtvis konfessionel, omend den i forhold til samfundet ofte vil være det på en inkluderende, ikke-krævende facon. I mere multireligiøse samfund, eksempelvis USA, er der behov for en mere neutral religiøs iscenesættelse, der ikke refererer specifikt til kirker eller konfessioner, men kan samle hele nationen under en rummelig civilreligion, hvor en ikke nærmere defineret Gud holder hånden over folket.²¹

Kirken som velfærdsleverandør

”Det er nærliggende at spørge, om velfærdsstaten har medført, at de kirkelige institutioner og organisationer, som arbejder blandt nødstedte mennesker, er blevet overflødiggjort eller i løbet af en overskuelig tid vil være overflødige.” Således indleder daværende chef i Kirkens Korshær Haldor Hald sit foredrag på Folkekirkelige Organisationers Fællesudvalgs årsmøde i 1960. Han konkluderer selv, at det næppe vil blive tilfældet, da nye ”trangsformer” vil blive ved med at opstå og kalde på kirkeligt pionerarbejde, ligesom kirkens fokus på det enkelte menneske kvalitativt er anderledes og dermed uerstatteligt i forhold til velfærdsstatens fokus på samfundet (Hald 1960). 50 år senere er der meget, der tyder på, at Hald ikke havde grund til at bekymre sig. Ideen om velfærdsstaten har ikke udryddet al nød i Danmark eller andre europæiske lande, og de kirkelige organisationer udfylder fortsat en central funktion i forhold til samfundets mest udsatte. Grace Davie peger blandt andet på disse organisationers unikke evne til at mobilisere frivillige medarbejdere i et omfang, som andre typer af organisationer – og staten i særdeleshed – ikke formår at leve op til (Davie 2002, 18).

²¹ Robert Bellah introducerede begrebet civilreligion på den sociologiske dagsorden i en artikel i *Journal of the American Academy of Arts and Sciences* (1967). I artiklen aner han en situation, hvor en civilreligion ikke vil være så inkluderende endda, idet et stigende antal mennesker ser sig som agnostikere eller ateister: ”If the whole God symbolism requires reformulation, there will be obvious consequences for the civil religion, consequences perhaps of liberal alienation and of fundamentalist ossification that have not so far been prominent in this realm.” Denne beskrivelse ligger måske ikke så fjernt fra virkeligheden i dagens USA, hvor den rummelige civilreligion presses af bevidste ateister på den ene side og konfessionsbevidste religiøse på den anden side.

Kirkens rolle er med andre ord ikke udspillet, selvom den ikke længere kan fungere som ”samfundets hellige tronekron” (Berger 1969).²² Udover at kunne virke nogenlunde frit i sin egen religiøse sfære og på samme betingelser som andre religiøse organisationer, udfylder den også i samfundet forskellige funktioner, der er mere eller mindre snævert knyttet til det religiøse. At det transcendent helt skal nedtones, for at kirken kan have indflydelse i samfundet synes ikke retfærdiggjort. Kirkens momentvise rolle som udbyder af kollektiv og eksplicit religiøs mening i krisesituationer går imod den vurdering, ligesom det i det mindste fra kirkens eget perspektiv vil opleves som en religiøs opgave at engagere sig i hjælpe- og omsorgsarbejde.

Frafald fra religiøs tro og praksis

En dalende personlig interesse i religiøs tro (Taylors anden sekulariseringsforståelse) kan være konsekvensen af, at kirken ikke længere gennemsyrrer alle områder af samfundet. Men der er ikke et nødvendigt bånd mellem de to. Kirken kan fortsat give god mening på et individuelt plan, og et arbejde, der er afskåret fra alle religiøse referencer, kan stadig opfattes som et religiøst kaldsarbejde af den, der udfører det.²³ Det faktum, at man *kan* leve et fuldgyldigt liv i samfundet uden en religiøs tro, vil dog nødvendigvis føre til, at nogle vælger den religiøse del fra.

Om folk i Vesten virkelig er blevet mindre religiøse er vanskeligt at måle og afhænger i høj grad af, hvilke religionsdefinitioner og målemetoder man benytter sig af. Hvor Steve Bruce mener at kunne se tegn på et generelt faldende religiøst engagement i Vesten (Bruce 2002, 3), peger andre på, at folk ikke som sådan er blevet markant mindre religiøse, men at religionens vilkår og former blot er forandret (Davie 2002; Heelas & Woodhead 2005). Tallene fra den europæiske værdiundersøgelse tyder ikke umiddelbart på et faldende religiøst engagement. I 2008 betragtede således ikke mindre end 68 procent af de adspurgte europæere sig selv som religiøse, og 75 procent angav, at de troede på Gud.²⁴

²² I takt med at de nationale kirker adskilles yderligere fra staten, kan man endda forestille sig en fjerde rolle for kirken: som kritisk røst i forhold til staten og regeringen. Tidligere har kirken spillet en markant rolle i forskellige modstandsbevægelser, fx var den lutherske kirke i Tyskland i årene 1989-1990 kanal for folkelig utilfredshed mod tilstandene i Østeuropa (Martin 2005: 24).

²³ ”... a modern doctor will not usually send her patients to touch a relic, but her vocation may be deeply grounded in her faith” (Taylor 2007: 426).

²⁴ Det er en markant stigning i forhold til undersøgelserne i 1981 og 1999. Dog skal man være forsigtig med at sammenligne tallene, da antallet af lande løbende er blevet

Frafald fra visse traditionelle religiøse trosforestillinger og praksisformer er dog også en del af udviklingen, og i de vestlige samfund er der dokumenteret en generel nedgang i tilslutningen til traditionelle kristne dogmer og de institutioner, der indkapsler dem (Dobbelaere 1993, 21; Bruce 2002, 62-70; Davie 2002, 8; Heelas & Woodhead 2005, 41). Grace Davie beskriver rammende denne tendens som ”believing without belonging” (Davie 2002, 8). Folk tror fortsat, men ikke nødvendigvis inden for rammerne af en kirke. Hun gør i øvrigt opmærksom på, at man skal passe på med at betragte frafaldet fra de religiøse institutioner udelukkende i et religiøst perspektiv. Institutioner og autoriteter er under generelt pres, og også politiske partier mister medlemmer i disse år (Davie 2002, 21).

Religion som et valg

Den tredje af Charles Taylors sekulariseringsforståelser er også den, som han selv tillægger størst betydning i sit værk *A Secular Age*. Hvor de to første forståelser entydigt fokuserer på religionens eller kirkens forfald, drejer den tredje forståelse sig mere neutralt om religionens forandrede vilkår. Taylors pointe er, at religion ikke i samme grad som tidligere er en naturlig, medfødt og selvfølgelig del af tilværelsen (”the default option”), men noget man aktivt må vælge til, og som man er nødt til at forholde sig reflekteret til i sin optræden i samfundet. Sekularisering i denne forståelse er dermed ikke automatisk en bevægelse fra tro til ikke-tro, men indebærer nødvendigvis en udvikling fra naiv tro til refleksiv tro (Taylor 2007, 14) eller i Inger Furseths terminologi fra udgangspunktet ”Everything has a meaning” til udsagnet ”I want to believe in something” (Furseth 2005). I et samfund, hvor indvandring, øget mobilitet og globale medier eksponerer individet for en pluralitet af tilværelsesfortolkninger og valgmuligheder, er trykke plausibilitetsstrukturer vanskelige at opretholde (Berger 1969, 151). Individet tvinges til at forholde sig refleksivt og kritisk til de forskellige religiøse og ikke-religiøse udsagn, hvilket for en del af befolkningen leder til frafald (jf. den anden sekulariseringsforståelse), mens andre bevidst – og af forskellige grunde – vil forblive religiøse under forandrede vilkår eller vælge religionen til. Det er denne bevægelse mod nye former for religion, som blandt andet Paul Heelas og

udvidet, således at i alt 46 lande deltog i 2008-undersøgelsen. Data er hentet fra <http://www.europeanvaluesstudy.eu> (besøgt 17/11 2011).

Linda Woodhead i *The Spiritual Revolution* (2005) beskriver under betegnelsen sakralisering.²⁵

Man skal naturligvis være forsigtig med at trække skellet mellem før og nu for skarpt. Der har givetvis også været en vis refleksion over troens rimelighed og religiøse autoriteters berettigelse før reformationen, ligesom der også kan argumenteres for, at mange i dag – selv i et moderne vestligt samfund – ikke i det daglige reflekterer over deres tro, men blot lever i den (Torpey 2010). Ligeledes kan betoningen af det senmoderne menneskes fuldstændigt autonome og individualiserede religiøse valg også overbetones, og spørgsmålet må rejses – ikke mindst fra et sociologisk perspektiv – om ikke altid sociale relationer har betydning for individers til- og fravalg (Bellah 2010). På et overordnet plan er Taylors argumentation overbevisende, men det forhindrer ikke, at historiske og sociologiske studier af fortid og nutid kan kaste lys over nuancer og modtendenser i processen.

To umiddelbart meget forskellige religiøse strømninger trives tilsyneladende bedst under sekulariseringens fortegn. Først og fremmest drejer det sig om den ikke-institutionaliserede og individualiserede spiritualitet. Der er imidlertid også vækst i konservative – og ofte samtidig karismatiske – former for religion, der inden for en kirkes institutionelle rammer (men også inden for rammerne af andre religiøse organisationer, eksempelvis muslimske grupper) betoner den radikale forskellighed mellem Gud og mennesker og nødvendigheden af at følge og tjene en transcendent Gud betingelsesløst.²⁶ I det følgende beskrives de to formers forskelligartede religiøse appel, men der argumenteres også for, at de på nogle områder ikke er så forskellige fra hinanden, som de umiddelbart kan synes.

²⁵ Heelas og Woodhead skelner mellem sekularisering og sakralisering, hvor førstnævnte betegner visse religiøse formers tilbagegang, og sidstnævnte betegner andre religiøse formers fremgang (2005, 9-10). Taylors sekulariseringsbegreb rummer både frafaldet og de religiøse forandringer, der blandt andet fører til vækst i nogle religiøse former.

²⁶ Peter Berger skelner mellem ”rejection” og ”adaption” som to strategier for religiøse grupper i et moderne samfund. Hvor førstnævnte betegner såvel revolutionære tendenser som religiøse subkulturer, betegner sidstnævnte en tilpasning til det moderne samfunds sekulære værdier. Berger mener generelt at det er afvisningsstrategien, der har vist sig mest succesrig, mens eksperimenter med sekulær religion ikke har haft megen gennemslagskraft (Berger 2005, 4). Spørgsmålet er imidlertid, om ikke netop den spirituelle religionsform kan ses som en tilpasningsstrategi og en form for sekulær religion, hvor det åndelige netop er tilpasset det moderne menneskes individuelle behov.

Spiritualitet

Den spirituelle religionsform er svær at navngive, definere og beskrive entydigt. Paul Heelas og Linda Woodhead modstiller *life-as religion* og *subjective-life spirituality*. Hvor førstnævnte handler om at indordne sig i en bestemt rolle under en højere autoritet, der besidder transcendent mening, godhed og sandhed, handler *subjective-life spirituality* om at søge det hellige i dyrkelsen af det subjektive og indre (Heelas & Woodhead 2005, 5). Samme skelnen følger Lars Ahlin i sin undersøgelse af alternative behandlere i Århus. Han beskriver forskellen mellem religiøsitet og spiritualitet således:

Religiøsitet forstås således som dogmatiske trosforestillinger, der er pålagt den enkelte, hvilket er, hvad man finder hos de etablerede institutionaliserede religioner, ikke mindst kristendommen. I modsætning til religiøsitet betragtes spiritualitet som noget personligt, udogmatisk og åbent, hvis fokus ligger på det enkelte individs egen erfaring og møde med det spirituelle/guddommelige (Ahlin 2007, 12).

Skellet mellem religiøsitet og spiritualitet er problematisk af to beslægtede grunde. For det første fordi grænserne mellem de to typer er flydende, og megen religiøsitet vil rumme elementer af personlig, udogmatisk spiritualitet, ligesom den spirituelle type ikke kan undgå til en vis grad at havne i etablerede og institutionaliserede rammer. Distinktionen kan dermed efterlade ”et indtryk af at religion er en åndløs og stivnet foreteelse, mens det er i spiritualiteten, vi i dag finder liv, kraft og positive kvaliteter” (Furseth & Repstad 2007, 47). For det andet anvendes begrebet spiritualitet også på andre måder end i ovenstående forståelse, navnlig inden for kristendommen, som synonym for fordybelse i kristne praksisformer som eksempelvis bøn og kontemplation, der er indlejret i en kristen tradition. Fordelen ved betegnelsen spiritualitet om den form for religion, der retter sig mod det subjektive og indre er imidlertid, at det ofte opleves som en rammende beskrivelse af praktikkerne selv, mens en anden mulig betegnelse, New Age, kan synes for snæver (Heelas & Woodhead 2005, 1). Jeg vil derfor på trods af ovennævnte problemer anvende *spiritualitet* eller *ny spiritualitet* om de nye subjektive religionsformer, der fokuserer på individet og dets egen unikke søgen efter det guddommelige, ideelt set udenom ydre autoriteter, institutioner og dogmer.

Der kan nævnes forskellige årsager til, at det spirituelle har haft markant fremgang i de seneste årtier. For det første er det en religions-

form, der passer til tiden. Det er en del af den generelle autenticitetskultur, der er vokset frem i Vesten siden Anden Verdenskrig, hvor idealet er, at mennesket skal realisere sig selv frem for at overtage en rolle eller identitet fra en ydre autoritet (Taylor 2007, 475). Velstand, nye forbrugsmuligheder og øget fritid har givet individet et større ansvar for selv at bestemme indholdet af tilværelsen. Samtidig er der ikke længere samme følte behov for selvbegrænsning og disciplinering af selvet, som mere rollefaste traditionelle religiøse og kulturelle livsanskuelser opmuntrede til. Nu har individet i stedet mulighed for at søge dybere i sig selv og opfylde egne indre behov, bl.a. gennem spirituelle og terapeutiske teknikker (Taylor 2007, 493). Således kommer religionen også mere til at handle om følelser og inspiration end om dogmer (Taylor 2007, 489), ligesom troen på en personlig Gud, der stiller krav, nedtones til fordel for mere abstrakte og uforpligtende forestillinger om det guddommelige (Dobbelaere 1993, 26).

En anden årsag til, at det spirituelle vinder frem, ligger i forlængelse af den første. Ikke blot er den spirituelle religionsform en del af en bredere kulturel udvikling, den er også blevet integreret i den mediebarne populærkultur. Spiritualitet er her ét tilbud blandt mange andre ikke-religiøse tilbud, der sigter mod at bibringe modtageren nye muligheder for at udvikle sig selv eller for slet og ret at blive underholdt. Det spirituelle og den ikke-religiøse populærkultur er blevet forbundet i en sådan grad, at det ofte kan være vanskeligt at afgøre, hvor grænserne mellem de to går. Det giver definatoriske problemer for religionsforskerne, men gør det til gengæld let for søgende at bevæge sig fra den ene til den anden sfære, og ofte vil bevægelsen ske uden at det opleves som et svært spring (Heelas & Woodhead 2005, 88).

Det er sandsynligt, at interessen for det spirituelle vil fortsætte med at vokse i de kommende år, men spørgsmålet er, hvor markant en rolle denne religionsform kommer til at spille. Heelas og Woodhead ser tegn på en spirituel revolution, i den forstand at spiritualitet er på vej til at blive en mere udbredt religionsform end traditionel kirkekristendom (Heelas & Woodhead 2005, 48). Steve Bruce spår derimod ikke den spirituelle religiøsitet nogen nævneværdig fremtid. Han mener, at netop den individualiserede og private form forhindrer, at den kan opnå samlet indflydelse i samfundet, samtidig med at den vil have svært ved at holde på tilhængerne uden institutionelle rammer (Bruce 2002, 105). At fællesskab og plausibilitetsstrukturer er et væsentligt element i religiøs organisering er uomgængeligt, men spørgsmålet er, om ikke Steve Bruce tænker for traditionelt, når han opfatter kirken og de øvrige religiøse institutioner som de eneste bæredygtige sociale rammer

for religiøst liv. Man kan eksempelvis spørge, om ikke medierne i en vis udstrækning kan fungere som nye sociale rammer for både spirituelle og mere traditionelle religiøse orienteringer.

Karismatisk kristendom

Den anden religionsform, som tilsyneladende er på fremmarch i disse år, er den, som Heelas og Woodhead benævner *religions of experiential difference* (Heelas & Woodhead 2005, 22) Her vil jeg kun nævne dens kristne og i Vesten mest udbredte variant, som særligt findes inden for de evangelikale karismatiske kirker.

Den indebærer på den ene side en traditionel kristen understregning af forskelligheden mellem mennesker og den transcendent Gud og en bevidsthed om, at mennesket har en bestemt rolle i forhold til Gud eksempelvis som hans disciple, tjenere eller børn (Heelas & Woodhead 2005, 22). På den anden side er der også en betoning af den personlige erfaring af dette gudsforhold, de følelser, som troen afstedkommer og de oplevelser og erkendelser, som Helligånden formidler til den enkelte. Det er en kirke, der skal give mening for enhver på vedkommendes egen åndelige sti (Taylor 2007, 486). Dermed har menigheder med denne orientering også en dobbelt appel. Dels kan de tilbyde en fast social og religiøs ramme i en tid præget af flygtighed og individualisering og derved være en form for modkultur (Heelas & Woodhead 2005, 123). Dels tilbyder erfaringsdimensionen trods alt en udforskning af selvet, som ligner den, man finder i de spirituelle miljøer, ligesom vægtlægningen på den personlige relation til Gud via helligåndsoplevelser også muliggør en vis frihed og individuel fortolkning af kirkens dogmer (Bruce 2002, 179).

I betoningen af den personlige helligåndserfaring og den konservative bibellæsning minder disse kirker temmelig meget om pinsevækkelsens eksplosivt voksende kirker i mange tredjeverdenslande (Martin 2005a). I forhold til det personlige liv spiller de dog til dels to forskellige roller. Hvor kirken i tredjeverdenslande kan være en mulighed for at opnå en ny identitet, blive betydningsfuld og få hjælp til at klare en vanskelig hverdag, er de karismatiske kirker i Vesten i højere grad et overskudsfænomen, der fokuserer på medlemmernes indre trivsel og nære relationer (Bruce 2002, 181; Taylor 2007, 493). Med immigrantkirkerne, der i løbet af de seneste årtier er skudt frem i Vesten samt missionsindsatsen, der i stigende grad er begyndt at gå fra syd til nord, vil der dog være en vis sandsynlighed for, at de to slags kirker i højere grad vil blive blandet.

Steve Bruce taler om den karismatiske vækkelse som ”refreshing” frem for ”revival” og ”relocation” frem for ”growth,” idet kirkerne vokser på baggrund af andre kirkers tilbagegang og måske i virkeligheden kun tager 10 procent af det frafald, der sker fra de store etablerede nationale kirker. Det samlede resultat er med andre ord en generel tilbagegang for kirken (Bruce 2002, 174-175). Han er dog for så vidt enig med Heelas og Woodhead i, at det er denne og den førnævnte religionsform, der i fremtiden vil have den stærkeste tiltrækning, om end han ser begge dele som marginale og svindende sociale fænomener i fremtiden (Bruce 2002, 178).

Sekularisering – en definition

På baggrund af ovenstående gennemgang og som udgangspunkt for videre brug vil jeg nu opsummerende definere sekularisering som *den historiske proces, der indtil videre primært i vestlige samfund har ført til en større grad af refleksivitet omkring religion, hvilket i mange tilfælde har forårsaget en reduceret samfundsmæssig betydning af institutionaliseret religion og en nedgang i individuel deltagelse i institutionaliseret religiøs praksis, men som også har muliggjort nye former for religiøst engagement, der i højere grad er båret af individuelle valg end af krav, tradition eller selvfølge.*

Selvom denne proces tydeligst kan genkendes i Vesten, er den ikke en nødvendig konsekvens af modernisering og industrialisering. Grace Davie betegner det sekulariserede Europa som undtagelsen (”the exceptional case”) i forhold til resten af den industrialiserede verden, der, så vidt hun kan se, ikke er præget af sekularisering i samme grad. Som eksempler nævner hun USA og Sydkorea, der begge er nogle af de mest moderniserede samfund, men som også begge har meget aktive religiøse befolkninger (Davie 2002, 141). Peter Berger går i sit senere forfatterskab så vidt som til at erklære, at det er en falsk antagelse, at vi lever i en sekulariseret verden: ”The world today [...] is as furiously religious as ever” (Berger 2005, 2). Steve Bruce er imidlertid ikke enig i den fortolkning. Han hævder at se bevis på, at USA ligesom Europa er ramt af sekularisering, og at den kristne tro også der mister magt, prestige og popularitet (Bruce 2002, 204). Denne diskussion føres imidlertid ud fra en forestilling om, at sekularisering alene kan måles på befolkningens grad af religiøst engagement, hvor den definition af sekularisering, som her lægges frem, i højere grad forholder sig til de generelle vilkår for religion i samfundet. Sekularisering behøver ikke føre til mindre religion, men vil føre til forandret religion.

I denne gennemgang er sekularisering blevet beskrevet som en historisk proces i den vestlige verden. Det har dog ikke været meningen at fremstille sekularisering som ”en mekanisk evolutionær proces” (Dobbelaere 2002, 157). Gennem empiriske studier må de enkelte samfunds grad af sekularisering undersøges, hvorigennem også forskellige former for sekularisering kan kortlægges.

Tilbage står naturligvis spørgsmålet, om religion *kan* forsvinde, eller om der altid vil være et menneskeligt behov for at søge transempiriske virkelighedsfortolkninger. På den ene side står sociologer som Steve Bruce, der udelukkende ser på religionens samfundsmæssige rolle og mener, at den vil miste relevans – uden dog helt at forsvinde – i det øjeblik andre instanser i samfundet udfylder religionens rolle lige så godt eller bedre. På den anden side står blandt andre filosofen Charles Taylor, der tillægger religion en eksistentiel varig betydning. I hans forståelse er det et menneskeligt grundvilkår at stræbe efter *fullness*, en erfaring af at livet har fylde, rigdom og dybde (Taylor 2007, 5). For Taylor finder denne stræben sit sande mål i en transcendent virkelighed:

In our religious lives we are responding to a transcendent reality. We all have some sense of this, which emerges in our identifying and recognizing some mode of what I have called fullness, and seeking to attain it. Modes of fullness recognized by exclusive humanisms, and others that remain within the immanent frame, are therefore responding to transcendent reality, but misrecognizing it (Taylor 2007, 768).

Den eksklusive humanismes forsøg på inden for en immanent ramme at give svar på fullness-længslen er derfor ifølge Taylor i bund og grund forfejlet, idet det er den transcendent-religiøse virkelighed, der er udgangspunktet for al fullness-længsel, og som derfor også bedst matches af en transcendent-religiøs tro. Hvor andre anerkender den samme eksistentielle og psykologiske funktion hos religionen, dog uden nødvendigvis at acceptere de teologiske implikationer, finder Steve Bruce slet ikke denne eksistentielle længsel indiskutabel. Han tilføjer, at selvom den skulle findes, er der ingen garanti for, at den vil blive mødt på en meningsfuld måde af religion i fremtiden (Bruce 2002, 236). Jeg vil pragmatisk placere mig midt imellem de to lejre. Jeg finder det plausibelt, når Taylor påstår, at det er et menneskeligt grundvilkår at søge efter *fullness*, og at religionen traditionelt bedst har tilfredsstillet den stræben. Omvendt er det muligt, at fremtiden i

stigende grad vil bringe ikke-religiøse svar på markedet, der vil marginalisere religionens rolle også i forhold til dette. Det er imidlertid ikke afgørende, hvad vi forestiller os om religionens fremtid. Fortsatte empiriske studier af den religiøse udvikling må vise, hvad der vil ske.

Sekularisering i Danmark

I ovenstående gennemgang har jeg beskrevet sekularisering som en historisk proces primært i den vestlige verden, men samtidig også understreget, at det ikke er en entydig proces, og at empiriske studier derfor er nødvendige for at afgøre religionens tilstand i specifikke kontekster. Derfor vil jeg afslutte afsnittet med kort at dvæle ved den danske situation og med udgangspunkt i Taylors tre sekulariseringsforståelser og nyere dansk forskning opsamle, hvad der kan siges om sekularisering i Danmark.

Folkekirken er endnu folkets kirke – men mister magt

I forhold til den første sekulariseringsforståelse, der fokuserer på de religiøse institutioners svækkede samfundsmagt, er billedet ikke entydigt i Danmark. Ud fra en umiddelbar betragtning, er folkekirken ikke så hårdt ramt af sekularisering, som man kunne forvente. Ved begyndelsen af 2010 var ikke mindre end 81 procent af danskerne fortsat medlemmer af folkekirken, og i 2009 blev ligeledes 81 procent af alle nyfødte døbt i folkekirken.²⁷ Tallene tyder på, at Grace Davies betegnelse ”believing without belonging” måske ikke er så rammende for den danske befolkning, hvor det at høre til folkekirken tilsyneladende fortsat opleves som naturligt (”the default option”) for mange. Bevidstheden om at tilhøre ”et kristent land” er ikke blevet mindre, efter at islam er blevet en synlig religion i Danmark, hvor det at være kristen og tilhøre folkekirken kan fungere som én måde at positionere sig på i forhold til muslimer (Gundelach et al. 2008, 137).

Bag de høje medlemstal og den tilsyneladende store opbakning til folkekirken gemmer der sig dog også en anden historie, nemlig den at procentdelen af danskere, der er medlemmer af folkekirken, er støt faldende. Fra 1990 til 2010 er tallet således faldet fra 89 til 81 procent. Selvom det også skyldes, at der hvert år er flere udmeldelser af end indmeldelser i folkekirken, er den primære forklaring et stigende antal borgere, der ikke bliver bandedøbt (og dermed automatisk indmeldt i

²⁷ Tallene optræder på Kirkeministeriets hjemmeside, hvor der også findes opgørelser over antallet af ind- og udmeldelser samt dåb, konfirmationer og vielser. Se: <http://www.km.dk/folkekirken/statistik-og-oekonomi/kirkestatistik> (besøgt 17/11 2010).

folkekirken) samt en voksende andel af indvandrere eller efterkommere af indvandrere, der naturligt tilhører et andet trossamfund og derfor ikke bliver meldt ind i folkekirken. I København er medlemsprocenten i 2010 nede på 64, og folkekirkens særstatus i det danske samfund og i lovgivningen er derfor i stigende grad et vigtigt politisk spørgsmål. Folkekirketanken giver nemlig bedst mening i en situation, hvor majoriteten er medlemmer (Mortensen 2005, 90; Lodberg 2009, 14).

Folk tror stadig – men på nye måder

På et andet niveau er folkekirkens magt tilsyneladende også svindende. Samtidig med at folkekirkens status som majoritetsreligion med særlige rettigheder er truet, er folkekirkens indflydelse på danskernes religiøse liv også faldende. Hvor Davie's betegnelse "believing without belonging" måske ikke er velegnet til at betegne den danske folkekirkesituation, har flere foreslået, at det omvendte – "belonging without believing" eller "belonging without attending" – er mere adækvat.²⁸ Flertallet af danskerne beholder deres kirkemedlemskab og sætter pris på at have folkekirken i baghånden ved kritiske vendepunkter i livet, men de kommer der ikke regelmæssigt, og deres trosforestillinger formes i høj grad uden for kirkens mure. Jørgen I. Jensen har i den forbindelse betegnet folkekirken som "den fjerne kirke," som man gerne vil beholde som monument i landskabet, men som man samtidig kun sjældent tænker på at gå ind i (J. I. Jensen 1996, 7).

At folkekirken ikke i det daglige fylder meget i danskernes bevidsthed kan skyldes to ting: Enten at danskerne som sådan er et irreligiøst folk, et samfund uden Gud, som den amerikanske religionssociolog Phil Zuckerman hævder (Zuckerman 2008, 14). Men det kan også skyldes, at religion i stigende grad går uden om de traditionelle religiøse institutioner. Ina Rosen argumenterer for, at det er fejlagtigt i et samfund som det danske udelukkende at studere religion som et pakket system af sammenhængende ideer, praksisser og institutioner (*packaged religion*), da denne konsistente form for religion ikke lader sig spore hos ret mange danskere. Det betyder imidlertid ikke, at folk er holdt op med at tro. Troen er blot blevet individualiseret på en sådan måde, at det i højere grad er personlige livserfaringer end religiøse institutioner, der skaber den. Den aktualiseres i forhold til hverdagens

²⁸ Det var oprindeligt Danièle Hervieu-Léger, der fandt på at vende Grace Davie's udtryk om i sin bog *Religion as a Chain of Memory* (2000, 162). Roden til udtrykket "belonging without attending" er mere uklart, men er eksempelvis blevet brugt til at betegne den finske befolknings relation til kirken (Borg, Ketola, Kääriäinen, Niemelä & Suhonen 2007).

behov og ikke nødvendigvis særligt konsekvent. Selvom mange danskere stadig i en vis grad forholder sig til folkekirken, er det ikke den, der former deres tro. I kirken deltager man i traditioner og viderefører en historisk arv, som opleves vigtig, men som ikke i sig selv har religiøs betydning udover den, som individet eventuelt selv tillægger den (Rosen 2009, 161). Noget lignende er antropologen Cecile Rubow inde på i sine feltstudier af dansk folkereligiøsitet. Hun er ligesom Rosen interesseret i at beskrive, hvad folk rent faktisk tror på og viser, hvordan folkekirkens ritualer nok formår at skabe en form for folkeligt fællesskab, men at deres betydning samtidig omgærdes af stor uenighed. Således kan man eksempelvis finde det uproblematisk på den ene side at blive konfirmeret eller lade sig døbe og på den anden side ikke at tro på Gud, som folkekirken definerer denne tro (Rubow 2000, 38).

Fra et kvantitativt perspektiv viser religionssociologen Peter Lüchau gennemgang af danske meningsmålingsundersøgelser om religion ligeledes, at det er vanskeligt at hævde, at danskerne er blevet markant mindre religiøse. Selvom der fra slutningen af 1940'erne til 1970 har været et vist fald i andelen af befolkningen, der tror på Gud, har det siden ligget ret stabilt på 60 procent af befolkningen, der deler den forestilling. Samtidig er der en stigende andel af befolkningen, der opfatter Gud som en særlig åndelig kraft, og som ikke har problemer med at kombinere deres gudstro med forestillinger om eksempelvis reinkarnation, hvilket igen understreger folkekirkens svækkede indflydelse på danskernes religiøse forestillinger (Lüchau 2005, 54-55). I forhold til Taylors anden sekulariseringsforståelse er Danmark således ikke at regne for et sekulariseret land. Der er intet, der tyder på, at folk er blevet mindre tilbøjelige til at tro. Til gengæld er Danmark i høj grad sekulariseret i forhold til Taylors tredje sekulariseringsforståelse: Under danskernes religiøsitet ligger hele tiden det individuelle til- og fravalg. De fleste føler sig ikke bundet af folkekirkens eller andre institutioners dogmer, men oplever sig frie til selv at vælge de religiøse elementer, som de kan bruge, og fortolke dem efter eget behov.

Kristendommen under forvandling

På baggrund af ovenstående kortfattede gennemgang af den religiøse situation i Danmark, er det muligt at konkludere, at religion som bredt fænomen ikke er truet. Overnaturlige eller transempiriske forestillinger trives i bedste velgående og aktualiseres, når individet føler behov for det. Sekularisering rammer imidlertid folkekirken på tre niveauer: (1) Folkekirkens samfundsmagt er truet, (2) folk følger i mindre grad folkekirkens trosforestillinger og (3) folks religiøsitet præges i stigen-

de grad af individuelle og mere eller mindre bevidste til- og fravalg. Det er derfor heller ikke overraskende, at to tredjedele af folkekirkenes præster i en nyere undersøgelse vurderer, at sekularisering er den største udfordring for folkekirken i dag (S. M. Rasmussen 2007, 10).

I en sådan krisesituation tvinges folkekirken til at overveje, hvordan den overhovedet skal være kirke. Viggo Mortensen beskriver i sin bog *Kristendommen under forvandling* tre mulige fremtidsscenerier for den danske folkekirke: Det første er sektens vej, hvor man i mødet med samtidens udfordringer ikke har andet at byde ind med end fortidens dogmer. I det andet scenarie prøver man at være kirke for alle, være til stede på markedet og løbe efter enhver trend og mode.²⁹ Hvor den første model let risikerer at blive irrelevant for det omgivende samfund, går kirkens profil og identitet tabt i den anden. Derfor foreslår Mortensen en tredje vej for folkekirken:

[...] den skal forblive åben, stadig med en lav tærskel byde velkommen til alle, men samtidig opbygge den selvbevidsthed, der kommer af, at man tilhører et fællesskab og står i en tradition med en umådelig rig åndelig arv. Uden at lade sig opsluge af markedet og uden at isolere sig fra det omgivende samfund bør man bestræbe sig på kritisk at forholde sig til et foranderligt samfund og bedømme udviklingen i lyset af de værdier, der er evangeliet iboende (Mortensen 2005, 187-188).

Den tredje vej beskrives således som en forvandlingsvej, hvor traditionen, det historiske fællesskab og de mere eller mindre uforanderlige kristne værdier bringes i spil på nye måder i den kontekst, som kirken er en del af. Det giver sig selv, at dette er en mere kompliceret vej end de to første, idet det langt fra vil være entydigt klart, hvordan kirken skal lade sig transformere, på hvilke måder kirken skal være åben, og hvilke værdier, ”der er evangeliet iboende.”³⁰ Også den en-

²⁹ Knut Lundby laver en tilsvarende distinktion i sin undersøgelse af sekularisering i Norden. Han skriver, at kirken i et moderne samfund kan vælge imellem *forskansning* eller *tilpasning*, men at begge veje indebærer en form for sekularisering. Ved tilpasning sker der en indre sekularisering af kirkens budskab, mens forskansning omvendt betyder, at kirken mister kontakt med sin samtid. Lundby mener, at de fleste kirker i praksis vil finde et kompromis mellem de to yderpunkter og peger konkret på ”kirkelige modkulturer og mod-institutioner” som en mulig mellemposition (Lundby 1974, 259-261).

³⁰ Diskussionen om en tredje vej for folkekirken trækker blandt andet på H. Richard Niebuhrs klassiske distinktion mellem Kristus og kulturen (*Christ and Culture*), som i en dansk teologisk forståelse også kan formuleres som en skelnen mellem kristendom

kelte præst må i mødet med et samfund præget af religiøs mangfoldighed og dalende interesse for folkekirken spørge sig selv: ”Er teologien et sæt af sandheder, der læres én gang for alle og derefter antager belæringens form, eller bliver teologien til i en bestandig nyfortolkning i mødet med det anderledes og modsætningsfyldte? Hvilken teologisk eksistens ønsker man at være, og hvordan får dette valg betydning for udøvelsen af de pastorale opgaver?” (Lodberg 2007, 73).

Den interne folkekirkelige kamp om at definere den rette vej frem er eksempelvis kommet til udtryk i diskussionerne om kvindelige præster, vielse af fraskilte og velsignelse af homoseksuelle parforhold, hvor konservative, liberale og midtersøgende teologier gennem de seneste 60 år har krydset klinger i mødet med nye problemstillinger i samfundet.³¹ Kun i et meget beskedent omfang har folkekirkens forhold til medier været genstand for lignende teologiske diskussioner: I 1996 blev der afholdt en konference med titlen *Kirken og informationsfundet*, hvis bidrag efterfølgende blev udgivet (Thyssen 1997), og som også ledte til dannelsen af folkekirkeligt medieforum, der dog i 2009 atter blev nedlagt. Også tidsskriftet *Kritisk forum for praktisk teologis temanummer om Teleteologi* (december 1998) samt antologien *Den digitale kirke* (Højsgaard 2003), der specifikt omhandler internettet, bør nævnes som eksempler på en folkekirkelig medierefleksion. Af yderligere eksempler kan Inger Lundager Knudsens ph.d.-afhandling *Trinitarisk kommunikation* (2005), flere af den tidligere biskop Jan Lindhardts bøger (2001; 2003) og Kaj Bollmanns bog *Kirke til tiden* (2009) også ses som vigtige bidrag. Det er dog ikke et tema, der har fyldt debatspalterne i aviserne, og som i det hele taget har engageret større grupper af kirkelige aktører.

og folkelighed (Mortensen 2006, 56). Foruden de to yderpositioner, der enten radikalt beskriver Kristus som en modsætning til kulturen (”Christ against culture”) eller lige så radikalt lader ham være den herskende kulturs ypperste talsmand (”The Christ of culture”), nævner Niebuhr tre mellemveje: Kristus over kulturen (”Christ above culture”), Kristus og kultur som et paradoksalt forhold (”Christ and culture in paradox”) og Kristus som kulturens transformator eller forvandler (”Christ the transformer of culture”) (Niebuhr 1952). Transformationsperspektivet har i det hele taget været kendetegnende for nyere missionsteologi, hvor kristendommen frem for at blive opfattet som noget statisk, der enten skal tilpasse sig eller erstatte kulturen, betragtes som noget dynamisk, der hele tiden forandrer sig i mødet med nye kulturer, ligesom kristendommen også selv bringer forandring med sig (Bosch 1991; Sanneh 2004).

³¹ Rapporten om folkekirken og registreret partnerskab, som et udvalg nedsat af kirkeministeren udarbejdede i 2010, giver en god illustration af denne teologiske diskussion, hvor kirkens tradition på forskellig vis vurderes i forhold til samtidens krav (Kirkeministeriet 2010).

På en række områder har de senere års medieudvikling dog understreget behovet for en intensivering af den kirkelige medierefleksion: For det første videregiver medieinstitutionerne ikke længere loyalt folkekirkens synspunkter, men er også i forhold til religiøse spørgsmål fokuseret på kritisk journalistik. Dermed må folkekirken i stigende grad forholde sig til, hvordan den bedst får sine budskaber kanaliseret ud til befolkningen via radio, tv og aviser.³² For det andet er medieforbruget støt stigende i befolkningen, og set i lyset af den ovenfor beskrevne sekulariseringshistorie, hvor færre møder kristendommen i kirken, gør denne udvikling en bevidst folkekirkelig medietilstedeværelse stadig mere nødvendig.³³ For det tredje har fremkomsten af nye medier gjort mediekommunikation mere tilgængelig og dermed også nødvendiggjort en mere konkret refleksion. I dag skal folkekirken ikke bare forholde sig til, hvad der siges og skrives i radio, tv og aviser. Den må også tage stilling til de nye medier, som giver kirken mulighed for selv at blive medieproducent. Navnlig internettet muliggør en aktiv mediekommunikation, hvor dels traditionelle medier som radio og tv er integrerede muligheder, men hvor også hjemmesider, sociale netværkssider, encyklopædier og mange andre kommunikationsplatforme må indgå i overvejelserne.

Med denne udvikling bliver medierefleksion en relevant beskæftigelse for folkekirken: Skal kirkens budskab forkyndes på en monologisk og konserverende facon, hvor vægten lægges på formidlingen af tradition, dogmer og historie? Eller skal medierne bruges dialogisk til at interagere med medlemsgruppen og lade folkets forestillinger og meninger komme til orde? Der er både mulighed for sekterisk og populistisk kommunikation, mens en tredje vej, der *både* indeholder den identitetsbærende forkyndelse og den relevansskabende dialog, ligeledes kan søges. Disse spørgsmål, der kun i ringe omfang har været udsat for folkekirkelig refleksion, tages op i denne afhandlings fjerde kapitel i forhold til internettet, efter at de empiriske analyser har lagt grundlaget for diskussionen. Medieperspektivet, der her akkurat er introduceret, vil dog inden da i de følgende afsnit blive udfoldet.

³² Mediernes øgede magtposition i samfundet behandles mere indgående i det følgende afsnit.

³³ Ifølge Danmarks Statistik så danskerne i 2009 gennemsnitligt 3 timer og 10 minutters tv om dagen, hvilket er en stigning på 23 minutter siden 2008. Befolkningens adgang til internettet har ligeledes været støt stigende. I 2009 kunne ikke mindre end 83 procent af befolkningen således gå online hjemmefra (Danmarks Statistik 2010b).

Medierne tager magten

Med henblik på bedre at kunne forstå og analysere folkekirkens internetkommunikation vil dette afsnit introducere nogle medieteoretiske perspektiver og overvejelser. Først vil det på et overordnet niveau blive defineret, hvad der i denne afhandling forstås ved medier og kommunikation, og mere snævert vil internettet blive placeret inden for denne forståelse. Dernæst vil medialiseringsteori blive introduceret som en mere konkret fortolkningsramme for religion på internettet. Endelig præsenteres nogle perspektiver på forholdet mellem medialisering og sekularisering.

Medie- og kommunikationsforståelse

En generel forståelse af medier og kommunikation kan med fordel tage sit udgangspunkt i sociologen John B. Thompsons bog *The Media and Modernity* (1995). I bogen definerer han tekniske medier som ”de materielle elementer med hvilke, og i kraft af hvilke, information eller symbolsk indhold fikses og overføres fra producent til modtager” (Thompson 1995, 18). Oplagte eksempler er bogen, avisen og brevet, men i en digital tid er det vigtigt at tilføje, at disse materielle elementer eller teknologier både bør forstås som hardware og software (Hjarvard 2008a, 15).

Det symbolske indhold, som medierne overfører, defineres som materiale, der opleves meningsfuldt af dem, der producerer og modtager det og har i Thompsons brug særligt med kulturelle institutioner som kirken, skolerne, universiteterne og medieindustrien at gøre. Medierne er for disse institutioner nødvendige for at kunne indgå i kommunikation, der forstås som ”en særlig form for social aktivitet, der involverer frembringelse, overførsel og modtagelse af symbolske former, og som involverer implementering af forskellige slags ressourcer” (Thompson 1995, 18). Kirken har da også altid gjort brug af medier med henblik på at formidle det kristne budskab, og de nye digitale medier er blot seneste trin i den udvikling. Arkitektur, malerkunst og musik er nogle af de medier, som kirken traditionelt har anvendt, og som man typisk møder i kirkerummet.

Medierne har forskellige karakteristika, som kommer til udtryk i varierende grad: De er for det første i stand til at fikse og lagre den symbolske form. Et andet kendetegn ved medier er, at de muliggør reproduktionen af den symbolske form. For det tredje tillader medierne kommunikationen at være adskilt i tid og rum. Den symbolske form fjernes fra sin produktionskontekst og sættes ind i en ny kontekst an-

dre steder og på nye tidspunkter. Endelig, for det fjerde, er der inden for hvert enkelt medium forskellige evner og kompetencer, som man skal besidde for dels at kode og dels at afkode budskabet (Thompson 1995, 19-23). Inden for kristendommens kontekst er Bibelen et oplagt eksempel på disse mediekarakteristika: Som bog har den bevaret sin form siden slutningen af det fjerde århundrede, hvor dens sammensætning blev vedtaget ved forskellige kirkemøder. Med trykkepressen kunne den i reformationstiden masseproduceres og efterhånden bringes ud til almindelige mennesker på lokale sprog og til en overkommelig pris. Dette førte igen til en adskillelse i tid og rum, idet folk nu ikke længere var afhængige af at komme i kirken eller møde præsten for at få Bibelens ord forkyndt. Med udviklingen opstod der også et krav til læsekundskaber, ligesom bibeldistributøren måtte råde over både tekniske og sproglige kompetencer.

Når vi i dag taler om medier er det imidlertid ofte i en mere snæver forstand, hvor vi særligt tænker på tv, radio og aviser – de såkaldte massemedier. Thompson definerer massekommunikation som ”den institutionaliserede frembringelse og generaliserede udbredelse af symbolske varer via fiksering og overførsel af information eller symbolsk indhold” (Thompson 1995, 26). Massekommunikation i den forstand bærer fem karakteristika: For det første bygger den på en kommerciel udnyttelse af tekniske fornyelser. For det andet sker der en værdisættelse af de symbolske former, således at de bliver til varer, der kan handles for en pris. For det tredje indebærer massekommunikation et struktureret brud mellem afsender og modtager. For det fjerde udvider massekommunikation de symbolske formers tilgængelighed i tid og rum. Endelig, for det femte, indebærer massekommunikation, at de symbolske former cirkuleres offentligt og i princippet til alle interesserede (Thompson 1995, 27-31).

Internettet som medie, massemedie og medieplatform

Ovenstående mediebeskrivelse fremprovokerer spørgsmål om internettets status som medie, hvilket af gode grunde ikke behandles i Thompsons bog fra 1995. Er internettet et medie i sig selv, er det ligefrem at betragte som et massemedie, eller bør man snarere opfatte internettet som en medieplatform?

Alle tre forståelse kan forsvares ud fra forskellige argumentationer: Internettet kan overordnet set opfattes som et medie i sig selv, idet man via den ene og samme computer kan distribuere og modtage de forskellige symbolske former. Selvom internettet rummer mangfoldige medieelementer, opleves det således af den enkelte bruger ofte som

ét medie. Idet internettet også cirkulerer de symbolske former offentligt og i princippet til alle interesserede, kan det endda opfattes som et massemedie, selvom andre af Thompsons kriterier for massekommunikation vanskeligere lader sig opfylde. Endelig kan internettet forstås som en medieplatform eller et mediemiljø for gamle og nye medier: Internettet er ikke i sig selv et medie, men rummer en række forskellige medietyper, -aktører og -institutioner.

I afhandlingens empiriske analyser beskæftiger jeg mig med internettet både som medie og som medieplatform eller -miljø. Udgangspunktet for at forstå internettet som et særligt medie kan være en internetdefinition, som den man finder hos Niels Ole Finnemann, der understreger internettets tekniske og institutionelle strukturer og rammer. Han definerer internettet som ”et digitalt medie, der er baseret på et antal servere, der er forbundet via et sæt af fælles kommunikationsprotokoller, et sæt af grænsefladeapplikationer og et antal, globalt distribuerede adgangspunkter, hvorfra der er mere eller mindre ubegrænset offentlig adgang til kommunikation med andre mennesker og til indhold, der er lagret på de tilsluttede servere” (Finnemann 2008, 125). Nogle karakteristiske træk ved internetmediet i forhold til denne definition er dets netværksstruktur, dets mange producenter og dets funktioner som både lager- og kommunikationsmedie.³⁴

Selvom det er væsentligt at have blik for de træk ved en kommunikationssituation, der bedst kan forstås i lyset af internettet som medie, er det dog i høj grad også relevant at undersøge konkrete internetmedierede kommunikationssituationer på baggrund af deres egne specifikke mediekarakteristika. Internettet selv træder i sådanne analyser i baggrunden og fungerer primært som en platform eller et miljø for forskelligartede og ikke nødvendigvis beslægtede medieaktiviteter. Niels Ole Finnemann har blik for denne nødvendige dobbelthed i analysen, idet han både beskriver internettet som et medie med sine egne specifikke kapaciteter og som en platform, hvorpå ældre medier integreres, simuleres, absorberes og refunktionaliseres, ligesom internettet også selv optræder i baggrunden af de ældre medier (Finnemann 2008,

³⁴ Særligt i forhold til udviklingen af det senmoderne netværkssamfund, er det relevant at beskæftige sig med internettet som et særligt medie med specifikke kvaliteter. Manuel Castells argumenterer for, at internettet ikke har skabt netværkssamfundet, men at det er en vigtig årsag til, at denne form for samfundsmæssig organisering med færre stærke bånd, men med flere interesse- og værdibaserede tilknytninger, er blevet den mest udbredte og effektive i dag (Castells 2001, 140-143). Udviklingen mod netværksorganisering finder sted på en række forskellige områder. I et studie af aktivistgruppen Bedsteforældre for Asyl har jeg eksempelvis beskrevet, hvordan fortalervirksomhed i dag organiseres i netværk (Fischer-Nielsen 2010b).

154-159). På den baggrund bliver det af afgørende betydning for en empirisk analyse at forholde sig til den konkrete internetkontekst. Onlineaviser, web-tv, e-mail og Facebook er alle forskellige medietyper, og en analyse må derfor, udover at se på de fællestræk, som kommunikationen har på grund af deres indlejring i internettet, også se på de specifikke forhold, der gør sig gældende i den enkelte kommunikationssituation.

Vanskeligheden ved at behandle internettet som ét medie kan yderligere tydeliggøres ved at vende tilbage til Thompson. Han skelner overordnet mellem tre typer af interaktion: ansigt til ansigt-interaktion, medieret interaktion og medieret kvasi-interaktion. Den medierede interaktion kan eksempelvis være telefonsamtalen eller en brevveksling. Den adskiller sig fra ansigt til ansigt-interaktion ved at udvide mulighederne for adskillelse i rum og eventuelt også tid. Til gengæld har man færre symbolske vink til rådighed, idet man ikke kan fornemme samtalepartneren på samme måde som i den direkte kontakt. Den medierede kvasi-interaktion kan for eksempel være fjernsyn eller radio, hvor afsenderen og modtageren ikke er i direkte kontakt med hinanden, hvor modtagerskaren er undefineret, og hvor kommunikationsformen er monologisk (Thompson 1995, 88).

Internettet rummer på sin vis alle tre interaktionsformer: Via webkamera er man i stand til at kommunikere direkte med personer over hele verden, og man får dermed en oplevelse af at være til stede ansigt til ansigt, i det mindste så længe de tekniske forhold lader en blive i illusionen. Internettet rummer en række yderligere muligheder for medieret interaktion, hvor adskillelse i tid er mere eller mindre muligt: Chat kræver samtidighed, mens e-mail eksempelvis ikke gør det. Der er ligeledes mange online-eksempler på den medierede kvasi-interaktion, selvom skellet mellem afsender og modtager er mindre på Danmarks Radios hjemmeside, end hvis man blot modtager tv-stationens udsendelser i sit fjernsyn.

Internettet er med andre ord et komplekst fænomen, og en analyse af en given kommunikation på internettet bør derfor ikke forfalde til generaliseringer og banaliseringer. Hvert fænomen på internettet bør ideelt set betragtes og analyseres for sig, og først efterfølgende kan mere generelle konklusioner omkring ligheder og forskelle drages. I en sådan analyse af indhold på internettet peger Finnemann på tre væsentlige dimensioner: (1) Den dimension, der angår det indhold, der er eller kan blive digitaliseret, (2) den dimension, der angår brugen af det kommunikative potentiale og (3) den dimension, der angår organisationen af brugen, herunder aktører, arbejdsdeling, specialisering, øko-

nomi osv. (Finnemann 2008, 199). I de følgende analyser af den folkekirkelige internetkommunikation vil alle disse tre dimensioner på forskellig vis blive behandlet.

Medialisering

Et af målene med afhandlingen er at undersøge, i hvor høj grad den medialisering, som finder sted via internettet, bidrager til forandring af religion i Danmark, og hvilke kommunikationskrav medialiseringen stiller til den danske folkekirke. Medialisering bruges og defineres meget forskelligt, og det samme gør sig gældende for det beslægtede begreb mediering.³⁵ I denne fremstilling vil jeg tage udgangspunkt i den danske medieforsker Stig Hjarvards forståelse af medialisering som

[...] den proces, hvor samfundet i stigende grad underlægges eller bliver afhængigt af medierne og deres logik. Denne proces er kendetegnet ved en dobbelthed af, at medierne *integreres* i andre samfundsinstitutioners virke, samtidig med at medierne *selvstændiggør* sig som en institution i samfundet (Hjarvard 2008a, 28, forfatterens kursivering).

I denne forståelse er medialiseringen af samfundet altså andet og mere end blot et spørgsmål om, at samfundets forskellige institutioner gør brug af medier for at kommunikere. Medialisering betyder, at institutionerne grundlæggende forandres, at relationerne imellem dem ændres, og at hverdagen i stigende grad formes af medierne og medieinstitutionerne. Medierne er med andre ord til stede på en sådan måde, at ”ingen af de øvrige institutioner kan forstås uden at medierne tages i betragtning” (Krotz 2009, 22). En bred empirisk undersøgelse af medialisering vil derfor blandt andet være interesseret i at finde ”fælles mønstre” i forskelligartede konkrete kommunikationssituationer, hvor der hos institutioner og grupperinger sker en kommunikativ tilpasning til former og formater, der egner sig til medierepræsentation (Couldry 2008, 377).

Medialisering kan forstås som en historisk proces, der primært har gjort sig gældende inden for den vestlige, industrialiserede verden si-

³⁵ På engelsk skelnes mellem *mediatization* og *mediation*, men også begreber som *mediation* og *medialization* anvendes. På tysk skelnes der mellem *Medialisierung* og *Mediatisierung*. Da begreberne ikke bruges ensartet, er det i hvert tilfælde vigtigt at lægge mærke til, hvordan de defineres og afgrænses af den enkelte forsker. For en uddybende diskussion af de forskellige begreber se Lundby (2009a, 3).

den midten af det 20. århundrede, hvor medierne gradvist har bevæget sig fra at være redskaber for andre institutioner til at blive selvstændige institutioner (Hjarvard 2008a, 38). Thompson følger imidlertid udviklingen helt tilbage til opfindelsen af trykkepressen, som han mener, markerer begyndelsen på en ny epoke, hvor medieindustrien bliver etableret som en selvstændig base for symbolsk magt. Men også andre nyskabelser, herunder elektriciteten, har haft betydning for denne proces (Thompson 1995, 53, 76-79).³⁶

Et centralt og omdiskuteret element i Hjarvards definition af medialisering er forestillingen om en medielogik. Begrebet, som først blev introduceret af David Altheide og Robert Snow (1979), definerer Hjarvard som ”institutionelle og teknologiske virkemåder, herunder de måder, hvorpå medierne fordeler materielle og symbolske ressourcer og arbejder ved hjælp af formelle og uformelle regler” (Hjarvard 2008a, 28). Selvom Hjarvard anerkender, at denne logik er dynamisk og foranderlig over tid, fastholder han begrebet som en overordnet mediediskurs og afviser at tale om en pluralitet af medielogikker. Netop denne forståelse kritiseres imidlertid af flere andre medieforskere. I takt med at medie billedet bliver mere broget, og der kommer nye, mere brugerinddragende og personlige medier til, vil det i stigende grad være vanskeligt at tale om én overordnet medielogik, ligesom også hvert enkelt medie vil anvendes ud fra en række forskellige individuelle og kollektive logikker (Couldry 2008, 378; Krotz 2009, 26; Rothenbuhler 2009, 284).³⁷ Knut Lundby hævder derfor, at begrebet medielogik ikke længere giver mening og i det hele taget svækker den videnskabelige argumentation omkring medialisering. I stedet foreslår han en mere kontekstorienteret tilgang til de enkelte medieinstitutioner, hvor de specifikke restriktioner og formater tages i betragtning, og hvor konkrete forandringsprocesser analyseres (Lundby 2009b,

³⁶ At medialisering som samfundsfænomen primært har sat sig igennem i den vestlige, industrialiserede verden forhindrer dog ikke studier i mediernes mellemkomst i andre dele af verden, hvor medieinstitutionerne måske ikke styrer samfundene, men i stigende grad udfordrer de ellers dominerende institutioner. Iraneres brug af internettjenesten Twitter i demonstrationer mod styret og søgemaskinen Googles kontroverser med den kinesiske regering om graden af censur er blot to eksempler på mediernes voksende magt også uden for den vestlige verden.

³⁷ Begrebet nye medier har vist sig vanskeligt at definere (Schulz 2004, 97). Min forståelse er, at mange af de mediefænomener, der skyder frem på internettet, og som ikke tidligere har eksisteret, kan karakteriseres som nye medier. Internettet kan i sig selv betragtes som et nyt medie, men kan også ses som en platform for både gamle og nye medier. Desuden er det vigtigt at nævne, at alle medier på et tidspunkt var nye, og mange af de diskussioner, der i dag omgiver de digitale medier, også fandt sted, da ældre medier blev introduceret (Campbell 2010, 9; Gelfgren 2011).

105, 113). Hvis nye medier således svækker forestillingen om én overordnet medielogik kan man oplagt spørge, om selve medialisering-begrebet også opløses i lyset af de nye medier. Blandt andre Winfried Schulz, der i modsætning til eksempelvis Hjarvard ser medialisering som noget entydigt negativt, rejser spørgsmålet og peger selv på tre mulige svar (Schulz 2004, 94-98):

Det optimistiske svar lægger vægt på, at internettet og andre nye medier giver individet flere muligheder for selv at vælge, producere og interagere med forskellige medieprodukter. Derfor er det vanskeligt at øve institutionel kontrol over kommunikationen, som således kan blive mere fri. *Det pessimistiske svar* forholder sig tvivlende til, at medialisering skulle forsvinde med internettet, men forventer i stedet at den antager nye former. En række nye kontrolinstanser, reguleringsmekanismer, regler og koder præger internettet, og brugeren må tilpasse sig disse for at kunne begå sig online. Endelig peger *det moderate svar* på, at de nye medier måske ikke er så nye endda, men blot udvider de muligheder, som allerede lå i eksempelvis fjernsynet. Selvom individer nu kan producere indhold selv, er det stadig store mediekonglomerater, der står for størstedelen af indholdsproduktionen til internettet.

Udgangspunktet for denne afhandling er, at medialisering ikke med internettet er et overstået kapitel. Det er stadig gamle og nye medieinstitutioner, der dominerer internettet, og selv i den tilsyneladende frie og åbne brugerproducerede kommunikation er der også reguleringsmekanismer på spil. Det betyder imidlertid ikke, at det er den ene og samme logik, der driver medialiseringen på internettet. Selvom ord som ”decentralt, netværksagtigt, dynamisk og globalt” (Fuchs 2008, 278) klinger rigtigt og måske nok ligger i bunden af internettet som medie, er det mere frugtbart igennem empiriske analyser af specifikke kommunikative situationer at beskrive og forklare, på hvilke måder medialisering konkret kommer til udtryk og opleves af de forskellige parter i kommunikationen.

Mediering

Overfor medialisering kan mediering defineres som ”den konkrete kommunikationshandling gennem et medie i en specifik, social kontekst” (Hjarvard 2008a, 30). I denne forståelse er mediering blot et spørgsmål om, at et medie benyttes, uden at det nødvendigvis betyder, at den konkrete kommunikation bidrager til radikale historiske forskydninger i samfundet eller styrker mediernes magt, men måske snarere virker til andre samfundsinstitutioners fordel. En mere udfoldet

definition finder vi hos Nick Couldry, der forstår mediering som ”resultatet af produktions-, cirkulations-, fortolknings- og recirkulations-flows” (Couldry 2008, 383). Det ligger i denne forståelse, at mediernes magt ofte er mindre entydig, end den kan forekomme inden for rammerne af medialiseringsteorien, og at mediepåvirkningen sker i et konstant samspil mellem medieorganisationerne og en række andre institutioner i samfundet.

Hvor skellet mellem mediering og medialisering umiddelbart kan virke klart på et teoretisk plan, bliver det dog hurtigt mere uklart på det empiriske niveau. Når en folketingskandidat blogger i en valgkamp, er der så slet og ret tale om *mediering*, hvor politikeren forsøger at styrke sit parti og sit eget kandidatur gennem brugen af et medie, eller er der tale om *medialisering*, hvor politikeren via sin optræden i det pågældende medie underlægger sig mediernes dagsorden og dermed lader sig dominere af mediekravene? Frem for skarpt at skelne mellem mediering og medialisering og forstå dem som to helt forskellige kommunikative processer vil udgangspunktet i denne afhandling være, at det giver bedst mening at behandle dem som to forskellige analytiske perspektiver, der ofte med fordel kan anvendes på en og samme situation.³⁸ I et medialiseringsperspektiv vil man i forhold til ovenstående situation lægge vægt på, hvordan den bloggende politiker tilpasser sig mediet, og man kan gøre sig overvejelser om de langsigtede konsekvenser, hvis man ikke ligefrem empirisk er i stand til at påvise en udvikling over tid. I et medieringsperspektiv vil man omvendt interessere sig for, hvordan politikeren bruger mediet for bedst muligt at fremme sine egne interesser, og hvordan mediekrav og krav fra andre eksempelvis politiske diskurser forhandles. Faktisk opnår man formentlig størst indsigt i kommunikationssituationen og dynamikken mellem medierne og de øvrige samfundsinstitutioner ved at betragte den fra begge vinkler. I denne afhandling vil begge perspektiver komme til udtryk i forhold til det empiriske materiale. Medieringsperspektivet vil være indeholdt i teorien om den religiøst-sociale formning af teknologi, som jeg behandler i det følgende afsnit.

Det er ikke uproblematisk at undersøge medialisering empirisk. I og med at der er tale om en historisk proces, kræves der data over en længere periode for at kunne påvise, at en given mediebrug leder til medialisering.³⁹ Alligevel lægger både Stig Hjarvard og mange andre

³⁸ Dette gør Nick Couldry eksempelvis i en artikel om digital historiefortælling (Couldry 2008).

³⁹ På samme måde kan det være vanskeligt at afgøre, hvornår der er tale om sekularisering, da også dette tænkes som en historisk proces.

teoretikere vægt på, at medialiseringsteorien udover at være en overordnet teori om samfundets udvikling også er et udgangspunkt for mere afgrænsede empiriske studier, hvor enkelte institutioner undersøges med henblik på at finde ud af, i hvor høj grad disse er præget af medialisering. Som en sociologisk teori er omdrejningspunktet i disse analyser ikke teknologiens iboende og determinerende egenskaber, men derimod de menneskelige aktørers anvendelse og oplevelse af medierne (Hjarvard 2008a, 22; Krotz 2009, 28).⁴⁰ Disse studier er ikke nødvendigvis udstrakt over længere tid, men kan trods alt på baggrund af den rolle som medierne spiller i den analyserede situation danne baggrund for antagelser og overvejelser omkring karakteren og graden af medialisering. Det er også på denne måde, at det medialiseringsteoretiske perspektiv vil blive anvendt i forhold til empirien i denne afhandling.

Sekularisering og medialisering

Traditionelt har forholdet mellem medier og religion ikke været et stort emne hverken inden for religionsvidenskab, medievidenskab eller teologi (Arthur 1997, 185; Hoover & Lundby 1997, 4; Hoover 1997, 283; Horsfield 1997, 168), selvom emnet trods alt har fået større opmærksomhed inden for de senere årtier (Campbell 2010, 42). Medialiseringsteoriens påstand, om at medierne har udviklet en dominerende position i samfundet, gør det dog i stigende grad vigtigt at se på, hvilken betydning medierne har for den pågående religiøse udvikling i samfundet. I relation til denne afhandlings interesse i sekularisering kan spørgsmålet derfor formuleres således: Fører medialisering til mere eller mindre sekularisering?

Hjarwards undersøgelse af religionens medialisering i det danske samfund giver ikke et entydigt svar på dette spørgsmål. På den ene side påviser den, at der er masser af religion i medierne, hvilket ikke tyder på, at medierne overflødiggør religiøse forestillinger, men snarere er med til at holde dem i live ved at skabe en nødvendig kontekst for deres produktion og reproduktion. På den anden side er meget af det religiøse medieudbud af banalreligiøs karakter, det vil sige ”en lang række enkeltkomponenter, som ikke gør opmærksom på sig selv

⁴⁰ Den såkaldte *medium theory*, der blev lanceret af Harold Innis i 1950'erne og videreudviklet af Marshall McLuhan i 1960'erne, anklages indimellem for en sådan determinisme. Knut Lundby advarer dog mod en for forenklet opfattelse af denne retning: ”Although criticized for a mechanistic or deterministic view, medium theory has more nuanced arguments about interactions between media and society rather than simple statements about media wholly shaping society” (Lundby 2009a, 3).

som eksplicit religiøse udsagn, og som ikke nødvendigvis har noget at gøre med de institutionaliserede religioner.” De religiøse institutioner kan her højst gøre sig forhåbninger om at levere råstof til medierne, som disse kan bruge og omforme ud fra egne kriterier og behov (Hjarvard 2008a, 172).⁴¹ Ofte vil de banalreligiøse elementer dog virke tilbage på de religiøse institutioner som et krav om tilpasning. Eksempelvis har skildringen af bryllupper i amerikanske tv-serier og film betydet, at danske brudepar nu også forventer at kunne kysse hinanden i forbindelse med vielsen, selvom det ikke er en del af det officielle ritual, eller afvikle brylluppet i Guds grønne natur som i en rigtig ”happy end” (Lodberg 2010, 86-87).

Samme tvetydighed finder vi hos Thompson, der fremhæver tre konsekvenser af, at en religiøs tradition bliver formidlet via medierne. For det første kan mediernes fiksering af budskabet mindske behovet for oral gentagelse af traditionen og dermed føre til en deritualisering, der for eksempel kan aflæses i faldende kirkegang. For det andet kan traditionen blive depersonaliseret og opnå sin egen autoritet uden om de religiøse institutioners autoriteter. Endelig, for det tredje, delokaliseres traditionen igennem medierne, hvilket betyder, at den lettere kan genplaceres i nye kontekster (Thompson 1995, 195-197). Det er klart, at disse konsekvenser kan opleves meget forskelligt af forskellige religiøse aktører og institutioner, men overordnet set peger det i samme retning som Hjarvards undersøgelse: Religionen forsvinder ikke med medierne, men de institutionaliserede former for religion får det sværere. Tendenserne skal dog opvejes af, at der tilsyneladende ved særlige lejligheder fortsat er brug for de gamle religiøse institutioner i medierne. Dette gør sig især gældende omkring store kollektive begivenheder som for eksempel en national sorg eller et royalt bryllup. Her træder nationalkirken på banen med en særlig vægt i det mest afgørende øjeblik for eksempel i form af et kirkeligt ritual, der transmitteres uden speak (Hjarvard 2008b, 19; Pantti & Sumiala 2009, 131). Stadig er kirken dog afhængig af, at mikrofonen rækkes til den, og fortsætter kirkens marginalisering i samfundet, må man formode, at dens betydning i mediernes reportager fra kollektive kriser og højtider også går tabt.

Som supplement til Hjarvards og Thompsens vurderinger af forholdet mellem medieudviklingen og den religiøse situation i samtiden, kan Charles Taylors tredelte sekulariseringsforståelse også inddrages

⁴¹ Begrebet banalreligiøsitet er inspireret af Michael Billigs begreb banal nationalisme, der beskriver de mange implicite henvisninger til nationale fællesskaber, der eksempelvis cirkulerer i medierne (Billig 1995).

med henblik på at opnå en nuanceret forståelse af forholdet mellem medialisering og sekularisering. Hvor der ikke er noget, der umiddelbart tyder på, at medialisering fører til sekularisering i Taylors anden forståelse, *sekularisering som frafald fra religiøs tro og praksis*, er der god grund til at antage, at medialiseringen i høj grad svækker de religiøse institutioners autoritet og evne til at sætte den religiøse dagsorden i et samfund, hvilket ligger i Taylors første sekulariseringsforståelse, *sekularisering som religionens adskillelse fra politiske strukturer*. Implicit i dette ligger, at medialiseringen også er med til at fremme sekularisering i den tredje forståelse, *religion som valg*. I takt med at mediernes religiøsitet får karakter af et rekvisitdepot med en række enkeltstående religiøse elementer, bliver det i høj grad det enkelte individs ansvar at stykke disse elementer sammen på en måde, som opleves relevant for vedkommende.

Internettet giver dog kirken nogle nye muligheder for at genvinde folks opmærksomhed. Selvom der også online er store medievirksomheder (eksempelvis Google og Facebook), der øver indflydelse og sætter rammerne for kommunikationen, er det alligevel i langt højere grad realistisk for en kirke på internettet end i de traditionelle medier selv at skabe medieprodukter, eksempelvis egne hjemmesider, som har en reel chance for at nå et publikum. Ligeledes er der også langt flere muligheder for at være til stede i de traditionelle medier (eksempelvis aviser, tv-stationer og leksika), når de er gået online, hvor blogs og kommentarfelter typisk er åbne for alle. Endelig kan kirken også udnytte mulighederne på de mange nye medier med meget flade magtstrukturer (eksempelvis sociale netværkssites samt billed- og videodelingssites), hvor det er billigt og forholdsvis nemt at komme i kontakt med sin målgruppe.

De forskellige overvejelser og strategier, som internettet blandt andet kan fremprovokere hos en religiøs aktør, er medialiseringsteorien ikke i stand til at give en fyldestgørende beskrivelse af, da der er noget deterministisk og uafvendeligt over dens fremstilling af mediernes dominans over de øvrige samfundsinstitutioner. Hvor *medium theory* kan kritiseres for at fokusere for stærkt på mediets magt (se note 40), kan medialiseringsteorien kritiseres for at lægge for stor vægt på medieinstitutionens magt. Andre teorier muliggør en mere aktørorienteret analyse. I det følgende vil en af disse, teorien om den religiøst-sociale formning af teknologi, derfor inddrages som en modvægt.

Kirken svarer igen

I diskussionen af begreberne medialisering og mediering hævdede jeg begge perspektivers relevans i forhold til at undersøge, hvordan medier påvirker samfundet. Medialisering peger på det pres, som hviler på samfundets institutioner for at tilpasse sig medierne og kommunikere på en medieegnet facon. Mediering handler omvendt om, at samfundet ikke bare formes af mediernes logik, men at en række forskellige dynamikker er på spil i enhver mediekommunikation, og at hele denne dynamik må tages i betragtning. Det er denne knap så mediedeterministiske tilgang, som jeg vil forfølge i dette afsnit med udgangspunkt i den specifikke teori om den religiøst-sociale formning af teknologi (*the religious-social shaping of technology*), som Heidi Campbell præsenterer i bogen *When Religion Meets New Media* (2010).

Rødderne til denne teori skal findes i det bredere udgangspunkt, teorien om den sociale formning af teknologi (*the social shaping of technology*), som begrebsligt blev lanceret af Donald MacKenzie og Judy Wajcman (1985). Frem for at betragte de forskellige teoretiske perspektiver og empiriske studier, der hører hjemme under denne overskrift, som en sammenhængende teori, er det formentlig mere korrekt at opfatte dem som en broget kritik af teknologideterministiske positioner (Campbell 2010, 50) eller mere billedligt som ”en bred kirke uden nogen klar ortodoksi” (Williams & Edge 1996, 892). I den følgende præsentation vil vægten blive lagt på de overordnede fælles hovedanliggender i teorien om den sociale formning af teknologi, som trods alt kan identificeres, hvorefter Heidi Campbells anvendelse af teorien i forhold til religiøse grupper introduceres.

Den sociale formning af teknologi

Donald MacKenzie og Judy Wajcman samler i bogen *The Social Shaping of Technology: How the refrigerator got its hum* (1985) en række artikler om, hvordan teknologier er blevet udviklet inden for forskellige sociale kontekster. I bogens indledende essay beskrives udgangspunktet for teorien om den sociale formning af teknologi som et opgør med den teknologideterministiske og ofte dystopiske forestilling om, at teknologiske forandringer med en uimodståelig kraft presser sig på udefra, og at samfundet dybest set er ude af stand til at ændre på udviklingen. I stedet hævder MacKenzie og Wajcman, at det er en væsentlig opgave at stille og besvare spørgsmålet: ”I hvilket omfang og hvordan påvirker den slags samfund, vi lever i den slags teknologi, vi producerer?” (MacKenzie & Wajcman 1985, 2). De forstår den socia-

le formningsproces bredt som effekten af mange forskellige samfundsrelaterede faktorer og valg. Eksplicit nævner de videnskabelige systemer, økonomiske kalkulationer, statslige prioriteringer og hensynet til hjemmets behov som nogle af de centrale elementer i teknologiernes udvikling. En vigtig pointe bliver derfor også, at den samme teknologi kan udvikles vidt forskelligt i forskellige historiske kontekster, samfundstyper og situationer, og empiriske studier af konkrete teknologiske udviklinger bliver dermed af afgørende betydning. Ligesom *det sociale* gives en bred fortolkning, betragter MacKenzie og Wajcman også *teknologi* som andet og mere end blot det teknologiske produkt: Teknologi er også den måde, hvorpå vi anvender en ting samt den tænkning, der omgiver tingen (MacKenzie & Wajcman 1985, 3).

Udgangspunktet for mange af de studier, der er foretaget inden for teorien om den sociale formning af teknologi, er den kamp eller konflikt, der omgiver udviklingen af nye teknologier. Nogle parter i et samfund har interesse i, at en ny teknologi bliver udbredt, mens dette for andre, der dominerer de gamle teknologier, ville resultere i en økonomisk katastrofe. Disse forskellige positioner og relaterede strategier er nødvendige at analysere for at nå til en forståelse af teknologiens dynamiske formning. Forståelsen er den, at først når konfliktrelationen stabiliseres, vil teknologien også stabiliseres i en mere eller mindre fast form (Bijker & Law 1992, 9-10). Netop spørgsmålet om muligheden for at opnå en stabil teknologi er imidlertid et af stridspunkterne inden for teorien (Williams & Edge 1996, 869).

Kritikere har peget på, at teorien om den sociale formning af teknologi risikerer at tillægge de forskellige samfundsaktørers frie valg for stor betydning og undlader at beskæftige sig med det pres og de begrænsninger, som en teknologi også vil stille et samfund overfor (Williams & Edge 1996, 891). I forhold til medieteknologier viser medialiseringsteoriens beskrivelse af medieinstitutioners voksende betydning i samfundet og de øvrige institutioners stigende medieafhængighed eksempelvis, hvordan et valg kan være mere eller mindre frit og have konsekvenser af varierende omfang. Kritikken er relevant, selvom MacKenzie og Wajcman trods alt er opmærksomme på, at teknologien har effekter og kan være mere eller mindre kompatibel med en bestemt social adfærd (MacKenzie & Wajcman 1985, 7).

Hvor opgøret med teknologisk determinisme var udgangspunktet for teorien om den sociale formning af teknologi, er opgaven i dag i højere grad at opstille modeller for, hvordan teknologisk forandring kan analyseres fra et aktørperspektiv (Williams & Edge 1996, 869). Det er en sådan model, Heidi Campbell introducerer i relation til reli-

gion og nye medier med sin udvikling af teorien om den religiøst-sociale formning af teknologi, som i det følgende vil blive præsenteret.

Den religiøst-sociale formning af teknologi

Hovedindholdet i teorien om den religiøst-sociale formning af teknologi, som Heidi Campbell lancerer i bogen *When Religion Meets New Media* (Campbell 2010), består i en tese om, at religiøse grupper, organisationer og institutioner selv via forhandling er med til at forme brugen af de nye medier samt en firepunkts analyseramme, hvori denne formningsproces kan studeres. Udgangspunktet er en observation af, at mange mediestudier i de senere år har fokuseret på den individualiserede religiøsitet, hvilket har efterladt et teoretisk tomrum i forhold til studier af, hvordan religioner som kollektiv, fællesskab eller grupper griber medierne an (Campbell 2010, 43).⁴²

Hvor teorien om den sociale formning af teknologi ser generelt på samfundets forhold til nye teknologier, er vægten i Campbells tilgang lagt på de specifikke kvaliteter og begrænsninger, som religiøse grupper bringer med ind i mødet med nye medier, og som er med til at forme deres konkrete brug. Samtidig anerkender Campbell, at medierne, når først de er accepteret og integreret i en religiøs gruppes virke, også vil påvirke og forandre den religiøse gruppe (Campbell 2010, 58). Selvom Campbell således er opmærksom på mediernes effekt, er det alligevel ikke dette fokus, der skinner igennem i den firepunkts analysemodel, som hun foreslår. Her er det primært de religiøse gruppers ageren, der studeres med udgangspunkt i (1) gruppernes historie og tradition, (2) deres lære og værdier, (3) den konkrete forhandlingsproces og (4) den diskursive ramme, der omgiver medieanvendelsen. Disse fire punkter vil i det følgende kortfattet blive gennemgået.

Historie og tradition

Forudsætningen for at kunne forstå en religiøs gruppes håndtering af nye medier er en forståelse for, hvordan denne gruppe igennem historien har forholdt sig til forskellige medier: "Official policies and decisions within religious communities do not emerge in a vacuum, but

⁴² I præsentationen af Heidi Campbells teori vælger jeg oversættelsen *religiøse grupper*, når Campbell taler om *religious communities*. Folkekirken tænker jeg i denne sammenhæng som en religiøs gruppe, selvom der med rette kan argumenteres for, at betegnelsen er misvisende i forhold til kirketyper som folkekirken. Det centrale ved teorien er imidlertid ikke den specifikke organisationsform, men i højere grad den forhandling, der finder sted inden for forskellige former for organiseret religion.

are grounded on prior choices made and historical events that have occurred within that community” (Campbell 2010, 65). Det er et element i denne undersøgelse også at kigge på de tekster, der ligger til grund for den religiøse gruppe og den kontekst, som gruppen er opstået i. Sidste del giver umiddelbart mest mening i forhold til nyere grupper, hvor medierne kan have spillet en central rolle i deres tilblivelses-historie.⁴³ I forhold til folkekirken kan det synes mere irrelevant at gå tilbage til Bibelen og kirkens centrale teologiske dokumenter for derigennem at nå til en klarere forståelse af dens aktuelle forhold til medier. Dog skal det ikke udelukkes, at en sådan undersøgelse ville kunne bringe fundamentale kommunikative principper, som er traditionen iboende, frem i lyset. Teologen Inger Lundager Knudsens formulering af en trinitarisk kommunikationsmodel kan således ses som ét forsøg på at afgrænse kristendommens specifikke kommunikationspotentiale på baggrund af en analyse af centrale kristne dogmer (Lundager Knudsen 2005).

En mere historisk tilgang til den folkekirkelige mediekommunikation kunne tage udgangspunkt i de debatter, der har fundet sted i forbindelse med fremkomsten af radio- og tv-mediet.⁴⁴ Derved ville man sandsynligvis finde nogle gennemgående mønstre i de kirkelige reaktioner på nye medier og på den måde også nuancere debatten omkring de medier, der aktuelt er nye. Historisk kunne man desuden gå endnu længere tilbage og undersøge, hvordan reformationsprojektets afhængighed af bogtrykkerkunsten måske har været med til at støbe nogle værdier for en protestantisk medietilgang. Selvom det teologiske og historiske perspektiv er både relevant og forsømt i forhold til en analyse af folkekirkenes forhold til medier, er det imidlertid uden for den-

⁴³ Dette gør sig eksempelvis i ekstrem grad gældende i forhold til såkaldte fiktionsbaserede religioner, der tager udgangspunkt i fiktive og mediebarne universer som Ringenes Herre, Star Wars eller Avatar, og hvor internettet spiller en altafgørende rolle som kommunikationskanal for de engagerede (Davidsen 2010).

⁴⁴ Den første radiotransmitterede gudstjeneste blev bragt i Danmarks Radio i 1925 på trods af modstand fra store dele af kirken. Den første radioprædikant Olfert Ricard var selv tøvende, ”thi hvad om danske Kirkegængere efterhånden fik Smag for at tage Evangeliet på sofaen.” Muligheden for at nå dem, der ikke kunne komme i kirke, fik ham dog overbevist om ideen. Med tiden kom radiogudstjenesten til at nyde almindelig folkekirkelig anerkendelse. For en ældre indre missionskvinde var det netop Olfert Ricard, der fik hende overbevist: ”Når den dér nymodens tingest kan bringe den livsalige pastor Ricards ord herover til mig i min stue, saa kan det da ikke være Djævelens værk” (Zeuthen 2000).

ne afhandlings rammer at give disse perspektiver fyldestgørende plads.⁴⁵

Lære og værdier

Andet led i Campbells model er en analyse af den aktuelle lære og de sociale værdier, der præger den religiøse gruppe samt en undersøgelse af, på hvilke måder samtiden og det omgivende samfund fortolkes inden for denne lære. Selvom en bestemt historie og tradition ligger til grund for gruppen, vil den konstant i mødet med nye udfordringer, eksempelvis nye medier, være tvunget til at redefinere og nytolke indholdet i sin tro. I denne del af analysen undersøges det, hvilket aktuelt ”meningsdannelsessystem,” der ligger til grund for gruppens officielle politik og det enkelte medlems individuelle valg (Campbell 2010, 89). Dette led i Campbells analyseramme er i høj grad det, som kapitel 3 har fokus på i den empiriske undersøgelse af de danske folkekirkepræsters forhold til internettet. Her undersøges det, hvordan gennemgående værdier som eksempelvis vigtigheden af det fysiske, ansigt til ansigt-møde og fællesskabet om ”det levende ord” bringes i spil i vurderingen af internettet. Perifert berøres det også, hvordan forskellige aktuelle teologiske positioner kan resultere i forskellige holdninger til mediet.

Forhandlingsprocessen

Tredje led i undersøgelsen er selve forhandlingsprocessen, hvor historie, tradition, lære og værdier bringes i spil, og hvor nye medier vurderes i lyset af fordele og ulemper. En analyse må tage højde for sådanne forhandlingsprocessers komplekse forløb, hvor det ikke bare handler om at afvise eller acceptere mediet som helhed, men hvor billedet ofte er mere broget. En forhandlingsproces vil ofte indebære, at delelementer fremhæves, mens andre nedtones, fordømmes eller omformes (Campbell 2010, 113). Eksempelvis kan internettet ses som en effektiv platform for forkyndelse af gruppens budskaber, samtidig med at der kan herske en bekymring for, om internettets indhold af verdsligt materiale kan demoralisere bevægelsen. Undersøgeren må især være opmærksom på, hvilke personer der har mulighed for at deltage i for-

⁴⁵ Et eksempel på et historisk perspektiv på kirke og medier finder man imidlertid hos den svenske historiker Stefan Gelfgren. Han sammenligner det 19. og 21. århundredes vækkelsesbevægelser i Europa og konkluderer, at selvom mediesituationen langt fra er ens, er den nye situation ikke usammenlignelig med den gamle. Bag såvel brugen af traktater og pamfletter i det 19. århundrede som internettet i det 21. århundrede gemmer der sig en overbevisning om, at medierne kan bruges i missionsøjemed til at skabe vækst i bevægelserne og engagement blandt medlemmerne (Gelfgren 2011).

handlingen, og hvem der har autoritet til at træffe beslutninger på vegne af den religiøse gruppe. De interne spændinger, magtkampe og genforhandlinger, der i en gruppe kan opstå i en sådan forhandlingsproces, har Campbell kun i et begrænset omfang blik for. Det er dog vigtigt også at belyse disse lag for at nå til en mere nuanceret forståelse af processen, der ofte ikke er så lineær, som en ledelse kunne ønske at fremstille den (Hutchings 2011a).

I en folkekirkelig kontekst kan denne forhandling analyseres på forskellige niveauer. Man kunne eksempelvis undersøge, hvordan det enkelte menighedsråd debatterer prioritering af midler til hjemmeside og kirkeblad, hvordan forskellige kirkelige interessenter på Kristeligt Dagblads debatsider diskuterer muligheden for en folkekirkelig mediestrategi, eller hvordan medlemmerne af Folkekirken.dk's bestyrelse drøfter, hvad der er den rette vej at gå i forhold til folkekirken's internetkommunikation. Selvom netop Folkekirken.dk bliver behandlet i kapitel 4, har jeg valgt primært at tage udgangspunkt i den enkelte præsts indre forhandling mellem forskellige reelle eller forestillede positioner. Det har jeg gjort ud fra den vurdering, at den offentlige folkekirkelige mediedebat er for snæver til for alvor at kaste lys over de forskellige holdninger og argumenter, der gør sig gældende hos præsterne.

Den diskursive ramme

Sidste led i analysen undersøger, hvordan resultatet af en forhandlingsproces formidles, præsenteres og kontekstualiseres. Der spørges ind til, hvordan introduktionen af en ny teknologi retfærdiggøres, og hvilke retningslinjer der opstilles i forhold til den rette brug af de nye medier. Campbell peger på tre specifikke diskurser, som ofte anvendes: Inden for en *præskriptiv* diskurs omfavner man de nye medier og ser dem som en hjælp til at nå specifikke målsætninger, eksempelvis mission eller evangelisering. En *strukturbevarende* diskurs ("officializing discourse") bruges af religiøse ledere til at lade de nye medier understøtte eksisterende strukturer, autoriteter og dogmer, hvilket eksempelvis den katolske kirke har forsøgt. Endelig bruges en *validerende* diskurs til at legitimere brugen af teknologi til at fremme gruppeidentiteten og fællesskabet ud fra devisen: "They will know we are Evangelicals, Reformed, etc. by the way we use technology" (Campbell 2010, 150).

Dette element af undersøgelsen er problematisk i forhold til en analyse af folkekirken, hvor de fleste spørgsmål vil være til konstant forhandling, og hvor der næppe nogensinde opnås én officiel holdning til

nye medier. I det hele taget kan Campbells teori kritiseres for primært at forholde sig til religiøse grupper med tydelige grænser og stærkt hierarkisk lederskab og i mindre grad at have blik for kirker og denominationer, hvor grænsen mellem gruppen og det omgivende samfund er mindre skarp, og hvor medlemmerne ikke nødvendigvis følger lederne, selvom de anbefaler en retning (Hutchings 2011b). Perspektivet kan dog med nogen værdi bruges i forhold til konkrete kommunikationsinitiativer, hvor en specifik forhandlingsproces har ledt frem til eksempelvis lanceringen af en hjemmeside. Her kan det undersøges, inden for hvilken diskurs beslutningstagerne præsenterer initiativet, og hvilken brug de lægger op til. I afhandlingens fjerde kapitel kommer perspektivet til udtryk i form af en analyse af den officielle hjemmeside Folkekirken.dk, hvor også bestyrelsens og redaktionens begrundelser for hjemmesidens etablering undersøges. I delkonklusionen i kapitel 3 vil det også blive vurderet, inden for hvilke diskurser præsterne primært forholder sig til internettet, uden at der af den grund kan peges på en centralt formuleret diskursiv ramme.

Når kirken forhandler – et eksempel fra Toronto

Heidi Campbell giver selv en række eksempler på, hvordan de nye medier kritisk forhandles og anvendes i lyset af historie, tradition, lære og værdier. Her vil jeg imidlertid anvende et eksempel fra to andre amerikanske forskere, Pauline Hope Cheong og Jessie Poon, der i et studie af kristne og buddhistiske ledere i Toronto afdækker, hvilke overvejelser disse ledere gør sig i forhold til brugen af internetmediet (Cheong & Poon 2008).⁴⁶ Selvom studiet placerer sig inden for et andet teoretisk univers (*new institutionalism* og teorier om social kapital), er udgangspunktet det samme som hos Campbell: ”at udforske de måder, hvorpå religiøse organisationer har (re)struktureret deres normer, værdier og praksis i lyset af inkorporeringen af internettet i deres menighedsliv” (Cheong & Poon 2008, 89). Studiet er ydermere interessant, fordi der stilles de canadiske religiøse ledere nogle af de samme spørgsmål, som jeg har stillet danske præster (kapitel 3), hvilket giver mulighed for at drage sammenligninger på tværs af landene.

Cheong og Poon undersøger tre grundlæggende relationer til internettet: *en komplementerende relation*, hvor internettet søges udnyttet til at understøtte eksisterende former og strukturer; *en transformerende*

⁴⁶ Tim Hutchings afhandling *Creating Church Online* (2010b) er et andet eksempel på et sådant fokus på de religiøse institutioners og autoriteters forhandling om brugen af internettet. Han viser, hvordan teologi, ideologi, gruppens historie og nøglepersonligheder er med til at forme konturerne af de enkelte online-kirker, som han undersøger.

de relation, hvor brugen af internettet omstrukturerer organisationen og eksempelvis indsætter nye kommunikations- og autoritetsmønstre; og endelig *en perverterende relation*, hvor internettet opleves nedbrydende i forhold til organisationens virke. Undersøgelsen viser, at langt de fleste af de kristne lederes svar ligger i forlængelse af den første model. Lederne ser internettet og særligt e-mail-korrespondancen som en mulighed for at forbedre og effektivisere kommunikationen med kollegaer, bestyrelsesmedlemmer, menighedens medlemmer etc. Selvom det især drejer sig om praktiske forhold og administration, bruges internettet også til eksempelvis sjælesorg og bøn. Dette styrker det lokale menighedsliv, men giver også lederne mulighed for at bevare en kontakt med medlemmer af menigheden, der er på rejse eller er flyttet fra byen.

Den transformerende relation opdager Cheong og Poon primært i de buddhistiske grupper, hvor internettet i nogle tilfælde har sat helt nye standarder for gruppens liv. Frem for at være et supplement er internettet blevet den primære kontakt mellem nogle buddhistiske ledere og en stor del af deres disciple, særligt unge studerende, der har svært ved at finde tiden til at komme i templet, og som i stedet modtager rådgivning via e-mail. Desuden har nogle af disse internetaktive ledere oplevet, at deres autoritet i stigende grad udfordres, idet deres prædikener og taler går online og udsættes for et større, globalt og mere kritisk publikum. Endelig har internettet også for nogle af de buddhistiske grupper betydet, at de i stigende grad involverer sig i tværreligiøs samtale, idet tærsklen til de øvrige religiøse grupper i Toronto er blevet lavere takket være hjemmesider og hurtig elektronisk kontakt.

En del kristne ledere forholder sig kritisk til internettet og ser en risiko for, at internettet kommer til at pervertere kirkens fællesskab og erstatte det virkelige møde, der primært opfattes som et møde ”ansigt til ansigt” eller ”i kød og blod,” med virtuelle og rodløse relationer. De kristne ledere har ligeledes svært ved at forestille sig gudstjenesten udført på internettet, ligesom de også er bekymrede for de fristelser i form af pornografi, hasardspil og spil i det hele taget, som internettet har bragt med sig. En anden negativ konsekvens af internettet, som lederne nævner, er langtrukne korrespondancer med personer, der har kritiske spørgsmål til organisationen baseret på de mange tvivlsomme ressourcer omkring religion, som de er faldet over i deres gang på internettet.

Studiet viser, hvordan internettet kan bruges til både at styrke, udvikle og svække en organisation, og hvordan lederne aktivt forholder sig til mulighederne i lyset af deres værdier, teologiske opfattelser,

ressourcer, kontekst etc. Det er værd at bemærke, at det i denne konkrete forhandlingssituation kun i mindre grad er de religiøse gruppers tekster og bekendelsesgrundlag, der trækkes frem, mens det er gruppernes eller ledernes aktuelle værdiopfattelser, der træder i forgrunden. Det er et mønster, der genfindes hos de danske folkekirkepræster, hvilket vil fremgå af analysen i kapitel 3. Her vil det også blive tydeligt, at svarene fra de kristne ledere i Toronto har slående ligheder med de danske folkekirkepræsters svar.

Forhandling og sekularisering

Ligesom sammenhængen mellem medialisering og sekularisering blev vurderet i foregående afsnit, er det også relevant at overveje forholdet mellem teorien om den religiøst-sociale formning af teknologi og sekularisering. Centralt i Campbells teori er den religiøse gruppes mulighed for at anvende ny teknologi bevidst og til egen fordel. Hvor medialiseringsteorien understreger de religiøse institutioners stigende afhængighed af medierne, lægger Campbell altså vægten på deres autonomi og handlefrihed. Det betyder, at eksempelvis folkekirken ikke er dømt til marginalisering og tilbagegang, men at den på flere niveauer kan arbejde på at styrke sin position blandt andet via en strategisk brug af gamle såvel som nye medier.

I forhold til Charles Taylors første sekulariseringsforståelse, der omhandler de religiøse institutioners forhold til de politiske strukturer, kan folkekirken – hvis den ønsker det – bruge medierne til at føre kampagne for dens særstatus i det danske samfund, hvor målgruppen dels er politikerne og dels vælgerne, hvis opfattelse af folkekirkens rolle i samfundet i sidste instans har afgørende betydning for lovgivningen på området. I forhold til den anden sekulariseringsforståelse, frafald fra religiøs tro og praksis, kan folkekirken bruge medierne til at holde kristendommen og folkekirkens forståelse af den kristne tradition i live i befolkningen i en tid, hvor stadig færre danskere har kontakt med kirken. Og i forhold til den tredje sekulariseringsforståelse, religion som et individuelt valg, kan folkekirken via medierne arbejde på at bevare folkekirken som en selvfølgelig del af danskernes tilværelse eller i det mindste som et oplagt valg, når den enkelte dansker skal forholde sig til de forskellige religiøse og ikke-religiøse valgmuligheder.

Teorien om den religiøst-sociale formning af teknologi er i høj grad et udgangspunkt for empiriske studier, hvorfor den heller ikke indeholder en implicit antagelse om, hvorvidt religiøse grupper vil lykkes med deres kommunikation eller ej. Såvel sekulariserings- som media-

liseringskræfter kan vise sig så stærke, at gruppens valg og prioriteringer ikke formår at skabe radikale forandringer. Ligeledes kan mediestrategier også være fejlslagne og marginalisere en religiøs gruppe yderligere frem for at styrke den. Værdien i teorien om den religiøst-sociale formning af teknologi er dens fokus på den religiøse gruppes muligheder, hvilket opvejer medialiseringsteoriens fokus på medieinstitutionernes dominans. Med inddragelsen af begge perspektiver vil empiriske analyser af religiøse gruppers mediebrug således både kunne rumme mediets og gruppens betydning for kommunikationens udformning og konsekvenser.

Tre teser om folkekirken og internettet

I dette kapitel har jeg gennemgået tre teoretiske perspektiver, som lægger grundlaget for afhandlingens undersøgelse af folkekirkens kommunikation på internettet. Det drejer sig om sekulariseringsteori, medialiseringsteori og teorien om den religiøst-sociale formning af teknologi. Hver af de tre teorier bidrager til formuleringen af nedestående teser, som i de følgende kapitler vil blive empirisk efterprøvet med henblik på at besvare de i indledningen nævnte spørgsmål: *På hvilke måder forandrer internettet vilkårene for den folkekirkelige kommunikation? Hvordan forhandler folkekirken om brugen af internettet? Og endelig: Hvilke overordnede konsekvenser kan forskellige tilgange til kommunikationen på internettet få for folkekirken?*

I forhold til det første spørgsmål kan følgende tese formuleres: *Internettet er med til at forandre danskernes forhold til religion og dermed de vilkår, som folkekirken kommunikerer under. Dette stiller nye krav til folkekirkens kommunikation, som folkekirken til en vis grad underordner sig og accepterer for at kunne kommunikere effektivt til sine målgrupper. Denne tilpasning er på længere sigt medvirkende til institutionelle forandringer i folkekirken på forskellige niveauer.* Denne problemstilling tages dels op i kapitel 2, hvor det undersøges, under hvilke vilkår folkekirken må præsentere sig selv på internettet. Dels tages den op i kapitel 3, hvor det bliver undersøgt, i hvilket omfang præsternes arbejdsliv påvirkes af internettet. Desuden indgår spørgsmålet om forandring også i den afsluttende diskussion i kapitel 4, hvor folkekirkens overordnede kommunikationsmuligheder på internettet vurderes.

I forhold til det andet spørgsmål kan følgende tese formuleres: *Medialisering fortæller ikke hele historien om folkekirkens forhold til internettet. Gennem en kritisk forhandling af internettet i lyset af folke-*

kirkens traditioner, teologi og værdier får folkekirkens internetkommunikation sit eget særpræg og er dermed ikke blot et resultat af en udefrakommende mediepåvirkning. Det er særligt i kapitel 3, at denne tese undersøges, når præsternes refleksion omkring internettet analyseres. Diskussionen i kapitel 4 tager dog også udgangspunkt i tesens grundantagelse, nemlig at folkekirken faktisk har mulighed for at vælge forskellige strategier i forhold til nye medier. I kapitel 2 spiller forhandlingsperspektivet imidlertid ingen rolle, bortset fra at resultaterne fra undersøgelsen af danskernes internetbrug sandsynliggør, at der fortsat er muligheder for den institutionaliserede kirke på internettet, hvilket overhovedet er forudsætningen for, at præsternes forhandling om den rette brug af mediet giver mening.

I forhold til det tredje spørgsmål kan følgende tese formuleres: *Folkekirkens internetkommunikation udvikles i en samtid, hvor religiøse institutioner, autoriteter og dogmer mister opbakning, og hvor individet i høj grad selv former sin tro med inspiration fra mange andre kilder end kirken. Folkekirken vil i den situation være optaget af at kommunikere på en måde, der på den ene side gør den i stand til at komme i kontakt med befolkningen, og som på den anden side ikke kompromitterer dens teologiske identitet. Den mest hensigtsmæssige tilgang til internettet, set fra et folkekirkeligt perspektiv, vil derfor være den, der både kan rumme forandring og tradition.* Tesen fører i kapitel 2 til spørgsmål om, hvorvidt internettets formidling af religion til danskere i al almindelighed styrker eller svækker folkekirken og i kapitel 3 til en vurdering af, om præsternes brug af internettet formår at bringe folkekirken i tættere kontakt med befolkningen. Mest plads gives perspektivet imidlertid i kapitel 4, hvor det diskuteres, hvilke konsekvenser forskellige former for internetkommunikation kan formodes at få for folkekirken i en tid præget af sekularisering.

De tre teoretiske perspektiver fletter sig ind i hinanden og understøtter og supplerer hinanden på forskellig vis. Selvom kapiteloverskrifterne *forandring, forhandling og forvandling* er tænkt som korresponderende med perspektiverne medialisering, den religiøst-sociale formning af teknologi og sekularisering, lader det sig ikke gøre på en meningsfuld måde at sætte hermetiske skel op mellem de teoretiske perspektiver. Hvert kapitel vil betone ét teoretisk perspektiv, men delkonklusionerne i kapitel 2 og 3 samt diskussionen i kapitel 4 vil samle op på indsigter i forhold til alle tre perspektiver. Afhandlingen stræber efter dels at præsentere ny empirisk viden omkring folkekirkens og danskernes brug af internettet og dels at vurdere den folkekirkelige kommunikation i lyset af den nu præsenterede teoretiske ramme.

Hvorvidt den valgte teoriramme viser sig velegnet til formålet, vil blive vurderet i konklusionen på baggrund af afhandlingens analyser.

Forandring

Siden midten af 1990'erne er internettet blevet en stadig større del af danskeres hverdagsliv. I 2010 er det således 89 procent af alle danskere i alderen 16 til 74 år, der har adgang til internettet i eget hjem, og 86 procent bruger internettet mindst én gang om ugen. Ikke mindre end 83 procent benytter sig af muligheden for at skrive e-mails, men også en lang række andre private aktiviteter finder sted online: Eksempelvis bruger 63 procent internettet til at læse eller downloade nyheder, 61 procent gør brug af rejserelaterede tjenester, og 52 procent søger helbredsrelevante informationer (Danmarks Statistik 2010a). Dertil kommer den stærkt øgede brug af sociale medier. Alene fra 2008 til 2009 steg andelen af danske internetbrugere, der gør brug af Facebook og lignende tjenester fra 27 til 49 procent (Danmarks Statistik 2009).

Tallene viser, at internettet er blevet populært, men svarer ikke på, om internettet grundlæggende har forandret vores tilværelse. Er der blot tale om en ny *mediering* af kendte aktiviteter og praksisformer, eller fører brugen af internettet til en *medialisering*, hvor samfundsinstitutioner og sociale mønstre forandres på grund af internettets mellemkomst? Når patienter eksempelvis søger helbredsrelevante informationer på internettet, kan man på den ene side hævde, at det ikke er væsensforskelligt fra tidligere, hvor man søgte råd og vejledning hos de eksperter, venner og bekendte, som man nu havde adgang til. På den anden side kan man også hævde, at internettet radikalt ændrer ved vores forståelse af sundhedssystemet og sundhed som sådan, og at lægens autoritet bliver truet af internettets store udbud af alternative eksperter og i sidste ende af det enkelte individ, der i højere grad selv påtager sig autoriteten ved på egen hånd at diagnosticere sine sygdomme via internettet. Man kan hævde og forestille sig meget, men empiriske undersøgelser må afgøre, hvad der i forhold til den enkelte problemstilling

er på spil.⁴⁷ Ofte vil det være umuligt skarpt at skelne mellem rent *medierede* og radikalt *medialiserede* kommunikationssituationer, og som regel vil begge perspektiver med fordel kunne inddrages i undersøgelsen, hvilket også vil ske i denne afhandling. Dette kapitel fokuserer på internettets betydning for forandringen af folkekirkens vilkår i Danmark (medialisering), mens det følgende kapitel især undersøger de måder, hvorpå folkekirken og i særdeleshed præsterne bruger internettet som et medie for kirkens budskaber og aktiviteter (mediering).

I lyset af forandringsperspektivet vil det blive undersøgt, i hvor høj grad danskernes brug af internettet radikalt ændrer ved deres forhold til religion og de religiøse institutioners praksis i Danmark. Bliver danskerne mere eller mindre religiøse på grund af internettet, eller bliver de religiøse på nye måder? Får danskerne et mere eller mindre positivt indtryk af folkekirken og andre religiøse institutioner på grund af internettet? Og hvordan påvirker brugen af internettet danskernes forhold til sognekirken og præsten? Overordnet handler det om, hvorvidt der finder en medialisering af det religiøse sted i kraft af internettet, og på hvilke måder denne medialisering har konsekvenser for folkekirken. Kapitlet vil desuden med sin empiri udfylde et hul i vores viden om, hvordan danskerne i al almindelighed møder religion på internettet. Indtil videre har forskningen primært rettet sig mod specifikt religiøse hjemmesider og aktører, men der mangler viden om den brede befolknings adfærd på området.⁴⁸ Stig Hjarvards undersøgelse af medier og religion fra 2008 er første forsøg på at sige noget mere generelt om, hvordan danskere møder religion online, men da denne problematik ikke står centralt i hans undersøgelse, er der behov for at stille en række uddybende og nuancerende spørgsmål.

⁴⁷ En undersøgelse af danskernes brug af internettet til sundhedsrelaterede formål viser, at selvom danskerne er aktive på området, opfatter de fortsat lægen som den højeste autoritet. Danskerne bruger primært internettet som et supplement til lægen, som udgangspunkt for sundhedssamtaler med lægen eller som hjælp til at afgøre, hvorvidt lægen overhovedet skal kontaktes (Voss & Ravn 2007; J. Rasmussen, Rohde, Ravn, Sørensen & Wynn 2009). På den baggrund kan man konkludere, at sundhedssystemet ikke for alvor er truet af internettet, men at den direkte kontakt til lægen fortsat er central, når danskerne skal have diagnosticeret en sygdom.

⁴⁸ Blandt de empiriske studier, der er gjort omkring religion på internettet i en dansk kontekst, kan nævnes Anja Boe Espersens undersøgelse af kristnes brug af internettet (2001), Morten Thomsen Højsgaards undersøgelse af organiseret religionsdebat (2004), min egen undersøgelse af religionsdialog mellem kristne og muslimer (2004) og Garbi Schmidts undersøgelse af unge muslimers identitetsdannelse (2006).

Metode

Kapitlet bygger på kvantitative data fra en internetbaseret spørgeskemaundersøgelse, som jeg via analysefirmaet Zaperas ved overgangen til 2009 gennemførte blandt et repræsentativt udsnit af den danske befolkning i alderen 18-74 år.⁴⁹ Invitationen til at besvare spørgeskemaet med de i alt 13 hovedspørgsmål er udsendt via e-mail til 2.458 personer, hvoraf i alt 1.015 har besvaret spørgeskemaet. Det resulterer i en svarprocent på 41,3, hvilket i forhold til statistiske krav er i den lave ende, men relativt højt i forhold til undersøgelsens art.⁵⁰ Kim Sheehan sammenligner i 2001 en række e-mail-baserede spørgeskemaundersøgelser publiceret i videnskabelige tidsskrifter og påviser et generelt fald fra de første undersøgelser i 1986, der havde en svarprocent på gennemsnitligt 62 procent til 2000, hvor svarprocenten var faldet til 24 procent i gennemsnit. Hun nævner vækst i antallet af elektroniske spørgeskemaundersøgelser samt computerbrugernes øgede frygt for virusangreb som nogle af de væsentligste årsager til faldet (Sheehan 2001).

Der er både fordele og ulemper ved den e-mail-baserede metode (Schonlau, van Soest, Kapteyn & Couper 2009). Blandt de væsentligste fordele er, at undersøgelserne ofte kan gennemføres på kortere tid, med større respondentgrupper og til en lavere pris. Dertil kommer, at datakvaliteten ofte er bedre, end når undersøgelserne udføres via traditionelle postomdelte spørgeskemaer eller via telefoninterview. En del tekniske problemstillinger, som tidligere udgjorde en fejlkilde i de elektroniske spørgeskemaundersøgelser, er der nu fundet løsninger på. Den største ulempe er dog fortsat, at man kun kan opnå kontakt med internetbrugere. Selvom andelen af internetbrugere har været kraftigt stigende siden midten af 1990'erne, og selvom den danske befolkning er en af de mest internetaktive, er det dog nødvendigt at være opmærksom på problemstillingen. I 2010 brugte 86 procent af den dan-

⁴⁹ Undersøgelsen påbegyndtes 23. december 2008 og afsluttedes 3. januar 2009 og er gennemført gennem analysefirmaet Zaperas Danmarkspanel, hvis deltagere rekrutteres via direkte telefonisk kontakt samt annoncer i aviser, magasiner, lokalradio og på internettet. Undersøgelsen er finansieret af Kristeligt Dagblad. Det er ikke første gang, at Zapera bruges til forskningsbaserede undersøgelser. Stig Hjarvards bog *En verden af medier: Medialiseringen af politik, sprog, religion og leg* (2008a) er ligeledes delvist baseret på spørgeskemaundersøgelser, som forfatteren har gennemført via Zapera.

⁵⁰ Kravene til svarprocenten varierer i metodelitteraturen mellem 50-60 procent (Kristiansen 2003, 27), 80 procent (Agresti & Finlay 2009, 20) og 90 procent (Olsen 1998, 19). Merete Watt Boolsen gør opmærksom på, at svarprocenten i danske undersøgelser generelt er faldende, og at det i dag er svært at leve op til kravet om meget høje svarprocenter (Boolsen 2008, 125).

ske befolkning internettet mindst én gang om ugen, mens det for respondenterne i denne undersøgelse er tilfældet for 99 procent. Især fordi spørgeskemaet omhandler respondenternes brug af internettet, er det sandsynligt, at denne skævhed får en betydning for resultaterne. Derfor er det trods alt bedst at opfatte denne undersøgelse som en udforskning af adfærden hos *internetaktive* danskere og ikke hos danskerne som sådan.

Udover de problemstillinger, der snævert knytter sig til internetplatformen, bør yderligere to nævnes, der mere generelt vedrører brugen af spørgeskemaer. For det første giver en spørgeskemaundersøgelse kun begrænset mulighed for at gå i dybden med deltagernes bevæggrunde, oplevelser og refleksioner. En opfølgning med kvalitative interview, fokusgruppeinterview eller observation af personers internetadfærd over tid ville derfor være ønskeligt, men desværre udenfor dette ph.d.-projekts realistiske rammer. Denne undersøgelse kan dermed på ingen måde stå alene, men vil på en række områder give nogle nye forståelser af danskernes møder med religion online, som i sig selv er interessante, men som videre studier også kan tage afsæt i. For det andet er undersøgelsen mere styret, end det for eksempel er tilfældet i kvalitative interview. Det indebærer en risiko for at forbigå relevante temaer, ligesom de temaer, som jeg har valgt at fokusere på, ikke nødvendigvis står centralt for respondenterne. Det er ikke i sig selv et problem, så længe det ikke foregives, at alt med denne undersøgelse er sagt om danskernes forhold til religion på internettet. For at sikre så brugbare og relevante data som muligt har designfasen været inspireret af tidligere undersøgelser omkring religion og internet, ligesom grundig feedback på spørgsmålsformuleringerne fra andre forskere har været et vigtigt element i processen.

Undersøgelsens data er i det følgende præsenteret i krydstabeller, der er genereret via databehandlingsprogrammet SPSS. Dataene er vejret af Zaperas i forhold til dimensionerne køn, alder, geografi og uddannelse på baggrund af et ideal fra Danmarks Statistik, således at resultaterne er repræsentative for befolkningen i forhold til disse kriterier (se tabel 1). Det er de vejede data, der gennemgående benyttes i tabellerne. Antallet af respondenter i køns- og aldersgrupper er kun medtaget i tabellerne, hvor det skønnes relevant. Generelt er en χ^2 -test benyttet som signifikanstest.⁵¹ Svarkategorierne er forkortet i tabellerne af pladshensyn, men kan ses i sin fulde længde i bilag A.

⁵¹ En χ^2 -test bruges ofte som en relativ simpel måde at afgøre, om en sammenhæng mellem variable er tilfældig eller ej (Hoyle, Harris & Judd 2002, 461), selvom der også findes mere præcise signifikanstests. Konventionen siger, at hvis $p \leq 0,05$ er der

Tabel 1. Vejning af data

	Uvejet (antal)	Uvejet (%)	Vejt (antal)	Vejt (%)
Køn				
Kvinde	541	53,3	507	49,9
Mand	474	46,7	508	50,1
Alder				
18-29 år	150	14,8	198	19,5
30-39 år	153	15,1	209	20,6
40-49 år	183	18,0	207	20,4
50-59 år	249	24,5	196	19,3
60-74 år	280	27,6	205	20,2
Geografi				
Storkøbenhavn	260	25,6	250	24,6
Øvrige Sjælland og øerne	280	27,6	302	29,7
Jylland	475	46,9	463	45,7
Uddannelse				
Grundskole/folkeskole	176	17,3	320	31,5
Almengymnasial uddannelse	48	4,7	63	6,2
Erhvervsgymnasial/faglig uddannelse	430	42,4	389	38,3
Kort videregående udd. under 3 år	75	7,4	46	4,5
Mellemlang videregående udd. 3-4 år	199	19,6	139	13,7
Lang videregående udd. 5 år eller mere	83	8,2	55	5,5
Forskeruddannelse	4	0,4	3	0,3

Note: Vejningen af data for 1.015 respondenter er foretaget af Zapera.

Baggrundsvariable

Køn og alder fungerer som gennemgående baggrundsvariable i tabellerne. Disse dimensioner er interessante, i og med det på den ene side er mændene og de unge, der generelt har det højeste internetforbrug (Danmarks Statistik 2009, 15), mens det på den anden side ofte er kvinderne og de ældre, der har det største religiøse engagement.⁵² Det

grund til at antage, at sammenhængen ikke er tilfældig. Testen siger imidlertid intet om, hvor stærk eller svag sammenhængen er (Agresti & Finlay 2009, 234).

⁵² Årsagerne til forskellene mellem mænds og kvinders religiøsitet er der mange forskellige bud på. Nogle teoretikere lægger vægt på forskellen mellem kvinders og mænds roller i samfundet, andre tager udgangspunkt i mere psykologiske forklaringer, mens atter andre hævder, at forklaringen på forskellene mellem kønnene i højere grad

er på den baggrund relevant at undersøge, hvordan køns- og aldersfordelingen ser ud i forhold til religiøse aktiviteter på internettet. Er det kvinderne og de ældre, der fylder mest i billedet, ligesom det er tilfældet generelt, eller domineres den religiøse sfære online snarere af mændene og de unge, hvilket tidligere undersøgelser har antydnet (Højsgaard 1999, 75; Espersen 2001, 59; Højsgaard 2004, 207; Lövhelm 2008, 215)?

Udover køn og alder anvendes fire spørgsmål, der vedrører respondenternes religiøse forestillinger og engagement, også som baggrundsvARIABLE. Det drejer sig om spørgsmål omkring deres gudsopfattelse, deres medlemskab af en kirke eller et trossamfund, frekvensen af deres besøg i kirker eller lignende religiøse bygninger samt deres bøn- og meditationspraksis. Resultaterne af besvarelsene på disse spørgsmål bekræfter tendenserne fra tidligere undersøgelser (Lüchau 2005): De fleste er i stand til at formulere en eller anden form for religiøs tro, men den har ikke nødvendigvis meget at gøre med den klassiske kristne tro på en handlende og personlig Gud, som kun deles af 17 procent af respondenterne. De fleste er ligeledes medlemmer af folkekirken, men de færreste går regelmæssigt i kirke. Kun 5 procent går i kirke eller lignende mindst én gang om måneden. Bøn er heller ikke en typisk aktivitet for de fleste respondenter: 66 procent meddeler, at de sjældent eller aldrig beder eller mediterer. Spørgsmålene anvendes med henblik på at kunne vurdere forholdet mellem online og offline religiøst engagement: Skaber internettet interesse hos personer, der ellers ikke er optaget af religion i traditionel forstand, eller er det snarere muligt at spore en kontinuitet mellem folks generelle religiøse praksis og den, de engagerer sig i online? Dette har også betydning for vurderingen af, hvorvidt medialiseringseffekterne gør sig lige meget gældende i forhold til alle respondenterne, eller om de, der i forvejen har et religiøst engagement, er mere upåvirkede end dem, der sjældent beskæftiger sig med religion.

skal findes hos de religiøse organisationer, og hvordan de rekrutterer medlemmer af forskelligt køn (Furseth & Repstad 2007, 315). Folkekirkenes medlemskare er et eksempel på kønsbalancen, idet væsentligt flere kvinder end mænd er medlemmer (Kleinbeck 2007, 103). At folk generelt bliver mere religiøse med alderen er der forskellige forklaringer på: Ældre har mere fritid, og ældre er ligeledes tættere på døden. Men det kan også være et spørgsmål om generation: Ældre generationer er religiøst socialiseret, mens det ikke på samme måde er tilfældet med yngre generationer (O. Riis 1994, 188).

Aktivitetsmønstre

I de følgende afsnit præsenteres resultaterne af spørgeskemaundersøgelsen blandt 1.015 danskere med henblik på at belyse, på hvilke måder og med hvilke konsekvenser deres online-møder med religion finder sted.⁵³ Analysen giver et indblik i de vilkår, som folkekirken i dag må kommunikere under, dels generelt i det danske samfund og dels specifikt i forhold til internettet. Afslutningsvis vurderes undersøgelsens resultater i lyset af afhandlingens teoretiske ramme.

Internettet som kontekst for religion

Meget af den tidlige debat omkring religion på internettet var båret af en forestilling om, at religiøse aktiviteter nu i større eller mindre grad ville fjerne sig fra de traditionelle rammer og sammenhænge og i stedet etablere sig i *cyberspace*. Cyberentusiaster så dette som en lovent ny situation, hvor religionen kunne blive sat fri fra de magtprægede hierarkiske strukturer, som man fandt i de traditionelle religiøse institutioner. Cyberskeptikere frygtede derimod, at nogle af de religiøse livs essentielle elementer ville gå tabt ved en udflytning til cyberspace, og ikke mindst frygten for det religiøse fællesskabs opløsning var udtalt.⁵⁴

Tabel 2 viser, at internettet endnu ikke har fået den dominerende rolle i forhold til prægningen af danskernes forestillinger om religion, som man havde håbet eller frygtet.⁵⁵ Selvom 15 procent af respondenterne inden for et år har været i kontakt med ”spørgsmål om religion og tro” på internettet, er det fortsat familie, venner, tv, skole og arbej-

⁵³ Dele af analysen har tidligere været publiceret i artiklen ”Vejen til Gud går gennem Google – Om unges brug af internettet til religiøse formål” (Fischer-Nielsen 2010e).

⁵⁴ Tim Hutchings giver en god oversigt over forskellige af disse utopiske og dystopiske forestillinger i sin afhandling *Creating Church Online* (2010b).

⁵⁵ Spørgsmålet er en præcis gengivelse af et spørgsmål, som Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste stillede et repræsentativt udsnit af den norske befolkning i 2008. Flest nordmænd har mødt religion på tv (49 procent), mens familie (43 procent), venner (42 procent) og skole/arbejde (28 procent) følger derefter. Cirka lige så mange nordmænd som danskere har mødt religion på internettet (12 procent). De norske data er tilgængelige på denne hjemmeside: http://www.nsd.uib.no/nsd/nsdnytt/10-2/1_religiose_ledere_og_politisk_pavirkning.html (besøgt 23/11 2010). En tilsvarende svensk undersøgelse viser, at ca. 20 procent af brugerne af et populært ungdomssite har haft kontakt med religion på internettet inden for det seneste år (Lövheim 2008, 2009), hvilket stemmer meget godt overens med tallet for unge danskere mellem 18 og 29 år, som det fremgår af tabel 2. I forhold til dette spørgsmål synes internettets betydning som kontekst for religion med andre ord at være stort set den samme i de tre nordiske lande.

de, der udgør de vigtigste kontaktheder.⁵⁶ Da respondentgruppen består af særligt internetaktive personer, må vi formode, at den reelle procentdel af danskere, der har mødt religion på internettet, er lidt lavere.

Der er ingen signifikante forskelle mellem kønnene, hvad besvarelserne angår. Kvinder og mænd er i lige stort omfang i kontakt med religion, hvad enten det drejer sig om offentlige steder, private sociale sammenhænge eller medierne. I forhold til alder er det til gengæld interessant at bemærke, at de yngste både er signifikant mere i kontakt med religion på internettet og blandt venner end de øvrige. Man kan ikke på baggrund af disse data afgøre, om der er tale om en aldersbetinget eller en generationsbetinget forskel, men blot konstatere, at der ikke er noget, der tyder på, at en øget medieindtryk kontakt til religion erstatter kontakt til religion i traditionelle sociale sammenhænge. Tallene kan snarere læses som et udtryk for, at medieindtryk sjældent står alene, men ofte fortolkes i sociale sammenhænge.

Tabel 2. I hvilke af følgende sammenhænge er du i løbet af det seneste år kommet i kontakt med spørgsmål om religion og tro?

	I alt	Køn		Alder				
		K	M	18-29	30-39	40-49	50-59	60-74
Familien	38,3	38,7	37,8	40,9	36,8	35,0	36,2	42,2
Venner ²	35,8	37,5	34,2	46,0	33,8	35,7	35,2	28,6
TV	33,1	32,8	33,4	36,9	32,5	35,3	30,1	30,7
Skole/arbejde ²	21,8	21,7	21,9	38,4	23,0	23,2	17,9	6,8
Internettet ²	14,7	13,6	15,7	21,2	15,8	12,1	14,3	9,8
Ingen af disse	20,1	19,7	20,5	12,7	21,9	23,2	21,9	20,9
Ved ikke	8,2	7,9	8,5	6,6	12,4	8,7	7,7	5,3

Note: 1.015 har svaret. Kolonneprocent. Muligt at afgive flere svar.

² Signifikante forskelle i svarfordelingen i forhold til alder, $p \leq 0,05$.

⁵⁶ Kirke optræder ikke som en svarmulighed i spørgsmålet af hensyn til sammenlignelighed med den norske undersøgelse (se noten ovenfor). Men i et beslægtet spørgsmål til et repræsentativt udvalg af den danske befolkning svarer 12 procent, at de i løbet af de sidste par måneder har beskæftiget sig med åndelige spørgsmål på internettet, mens kun 11 procent svarer, at de har gjort det i en kirke (Hjarvard 2008a, 192).

Ser vi snævert på forholdet mellem religiøst engagement og kontakten til religion på internettet, viser tabel 3, at der kun på få områder kan spores markante forskelle. Interessant nok er medlemmer af folkekirken en smule mindre i kontakt med religion på internettet end dem, der står uden for folkekirken. Det skyldes formentlig, at gruppen af ikke-medlemmer rummer mange bevidste ateister og medlemmer af andre trossamfund, hvor det for begge parter gør sig gældende, at religion optager dem, enten fordi de anser religion som et problem, eller fordi de har et bevidst religiøst engagement. For disse personer er internettet en let måde at komme i kontakt med andre af samme observans samt ressourcer, der kan underbygge deres særstandpunkter.

Tabel 3. Forholdet mellem religiøst engagement og kontakt med spørgsmål om religion og tro på internettet

	Har inden for det seneste år været i kontakt med spørgsmål om religion og tro på internettet
Tror at Gud er til stede overalt i naturen (n=71)	¹ 29,2
Går i kirke mindst én gang om måneden (n=48)	20,8
Beder eller mediterer mindst én gang om ugen (n=124)	17,7
Er medlem af folkekirken (n=849)	¹ 12,7
Alle respondenter (n=1.015)	14,7

Note: Rækkeprocent.

¹ Signifikante forskelle i svarfordelingen, $p \leq 0,05$.

Det er ikke muligt at spore en klar tendens omkring kirkegangs- og bønshyppigheds betydning for hyppigheden af møder med religion på internettet, heller ikke hvis man ser på aldersgrupperne for sig. For de to yngste aldersgrupper (18-29 år og 30-39 år) ser det dog ud til, at det er de mest og mindst aktive kirkegængere, der oftest møder religion på internettet, mens midtergruppen, der måske i høj grad består af personer, der hverken føler stærkt for eller imod folkekirken, sjældnere gør det.

Kun én gudsopfattelse giver et signifikant udslag i forhold til mødet med religion på internettet. Ikke mindre end 29 procent af dem, der mener, at Gud er til stede overalt i naturen, har inden for det seneste år været i kontakt med spørgsmål om religion og tro på internettet. Årsagen er sandsynligvis, at den minoritetsgruppe, der hævder dette guds-

billede (7 procent af respondenterne) også har en interesse i specifikke miljøer og ressourcer, som er lettest tilgængelige på internettet. At der vitterligt er tale om personer med et særligt religiøst engagement understreges af, at det også er i denne gruppe, at flest personer (40 procent) beder eller mediterer mindst en gang om ugen.

Besøg på religiøse hjemmesider

Stig Hjarvard konkluderer i sin undersøgelse af danskernes forhold til religion på internettet, at ”en hyppig brug af eksplicit religiøse web-sites er begrænset til meget få mennesker” (Hjarvard 2008a, 203). Tabel 4 viser, at der ikke er sket den store udvikling på det område mellem Hjarvards undersøgelse, der blev foretaget i 2006, og min undersøgelse fra 2009. Under 7 procent af befolkningen besøger en religiøs hjemmeside mindst en gang om måneden, og omkring 66 procent gør det aldrig.

Tabel 4. Hvor ofte besøger du hjemmesider, der udelukkende eller hovedsageligt beskæftiger sig med religion eller åndelige emner?

	Mindst én gang pr. md.	Mindst én gang pr. år	Sjæld- nere	Aldrig	Ved ikke
Går i kirke e.l. mindst én gang om måneden (n=48) ¹	41,7	12,5	10,4	27,1	8,3
Beder/mediterer mindst én gang om ugen (n=124) ¹	22,4	11,2	22,4	38,4	5,6
Tror at Gud er til stede overalt i naturen (n= 71) ¹	16,7	5,6	22,2	48,6	6,9
Tror på en personlig Gud (n=173) ¹	13,3	11,0	19,1	52,6	4,0
Alle respondenter (N=1.015) (Fischer-Nielsen 2009)	6,8	6,0	18,5	66,3	2,4
Alle respondenter (N=1.004) (Hjarvard 2006) ²	---	14,9	19,2	65,4	0,4

Note: Rækkeprocent.

¹ Signifikante forskelle i svarfordelingen, $p \leq 0,05$.

² I denne række dækker procentangivelsen i kolonnen ”Mindst én gang pr. år” over svarmulighederne ”dagligt eller ugentligt” samt ”2-3 gange månedligt eller halvårligt” i Hjarvards undersøgelse. Ligeledes dækker ”sjældnere” over svarmuligheden ”én gang årligt eller sjældnere.”

Køn og alder spiller ikke nogen afgørende rolle i forhold til dette mønster. Til gengæld har respondenternes religiøse engagement signifikant betydning for, hvor ofte de besøger en religiøs hjemmeside. 42 procent af de personer, der går i kirke månedligt, og 22 procent af dem, der beder eller mediterer ugentligt, besøger også en religiøs hjemmeside mindst én gang om måneden. Gudsforestillinger har også betydning for hjemmesidebesøgene. 17 procent af dem, der tror, at Gud er til stede overalt i naturen og 13 procent af dem, der tror på en personlig Gud, besøger en religiøs hjemmeside i hvert fald én gang om måneden, hvilket er mere end personer med andre gudsforestillinger.

Resultaterne viser en snæver sammenhæng mellem folks generelle religiøsitet og deres online religiøsitet, når det gælder de eksplicit religiøse hjemmesider og bekræfter dermed andre undersøgelser, der hævder, at de religiøse hjemmesider primært er et supplement, som de i forvejen troende gør brug af, mens det er vanskeligere at påvise fremkomsten af en egentlig cyberreligiøsitet, der er afskåret fra et religiøst engagement uden for internettet (Larsen 2004, 18; Campbell 2005a, 161; Hjarvard 2008a, 204; Hutchings 2010b, 295). En opgørelse af de tusind mest besøgte websites i Danmark fra Foreningen af Danske Interaktive Medier bekræfter de religiøse hjemmesiders marginale rolle. I første kvartal af 2010 var der blot tre hjemmesider, der beskæftigede sig med religion på listen: Kristeligt-Dagblad.dk (nr. 226), astrologi-hjemmesiden Astro.dk (nr. 442) og den folkekirkelige vejviser Sogn.dk (nr. 898). Folkekirkens officielle hjemmeside Folkekirken.dk var ikke at finde på listen, som den ellers havde været det i 2008 (Fischer-Nielsen 2008; Fischer-Nielsen 2010a; Foreningen af Danske Interaktive Medier 2010).⁵⁷

Aktiviteter på religiøse hjemmesider

For yderligere at undersøge brugen af de eksplicit religiøse hjemmesider, spørges de 343 respondenter, der rent faktisk har besøgt en sådan side, hvad de søgte efter. Svarfordelingerne fremgår af tabel 5 og 6. Mest populære er de muligheder, der har med simpel informationsøgning at gøre: 30 procent af respondenterne har besøgt religiøse hjemmesider for at finde informationer om en kirke eller en religiøs forening, mens 24 procent har ledt efter mere viden om en bestemt re-

⁵⁷ En del af forklaringen på fraværet af Folkekirken.dk i top 1000 skal dog findes i, at hjemmesiden på undersøgelsestidspunktet lige var blevet relanceret, hvilket kortvarigt havde negativ betydning for Googles og andre søgemaskiners mulighed for at finde og eksponere den.

Tabel 5. Hvad har du inden for det seneste år søgt efter på hjemmesider, der udelukkende eller hovedsageligt beskæftiger sig med religion eller åndelige emner?

	I alt	Køn		Alder				
		K	M	18-29	30-39	40-49	50-59	60-74
Info om kirke eller forening	30,4	26,6	34,3	23,8	34,4	29,2	31,8	33,8
Viden om indhold i religion ²	24,0	20,8	27,2	30,0	33,3	24,6	19,7	12,7
Debat om tro og religion ^{1,2}	19,8	13,8	26,0	31,3	15,0	21,5	12,1	16,9
Horoskoper ¹	17,0	24,3	9,5	14,8	21,7	18,5	18,2	14,1
Oplysninger til opgave e.l. ²	10,8	9,2	12,4	27,2	10,0	7,7	3,1	1,4
Quizzer, spil, konkurrencer ¹	9,1	12,1	5,9	6,2	11,7	12,5	9,1	8,5
Hjælp eller rådgivning ¹	5,3	8,1	2,4	4,9	6,7	4,6	7,6	4,2
Kontakt med religiøse ¹	4,1	6,3	1,8	5,0	3,3	4,6	4,6	2,8
Bøn, andagt, meditation	3,8	2,9	4,7	3,8	8,3	0,0	3,0	2,8
Kontakt med præst/leder	1,8	1,2	2,4	0,0	1,7	0,0	3,0	4,2
Andet	5,8	5,2	6,5	7,4	6,7	7,7	3,0	5,6
Ved ikke ²	23,9	24,3	23,5	12,5	20,0	28,1	33,3	28,2

Note: 343 har svaret. Kolonneprocent. Muligt at afgive flere svar.

¹ Signifikante forskelle i svarfordelingen i forhold til køn, $p \leq 0,05$.

² Signifikante forskelle i svarfordelingen i forhold til alder, $p \leq 0,05$.

ligion. Det er med andre ord ikke interaktive muligheder, der er mest søgt, men informative tjenester, der for eksempel kan være produceret af religiøse institutioner, autoriteter eller religionseksperter. Dette er væsentligt at have for øje i en tid, hvor der tales meget om web 2.0 og

aktiv brugerinddragelse.⁵⁸ Tallene kan ikke fortolkes således, at brugerinddragelse er uvæsentligt, men de siger trods alt, at det for mange brugere fortsat er information og ikke interaktion, man går på internettet for at finde. Informationssøgning har ikke nødvendigvis noget med en personlig religiøs søgen at gøre. Tallene fra denne undersøgelse muliggør ikke en skelnen mellem forskellige formål med at søge religiøse informationer. En undersøgelse blandt unge svenskere viser imidlertid, at opgaver i skolen eller på arbejdet var den klart største årsag til, at man beskæftigede sig med religion på internettet (Lövheim 2008, 212).

Tabel 6 viser, at især informationssøgning vedrørende en kirke eller religiøs organisation hænger snævert sammen med et traditionelt religiøst engagement i form af høj kirkegang og bedefrekvens samt tro på en personlig Gud. 53 procent af dem, der hyppigt går i kirke eller lignende, har også inden for det seneste år søgt informationer om en kirke eller religiøs organisation, mens det kun er tilfældet for 30 procent af alle respondenter. Det understreger, at internettets religiøse ressourcer i høj grad fungerer som et supplement for mennesker, der allerede er religiøst praktiserende. En aktiv kirkegænger vil således have glæde af at lede efter oplysninger om gudstjenestetider og arrangementer på internettet, mens dette ikke har samme interesse for et mere passivt folkekirkemedlem.

Selvom informationssøgning er populært, ligger et mere interaktivt formål som debat dog også højt på listen. Hver femte respondent, der har besøgt en religiøs hjemmeside, har gjort det med debat for øje. Både alder og køn spiller ind på brugen af denne mulighed. Således er det ikke mindre end 34 procent af de unge mænd mellem 18 og 29 år, der har opsøgt religiøse hjemmesider med henblik på religionsdebat. Tabel 6 viser også en anden interessant tendens, nemlig at både aktive kirkegængere og erklærede ateister i væsentlig højere grad end gennemsnittet engagerer sig i religionsdebat. Det tyder på, at den internetmedierede debat ikke blot er rammen omkring interreligiøs dialog, men at den i høj grad også er en arena, hvor religiøse mennesker og ateister kan krydse klinger. Således giver tallene en baggrund for at forstå resultaterne fra mere kvalitative studier, der viser, at religionsdebat på internettet ofte ender i konfrontativ debat, identitetsafgrænsning og til tider ligefrem verbal krigsførelse (Bunt 2000; Fischer-

⁵⁸ Web 2.0 er en betegnelse, der blev lanceret i 2004, og som normalt bruges til at referere til internetjenester som blogs, wikier, sociale netværkssites etc. Ifølge Paul Anderson kan web 2.0 bl.a. karakteriseres ved brugergenereret indhold, brugermagt, netværkstækning og åbenhed (Anderson 2007).

Nielsen 2004; Højsgaard 2004; Introvigne 2005; Lövheim & Linderman 2005).

Tabel 6. Hvad har du inden for det seneste år søgt efter på hjemmesider, der udelukkende eller hovedsageligt beskæftiger sig med religion eller åndelige emner? I forhold til religiøst engagement

	Informati- on om kir- ke/forening	Viden om indhold i religion	Debat om tro og reli- gion	Horoskoper
Går i kirke e.l. mindst én gang pr. md. (n=36)	¹ 52,8	34,3	¹ 25,0	¹ 0,0
Beder/mediterer mindst én gang pr. uge (n=77)	¹ 40,3	31,2	14,3	18,2
Tror at Gud er til stede overalt i naturen (n=36)	44,4	¹ 38,9	18,9	18,9
Tror på en personlig Gud (n=82)	¹ 43,9	26,8	15,9	12,2
Tror på en højere magt, kraft/energi (n=154)	27,3	24,7	18,8	¹ 27,3
Tror ikke, der findes en Gud (n=46)	28,3	19,6	¹ 34,8	10,9
Alle (n=343)	30,4	24,0	19,8	17,0

Note: 343 har svaret. Rækkeprocent.

¹ Signifikante forskelle i svarfordelingen, $p \leq 0,05$.

Hvor religionsdebat er en mandeaktivitet, søger kvinderne til gengæld i betydeligt højere grad end mændene efter horoskoper, quizzer, spil og konkurrencer, personlig hjælp eller rådgivning samt kontakt til andre religiøse eller troende. Især horoskoper skiller sig ud, idet hver fjerde kvinde, der har besøgt en religiøs hjemmeside, har søgt efter horoskoper, mens det kun gør sig gældende for hver tiende mand. Det er interessant at se, at ingen af de personer, der går i kirke mindst én gang om måneden, har søgt efter horoskoper. Folk der tror på Gud som en højere, magt, kraft eller energi er derimod forventeligt væsentligt mere interesserede i at opsøge horoskoper online. Frem for radikal transformation tyder tallene på en kontinuitet mellem personernes generelle religiøsitet og deres online praksis. Hvad der dyrkes i en tradi-

tionel religiøs eller social sammenhæng, vil også i høj grad være det, der søges på internettet.

Det er værd at bemærke, at de færreste har opsøgt kontakt med præster eller andre religiøse ledere (2 procent), ligesom også få har modtaget personlig hjælp eller rådgivning online (5 procent). Folk foretrækker debatformen, der er kendetegnet ved en fladere struktur og en større grad af ligeværdighed samt informationer, som nok kan være præget af religiøse autoriteter, men som læses og kontekstualiseres af den enkelte bruger. Internettet har med andre ord ikke på nuværende tidspunkt i en dansk sammenhæng generelt skabt en situation, hvor præster og andre religiøse autoriteter har fået lettere adgang til danskerne. Det skyldes formodentlig dels, at religiøse autoriteter i samfundet generelt i stigende grad opfattes som suspekter (Repstad 2002, 66), og dels at internettet i kraft af sin flade struktur ikke tildeler religiøse autoriteter nogen særlig status (Barker 2005, 80). Det betyder dog ikke, at præster ikke kan opnå kontakt med befolkningen ved eksempelvis selv at blande sig i debatter på internettet. De skal blot ikke regne med, at initiativet i større stil vil komme fra brugerne, ligesom de ikke skal forvente en højere status, end den de selv tilkæmper sig i konteksten.

Endvidere viser tabellerne, at få bruger internettet med henblik på bøn, andagt eller meditation (4 procent), hvilket fortæller, at internettet i hvert fald ikke på nuværende tidspunkt i en dansk kontekst fungerer som et vægtigt supplement eller alternativ til mere traditionelle former for konkret religiøs praksis. Det kan der gives forskellige forklaringer på: Det kan skyldes, at internettet simpelthen ikke har de kropslige og rumlige kvaliteter, som traditionelt er en vigtig del af mange former for religiøs praksis (Højsgaard 2001, 99; Dawson 2005, 16). Desuden beder eller mediterer danskerne generelt ikke så hyppigt, hvorfor det i lyset af tesen om kontinuitet mellem offline og online heller ikke kan forventes, at de opsøger disse aktiviteter på internettet.⁵⁹ Endelig kan en medvirkende årsag være, at der i en dansk sammenhæng ikke er gjort mange forsøg på at skabe religiøse eller kirkelige hjemmesider, der appellerer til troens mere spirituelle dimensioner.

⁵⁹ Derfor er det heller ikke overraskende, at 64 procent af amerikanerne i 2004 fortæller, at de har brugt internettet til spirituelle eller religiøse formål (Clark, Hoover & Rainie 2004), eftersom seks ud af ti amerikanere beder dagligt, mens det kun gør sig gældende for 6 procent af danskerne i denne undersøgelse. Amerikanernes religiøse adfærd kan studeres i The US Religious Landscape Survey fra 2007 på <http://pewforum.org> (besøgt 23/11 2010).

Veje til de religiøse hjemmesider

At brugen af religiøse hjemmesider ikke blot er præget af kontinuitet og forudsigelighed viser tabel 7, der præsenterer respondenternes vej til siderne. Under 11 procent er kommet ind på en religiøs hjemmeside, fordi de har kendt adressen i forvejen. Derimod er 56 procent havnet på siderne efter en søgning i Google eller en anden søgemaskine, 21 procent fordi de har fulgt links fra andre sider og 19 procent ved et tilfælde.

Tabel 7. Når du har besøgt hjemmesider, der udelukkende eller hovedsageligt beskæftiger sig med religion eller åndelige emner, hvordan har du så fundet dem?

	I alt	Går i kirke, synagoge, moské eller lignende			
		Mindst én gang pr. md. n=36	Mindst én gang pr. år n=118	Sjældnere n=130	Aldrig n=55
Google/søgemaskine	56,3	52,8	51,7	56,2	69,1
Links fra hjemmesider	20,7	22,2	16,9	22,3	23,6
Tilfældigt ¹	19,0	11,4	16,9	22,1	16,4
Kendte adressen i forvejen	10,5	19,4	8,5	8,5	14,5
Venner/familie	7,0	8,6	10,2	5,4	1,8
Læst om i blad/avis	6,4	2,9	9,3	3,8	9,1
Set/hørt i fjernsyn/radio ¹	6,1	2,9	5,9	4,6	9,1
Hørt om i kirke/forening ¹	5,0	17,1	5,9	1,5	0,0
Modtaget links i e-mail	4,7	8,6	3,4	5,3	3,6
Lærer/underviser ¹	2,3	2,8	2,5	2,3	0,0
Præst/religiøs leder ¹	1,7	8,3	1,7	0,8	0,0
Andet	2,3	2,8	0,8	3,1	3,6
Ved ikke	18,4	19,4	23,7	14,6	16,4

Note: 343 har svaret. Kolonneprocent. Muligt at afgive flere svar.

¹ Signifikante forskelle i svarfordelingen, $p \leq 0,05$.

Kun på få områder påvirker alder og køn dette mønster: De unge under 40 år er betydeligt mere tilbøjelig til at komme ind på de religiøse hjemmesider via søgemaskiner. 74 procent af respondenterne mellem 30 og 39 år har fundet vej til de religiøse hjemmesider på den måde, mens det gør sig gældende for 65 procent af de 18-29-årige. De ældre kommer til gengæld oftere ind på en religiøs hjemmeside, fordi de har modtaget et link i en e-mail. På et enkelt område spiller køn signifikant ind. 26 procent af mændene kommer ind på religiøse hjemmesider, fordi de har fulgt links fra andre sider, mens kun 16 procent af kvinderne går den vej.

Kirkegangsfrekvensen påvirker billedet på nogle områder. Jo hyppigere man går i kirke eller lignende, jo mindre tilbøjelig er man til at havne på en religiøs hjemmeside ved et tilfælde, eller fordi man har hørt om den i fjernsynet eller radioen. Derimod er man oftere ledt til en religiøs hjemmeside, fordi en præst eller en anden religiøs leder har henvist til den. Ligeledes er der en sammenhæng mellem en tro på en personlig Gud og vejen ind til religiøse hjemmesider. Google og andre søgemaskiner betyder væsentligt mindre for personer med den overbevisning, mens venners og families indflydelse samt henvisninger fra en kirke eller religiøs forening er vigtigere for denne gruppe, end det er tilfældet for de øvrige respondenter.⁶⁰

På trods af disse nuancer er det dog for alle, uanset religiøst engagement, søgemaskiner og links, der er den hyppigste vej til en religiøs hjemmeside. Tallene fortæller ikke, hvordan disse søgninger finder sted, og søgemaskiner kan da også bruges mere eller mindre målrettet. Man kan på den ene side lede efter en specifik religiøs hjemmeside, som man blot ikke kender adressen på, mens man på den anden side også kan søge mere tilfældigt efter termer og begreber, uden at man har forventninger til, hvem der skal fremkomme med svarene. Det er denne logik, som en religiøs hjemmeside må indordne sig under, hvis den vil tiltrække besøgende. Logikken byder, at hjemmesiden frem for blot at figurere som et lukket univers må gøre sig tilgængelig via søgemaskineoptimering, linkrelationer og generel tilstedeværelse i brugernes internetmiljøer.

Møder med religion uden for de religiøse hjemmesider

Indtil videre har analysen primært set på danskernes møder med religion på specifikt religiøse hjemmesider, og en af konklusionerne er, at

⁶⁰ Hyppigheden af bøn og meditation har derimod ikke signifikant betydning for måden, hvorpå man har fundet en religiøs hjemmeside.

kun få – og især de, der i forvejen er religiøst engagerede – bruger disse hjemmesider. På den måde bekræfter analysen resultater fra andre undersøgelser, der er lavet omkring brugen af religiøse ressourcer på internettet (Clark et al. 2004; Hjarvard 2008a; Løvheim 2008).

Tabel 8. Hvor på internettet har du i løbet af det seneste år set religion eller åndelige emner optræde eller blive omtalt på en eller anden måde?

	I alt	Køn		Alder				
		K	M	18-29	30-39	40-49	50-59	60-74
Hjemmesider for aviser/tv ¹²	16,0	12,2	19,8	25,3	15,8	17,0	11,2	10,7
Religiøse hjemmesider ¹²	10,4	7,5	13,4	17,7	9,0	6,3	9,7	9,8
Leksika og encyklopædier ²	9,1	8,3	9,8	15,7	7,2	8,7	9,7	4,9
Sociale netværkssider ²	8,4	8,3	8,4	19,2	11,0	2,9	6,6	2,9
Debatfora ¹²	8,0	5,7	10,2	22,7	5,3	4,4	3,6	4,4
E-mails som du har modtaget	6,5	6,7	6,3	5,1	8,6	5,3	8,2	5,4
Blogs ²	5,4	4,2	6,7	14,6	5,3	3,4	3,1	1,0
Har ikke mødt religion ¹²	44,6	49,1	40,2	28,4	43,1	47,3	49,7	54,1
Ved ikke	18,7	18,1	19,3	13,1	21,5	23,3	16,8	18,0

Note: 1.015 har svaret. Kolonneprocent. Muligt at afgive flere svar. Svarmuligheder med under 5 procent tilslutning er udeladt: nyhedsgrupper/maillister, video- og billeddelingssider, spil/virtuelle verdener, web-tv, internetbutikker, chat og instant messaging, web-radio og ”andre steder”.

¹ Signifikante forskelle i svarfordelingen i forhold til køn, $p \leq 0,05$.

² Signifikante forskelle i svarfordelingen i forhold til alder, $p \leq 0,05$.

I et medialiseringsspektiv er det imidlertid sandsynligt, at religionen bevæger sig fra de religiøse institutioners og dermed også de religiøse hjemmesiders kontrol til hjemmesider og kontekster, hvor andre logikker end de religiøse gør sig gældende. Denne formodning styrkes

af den betydning, som det ovenfor blev vist, at søgemaskiner, links og tilfældet har for respondenternes vej til religiøse hjemmesider. Det er sandsynligt, at samme søgelogik også vil bringe folk ind på andre hjemmesider, hvor religion blot optræder som ét element blandt mange andre, og hvor det ikke er religiøse interesser, der styrer formidlingen. Besvarelserne, der er gengivet i tabel 8, viser, at det i høj grad er tilfældet.

Flere respondenter møder religion på hjemmesider for aviser eller tv-stationer (16 procent) end på specifikt religiøse hjemmesider (10 procent), og næsten lige så mange møder religion på leksikonsider (9 procent), sociale netværkssider (8 procent) og i debatfora (8 procent). Mænd møder generelt i højere grad end kvinder religion de forskellige steder, men særligt mellem aldersgrupperne er der store forskelle. I forhold til alle tabellens elementer, bortset fra e-mails, er betydeligt flere af de yngste mellem 18 og 29 år i kontakt med religion. For de unge er de religiøse hjemmesider kun fjerde hyppigste kilde til religion, mens mediesider, sociale netværkssider og debatfora spiller en større rolle. Kun 28 procent af de yngste siger, at de ikke har mødt religion på internettet inden for det seneste år. Dermed bekræftes forventningen om, at internettets religiøse elementer faktisk formår at appellere til mændene og de unge, der som tidligere nævnt ellers typisk har et lavere religiøst engagement end kvinderne og de ældre.

At religion ikke blot kommer til udtryk på de eksplícit religiøse hjemmesider, men også er at finde på en lang række andre platforme, kunne betyde, at respondenternes religiøse engagement i forhold til disse møder ikke spillede nogen afgørende rolle. Tabel 9 viser, at det stort set er tilfældet i forhold til besøg på mediesider, hvor der kun er beskeden forskel på, hvor ofte hyppige og sjældne kirkegængere møder religion.⁶¹ Heller ikke i forhold til debatfora og sociale netværkssider er der signifikante forskelle på kirkegængere og personer uden regelmæssig tilstedeværelse i kirken. Særligt i forhold til de sociale netværkssider kan tallene undre, da religiøst praktiserende formentlig har flere venner med en religiøs tro end personer, der aldrig sætter deres ben i en kirke. Man skulle derfor også tro, at religiøst engagerede oftere ville møde religion i interaktionen med Facebook-venner, men det er tilsyneladende ikke tilfældet. Selvom der ikke er signifikante forskelle i forhold til debatfora, er der dog en tendens til, at det er de

⁶¹ Respondenternes bønsspraksis har kun begrænset betydning for, hvor på internettet man møder religion. 23 procent af de personer, der beder mindst én gang om ugen, har dog mødt religion på de religiøse hjemmesider, hvilket er en væsentligt større andel end, hvad der er tilfældet for resten af respondenterne.

personer, der hyppigst og sjældnest besøger kirken, der også oftest møder religion i debatfora på internettet.

Tabel 9. Hvor på internettet har du i løbet af det seneste år set religion eller åndelige emner optræde eller blive omtalt på en eller anden måde? I forhold til kirkegang e.l.

		Kirke e.l. mindst 1 gang/md N = 48	Kirke e.l. mindst 1 gang/år N = 329	Kirke e.l. sjæld- nere N = 404	Kirke e.l. aldrig N = 218	Ved ikke N = 16
Hjemmesider for aviser/tv	16,0	26,5	17,6	14,1	15,1	18,8
Religiøse hjem- mesider ¹	10,4	43,8	11,2	7,7	6,4	18,8
Leksika og en- cyklopædier ¹	9,1	18,4	8,8	6,9	12,4	0,0
Sociale net- værkssider	8,4	10,4	10,6	6,0	9,6	0,0
Debatfora	8,0	12,5	7,9	6,4	10,1	12,5
E-mails som du har modtaget ¹	6,5	20,8	6,1	4,7	7,3	6,3
Blogs ¹	5,4	6,3	2,7	5,7	9,2	0,0

Note: 1.015 har svaret. Kolonneprocent. Muligt at afgive flere svar. Svarmuligheder med under 5 % tilslutning er udeladt: nyhedsgrupper/maillister, video- og billeddelingssider, spil/virtuelle verdener, web-tv, internetbutikker, chat og instant messaging, web-radio og ”andre steder”. I denne tabel er svarmulighederne ”har ikke mødt religion på internettet” og ”ved ikke” desuden udeladt.

¹ Signifikante forskelle i svarfordelingen, $p \leq 0,05$.

På tre områder (udover naturligvis de religiøse hjemmesider) spiller kirkegangsfrekvensen signifikant ind: I forhold til encyklopædier, e-mails og blogs. I alle tilfælde er det interessant at se, at det er de mest og mindst flittige kirkegængere, der oftest møder religion disse steder. Tallene nuancerer tesen om kontinuitet mellem personers religiøse engagement offline og online. Hvor denne sammenhæng oftest fremstilles således, at religion på internettet primært engagerer de i forvejen religiøse, kan man på baggrund af denne undersøgelse supplerende sige, at temaet i nogen grad også ser ud til at engagere personer med et

religionskritisk udgangspunkt, der formentlig er talstærkt repræsenteret blandt dem, der aldrig sætter deres ben i en kirke eller lignende.

Man kan konkludere, at det ikke er nok at lede efter religion på de specifikt religiøse hjemmesider. Religion er at finde på mange forskellige platforme på internettet, der i større eller mindre grad er uden for de religiøse institutioners kontrol. Ovenstående relaterer udelukkende til det, som deltagerne selv definerer som ”religion eller åndelige emner.” Undersøgellesdesignet indfanger dermed ikke den religiøsitet, som individet selv ikke opfatter som religion eller åndelighed (for eksempel former for spiritualitet og folketro), men dækker primært det som har med kirken og de øvrige etablerede religiøse institutioner at gøre. Et bredere undersøgelsesdesign ville formentlig have vist, at religion i endnu højere grad folder sig ud på mange forskellige internetplatforme end udelukkende på de religiøse hjemmesider.

Internettets egnethed til spørgsmål om kristendom

Alle ovenstående spørgsmål tager udgangspunkt i respondenternes faktiske møder med religion på internettet og viser blandt andet, at de, der i forvejen er engageret i religion (på den ene eller den anden måde), også er dem, der er mest engagerede i religiøse spørgsmål på internettet. Tabel 2 viste i øvrigt, at internettet fortsat ikke er det sted, hvor flest danskere er i kontakt med religion, men at møderne hyppigere finder sted i familien, blandt venner og via fjernsynsmediet. Et mere hypotetisk spørgsmål, der undersøger hvor respondenterne ville søge svar, *hvis* de havde et spørgsmål om kristendommens indhold, viser imidlertid (tabel 10), at internettet i de fleste danskeres bevidsthed er stedet at finde svar, også når det gælder religiøse spørgsmål.

56 procent af alle respondenterne ville gå på internettet for at finde svar, mens præsten (37 procent) og Bibelen (28 procent) er andre populære svarmuligheder. Særligt for dem, der er under 40 år, er internettet en vigtig kilde til information. I denne gruppe er det ikke mindre end 65 procent, der ville søge svar på internettet. Kun for de ældste er præsten et knebent mere populært valg end internettet. Internettet som sted at søge svar er vigtigst for dem, der kun sjældent eller aldrig kommer i en kirke eller lignende, mens de hyppigste kirkegængere både har præsten og Bibelen som vigtigere kilder end internettet, selvom 40 procent af disse dog fortsat også ville søge svar på internettet. Hos personer, der tror på en personlig Gud, og personer, der mener, at Gud er overalt i naturen, er præsten ligeledes en vigtigere kilde til svar end internettet, ligesom dette også gør sig gældende for personer, der beder eller mediterer mindst én gang om ugen. Nogle af disse

forskelle i relation til religiøst engagement skal imidlertid forklares med henvisning til alder. De, der oftest går i kirke og beder, er også dem, der er ældst og dermed mindst aktive på internettet.

Tabel 10. Hvor ville du søge svar, hvis du havde et spørgsmål om kristendommens indhold?

	n=	Internettet	En præst	Bibelen	Bøger	En kirke	Familie	Vener
Alder								
18-29 år	198	¹ 65,2	35,5	32,3	¹ 26,4	¹ 19,7	¹ 17,7	¹ 19,7
30-39 år	209	65,6	36,8	25,8	26,3	22,9	22,5	17,2
40-49 år	207	55,6	35,4	24,4	17,4	14,5	11,1	11,6
50-59 år	196	54,6	35,7	26,0	18,9	11,7	12,8	10,2
60-74 år	205	36,6	39,8	28,8	16,6	15,6	4,9	5,3
Går i kirke e.l.								
Min. 1 gang/md.	48	¹ 39,6	¹ 69,4	¹ 56,3	29,2	¹ 52,1	¹ 14,6	20,4
Min. 1 gang/år	330	54,2	48,8	31,5	21,3	22,5	19,4	14,0
Sjældnere	403	55,6	31,5	24,8	21,3	14,9	10,7	12,4
Aldrig	218	62,1	19,6	20,5	18,8	5,0	11,9	11,0
Gudsopfattelse								
Personlig Gud	174	48,9	² 60,3	² 39,7	20,7	² 34,7	² 19,1	16,1
Højere magt	365	² 61,4	² 43,3	² 32,1	² 27,1	² 22,5	² 17,6	² 15,9
Gud i mennesket	137	60,6	² 46,7	² 37,2	² 30,7	20,4	12,4	9,4
Gud i naturen	71	47,9	² 67,6	² 40,8	28,2	² 28,2	7,0	12,7
Ingen Gud	184	58,2	² 18,5	22,3	21,7	² 5,4	9,8	10,9
Beder/mediterer								
Min. 1 gang/uge	125	¹ 40,0	¹ 56,0	¹ 48,0	¹ 31,2	¹ 32,8	14,4	16,0
Min. 1 gang/år	178	52,8	46,6	30,9	20,2	20,2	19,7	16,2
Sjældnere/aldrig	672	59,1	29,9	22,5	19,2	13,1	12,4	11,3
Alle	1015	55,5	36,7	27,5	21,2	16,9	13,8	12,7

Note: 1.015 har svaret. Rækkeprocent. Muligt at afgive flere svar. Svarmuligheder med under 10 % tilslutning er udeladt: kristen forening/organisation, lærer/underviser, tv-programmer, aviser/blade, radioprogrammer, andre steder, ingen steder, ved ikke.

¹ Signifikante forskelle i svarfordelingen i kolonnen, $p \leq 0,05$.

² Signifikante forskelle i svarfordelingen i forhold til personer med en anden gudsopfattelse, $p \leq 0,05$.

Selvom denne undersøgelse er lavet blandt internetaktive og gennemført via internettet, hvilket indebærer en vis overrepræsentation af personer, der ville bruge internettet til at finde svar, så er tendensen dog ret klar: Internettet er blevet et vigtigt søgeredskab i forhold til at finde svar på spørgsmål om kristendom. Det er samtidig interessant, at traditionelle autoriteter som præsten, Bibelen og kirken fortsat opfattes som relevante af mange danskere. Det *kan* skyldes, at respondenterne per automatik tænker, at det nok er de rigtige svar at give i situationen. Men det betyder i hvert fald, at de personer, der vælger disse svarmuligheder, ikke i udgangspunktet er fjendtligt stemt over for dem. Flere vælger i øvrigt både at krydse internettet og præsten af, da de to kilder til viden jo sagtens kan kombineres, hvis præsten eksempelvis opsøges online.

Ændrede holdninger til religion

Det er vanskeligt at måle, i hvor høj grad internettet har indflydelse på danskernes forhold til religion, men i en serie af spørgsmål, hvor respondenterne bedes tage stilling til forskellige udsagn, undersøges det, om de selv oplever, at internettet har haft en betydning. Svarene er gengivet i tabel 11 for udvalgte grupper.

Overordnet er det væsentligt at bemærke, at bredt set over hele respondentgruppen er det beskudne forandringer, som kan spores.⁶² Kun få af respondenterne rapporterer om en forandret tilgang til religion som følge af deres brug af internettet. Mest bemærkelsesværdigt er det, at 16 procent svarer, at de er blevet mere kritisk indstillet over for religion, mens kun 2 procent siger, at de er blevet mere troende af at beskæftige sig med religion på internettet. Der er altså meget, der tyder på, at i kampen mellem religionskritiske og religionsadvokerende røster på internettet, er det de religionskritiske, der har størst held med at påvirke brugerne. Den gruppe, hvoraf flest er blevet mere kritisk indstillet over for religion (29 procent) er måske ikke overraskende dem, der i forvejen ikke mener, at der findes en Gud. Men også mændene, de unge mellem 18-29 år og de, der hyppigst besøger hjemmesider om religion, skiller sig signifikant ud på det område. Mindst på-

⁶² I tidligere undersøgelser har der heller ikke kunnet påvises radikale religiøse forandringer på grund af internettet: Blot 16 procent af danske kirkelige webmasters mener, at internettet har forandret den måde, de praktiserer deres tro på (Højsgaard 1999, 81). 10 procent af deltagerne i internetmedieret religionsdebat har oplevet, at de er blevet religiøse på en ny måde takket være internettet (Højsgaard 2004, 344). Og kun 6 procent af respondenterne i Anja Boe Espersens undersøgelse af kristne internetbrugere mener, at deres tro har forandret sig ved brugen af internettet (Espersen 2001, 78).

virkede er de, der går i kirke mindst én gang om måneden. Kun 6 procent af de hyppige kirkegængere mener, at de er blevet mere kritisk indstillet over for religion på grund af internettet. Omvendt er der også grupper, der skiller sig ud i forhold til spørgsmålet om at være blevet mere troende på grund af internetaktiviteterne. Hver tiende af de personer, der besøger religiøse hjemmesider, svarer, at de er blevet mere troende, og det samme gør hver tiende af de hyppigste kirkegængere.

Tabel 11. Hvor enig eller uenig er du i følgende udsagn? Konsekvenser af brugen af internettet i forhold til religion

	I alt	Kvinder n=507	Mænd n=508	18-29 år n=198	Besøger rel. hjemmesider min. 1 gang/md. n=69	Kirke min. 1 gang/md. n=48	Gud er overalt i naturen n=71	Der findes ingen Gud n=184
Mere kritisk over for religion	16,2	¹ 11,4	¹ 21,0	¹ 25,8	¹ 27,1	¹ 6,3	18,1	¹ 28,8
Kendskab til flere religioner	9,6	7,9	11,2	¹ 22,2	¹ 30,4	¹ 12,5	14,1	¹ 10,3
Mere bevidst om egen tro	8,4	¹ 4,7	¹ 12,0	¹ 18,3	¹ 31,4	¹ 14,6	¹ 18,3	¹ 15,2
Kontakt med flere med en anden tro	8,3	7,7	8,9	¹ 16,7	¹ 24,3	¹ 8,2	¹ 19,7	9,8
Set positive sider ved andre rel.	7,5	7,7	7,3	¹ 14,1	¹ 24,3	¹ 12,8	¹ 16,9	¹ 5,4
Kontakt med flere jeg deler tro med	7,2	5,7	8,7	¹ 11,6	¹ 26,1	¹ 12,8	¹ 16,9	¹ 12,5
Oftere religion online end offline	6,8	5,5	8,1	¹ 13,2	¹ 29,0	¹ 10,2	¹ 15,5	¹ 7,1
Mere troende end tidligere	2,2	2,0	2,4	4,5	¹ 10,0	¹ 10,4	¹ 8,5	¹ 0,0

Note: 1.015 har svaret. Kolonneprocent angiver dem, der har erklæret sig enig eller helt enig i de enkelte udsagn.

¹ Signifikante forskelle i svarfordelingen, $p \leq 0,05$.

Generelt er de unge mellem 18 og 29 år tilsyneladende mere påvirkede af internettet end de øvrige aldersgrupper. Det hænger formentlig dels sammen med, at de unge også er mere internetaktive og derfor naturligt møder flere påvirkninger, og dels at de unge via undervisning på gymnasier og videregående uddannelser i højere grad end de ældre udfordres til at revurdere deres syn på tilværelsen og herunder religion. For eksempel svarer tæt ved hver femte unge (mod samlet set 8 procent), at internettet har hjulpet dem til at blive mere bevidste om, hvad de tror eller ikke tror på. De unge har også via internettet fået en større kontakt med andre religioner og livssyn, som ikke bare har gjort dem mere kritiske over for religion, men som også i højere grad end de øvrige har fået dem til at se positive sider ved andre religioner. Hvordan de unge konkret arbejder med religiøse spørgsmål online, giver undersøgelsen ikke indsigt i, men Mia Lövheims studie af 15 unge svenskeres brug af et ikke-religiøst debatforum giver en kvalitativ forståelse af, hvordan internettet i nogle tilfælde kan bruges som ”en konstruktiv arena” for unge menneskers samtale om religion. Studiet viser, at tre forudsætninger synes at være nødvendige for at kunne tage del i debatten: en individualiseret og tolerant religiøs forståelse, en accept af flygtigheden og den ofte polemiske tone på debatsiderne og en evne til at spille spillet og finde de nødvendige kompetencer frem, herunder bl.a. retoriske evner og teknisk flair (Lövheim 2004, 256-258). Både Lövheims og nærværende undersøgelse viser således, at religiøst identitetsarbejde på internettet typisk ikke folder sig ud under en ”hellig tronhimmel” men på sekulariseringens vilkår, hvor refleksivitet er en uundgåelig komponent.

Frekvensen af kirkegang spiller ind på en række af svarfordelingerne, men mest forandring er der imidlertid at spore blandt de personer, der oftest besøger specifikt religiøse hjemmesider. På den ene side ser internettet ud til at have en bekræftende effekt på deres religiøsitet: 26 procent af dem, der besøger en religiøs hjemmeside mindst en gang om måneden, er via internettet kommet i kontakt med flere personer, som de deler tro og livssyn med. 31 procent er blevet mere bevidste om, hvad de selv tror og ikke tror på. På den anden side har 30 procent også fået kendskab til flere religioner, hver femte er kommet i kontakt med flere personer med en anden tro, og lige så mange har takket været internettet fået øjnene op for positive sider ved andre religioner. Det vil med andre ord være forkert at sige, at internettet udelukkende supplerer de religiøse rammer, som disse personer til daglig indgår i. Online-aktiviteterne er også med til at udfordre og udvide deres religiøse orientering. 29 procent af de hyppige brugere af hjemmesider med

religiøst indhold svarer endvidere, at de oftere beskæftiger sig med religion online end offline. Det betyder, at internettet for disse personer ikke bare er et ubetydeligt supplement til deres øvrige religiøse praksis, men at det faktisk er online, at den primære religiøse prægning finder sted. Det skal dog huskes, at det kun er en meget lille andel af den samlede respondentgruppe, der hører til i denne kategori.

I forhold til gudsforståelse har analysen allerede været inde på, at den ateistiske position korresponderer med en oplevelse af at være blevet mere kritisk indstillet over for religion, og på de øvrige områder er der heller ikke meget, der tyder på, at brugen af internettet virker hæmmende på ateismen, snarere tværtimod. Eksempelvis er der ingen med en ateistisk opfattelse, der mener, at de er blevet mere troende af at beskæftige sig med religion på internettet, og kun 5 procent har fået øjnene op for positive sider ved andre religioner. Udover den ateistiske position giver også troen på, at Gud er til stede overalt i naturen signifikante udslag i forhold til udsagnene i tabel 11. Personer med denne opfattelse erklærer sig i højere grad enig i samtlige spørgsmål end de øvrige respondenter. Det er imidlertid vanskeligt at fortolke svarene, da man dårligt kan sige, hvad der gemmer sig bag netop denne gudsforestilling. Det er dog muligt, at internettets større betydning for denne gruppe kan forklares med, at der er tale om en smal gudsforestilling, som kun 7 procent af respondenterne tilslutter sig, modsat den bredere og mere populære tro på en højere magt, kraft eller energi, som deles af 36 procent. Internettet kan måske for denne minoritetsgruppe tjene som en sammenhæng, hvor de lettere end andre steder, hvor deres opfattelse ikke er gængs, kan engagere sig i deres tro. Der kan med andre ord være tale om de samme mekanismer, som gør sig gældende, når unge muslimer i Europa anvender internettet til at formulere en fælles identitet (Schmidt 2006). Derudover kan man også gætte på, at forestillingen om, at Gud er til stede over alt i naturen, i det hele taget vidner om et større bevidst religiøst engagement end troen på en højere magt, kraft eller energi, hvorfor det også er mere sandsynligt, at der kan spores en udvikling i netop denne gruppes religiøse erfaringer.

Forventninger til folkekirken

Som sidste led i analysen vil respondenternes forventninger til folkekirken online blive undersøgt. Under spørgsmålet ”Hvad ville du personligt finde interessant på en folkekirkehjemmeside?” præsenteres respondenterne for en række forskellige elementer, som de kan vælge

imellem. I tabel 12 ses de svarmuligheder, der samlet set er blevet valgt af mindst 10 procent af respondenterne.⁶³

Klart øverst ligger muligheden for at hente praktiske informationer om dåb, konfirmation, bryllup og begravelse. 43 procent af samtlige respondenter har angivet en interesse i denne information, hvilket hænger fint sammen med, at det netop er i forbindelse med disse overgangsritualer, at flest danskere er i kontakt med folkekirken. Nogle grupper skiller sig imidlertid ud ved i højere grad end de øvrige at vise interesse. 52 procent af de 18-29-årige vil således gerne læse om ritualerne på en folkekirke-hjemmeside, hvilket nok dels skyldes de unges generelt større interesse i muligt indhold på en folkekirkehjemmeside og dels har at gøre med, at overvejelser om vielse og barnedåb er relevante for mange i den aldersgruppe. Der er en endnu klarere sammenhæng mellem interesse i denne type af informationer og en regelmæssig bønsskik. 59 procent af dem, der beder jævnligt, men ikke hver uge, har således krydset svaret af. Da denne gruppe er nogenlunde ligeligt fordelt på køn og alder (dog med en lille overvægt af unge), er det rimeligt at konkludere, at det er deres positive interesse i bøn og meditation (og dermed sikkert også andre former for religiøs praksis), der driver interessen i de forskellige elementer på en folkekirke-hjemmeside.

I et sekulariseringsperspektiv kan det overraske, at det er præsten og Bibelen, der er henholdsvis den næstmest og tredje mest populære svarmulighed, og at det samtidig er blandt de yngste, at denne interesse er allerstørst. 42 procent af de 18-29-årige synes således, at bibelsøgning er en interessant mulighed, og 39 procent er interesseret i at komme i kontakt med en præst. Der er mindst to forklaringer på den store opbakning til disse elementer: For det første kan det tænkes, at nogle af respondenterne i højere grad har svaret på, hvad de finder naturligt på en folkekirkehjemmeside, end hvad de finder interessant. Om det skulle være tilfældet, kan tallene i det mindste sige, at der ikke er en decideret modstand mod præsten og Bibelen hos en ret stor gruppe af danskere. For det andet kan tallene være et udtryk for, at disse to traditionelle autoriteter inden for folkekirken stadig opfattes

⁶³ Kønsvariablen er ikke taget med, da der kun på to områder er signifikante forskelle: Kvinderne er mere interesserede end mændene i praktiske informationer om dåb, konfirmation, bryllup og begravelse, mens mændene omvendt har en større interesse end kvinderne i information om kirkeskat. Ligeledes har folkekirkemedlemskab også kun på to områder betydning: Ikke-medlemmer har betydeligt mindre interesse i de praktiske informationer omkring dåb m.v., ligesom de også er markant mindre interesserede i at komme i kontakt med en præst.

Tabel 12. Hvad ville du personligt finde interessant på en folkekirke-hjemmeside?

	I alt	18-29 år n=198	Kirke min. 1 gang/md. n=48	Beder min. 1 gang/år (ikke hver uge), n=178	Gud er noget inden i mnsk. n=137	Gud er overalt i naturen n=71
Praktisk info om dåb, konfirmation, bryllup og begravelse	42,6	¹ 51,5	¹ 34,7	¹ 59,0	¹ 51,8	48,6
Stille spørgsmål til en præst	28,5	¹ 38,9	¹ 40,8	¹ 48,3	¹ 39,1	¹ 50,7
Søge i Bibelen	28,1	¹ 42,1	¹ 31,3	¹ 46,1	¹ 37,2	38,0
Artikler om folkekirkens historie	22,8	27,8	¹ 37,5	¹ 30,3	¹ 34,3	¹ 33,8
Debat om tro og religion	21,0	¹ 32,8	¹ 32,7	¹ 31,5	¹ 36,5	¹ 38,9
Information om ind- og udmeldelse	19,9	¹ 26,8	12,5	¹ 20,8	22,6	16,9
Artikler om den kristne tro	18,8	¹ 26,3	¹ 39,6	¹ 28,7	¹ 29,9	¹ 40,3
Artikler om gudstjenester m.m.	16,2	¹ 25,3	¹ 31,3	¹ 24,7	¹ 24,1	¹ 25,4
Artikler om folkekirkens teologi	16,0	¹ 25,3	¹ 27,1	¹ 24,2	20,4	16,9
Information om kirkeskat	15,2	¹ 24,7	14,6	17,4	¹ 22,6	¹ 23,9
Foto/videoklip med kirker og kunst	13,6	¹ 19,2	14,3	¹ 19,7	¹ 21,9	12,7
Blogs af præster og biskopper	12,0	¹ 20,7	¹ 29,2	¹ 18,5	¹ 21,7	¹ 28,2
Finder ikke noget interessant	19,5	19,2	¹ 10,4	¹ 6,7	14,6	¹ 5,6

Note: 1.015 har svaret. Kolonneprocent. Muligt at afgive flere svar. Svarmuligheder med mindre end 10 procent tilslutning er ikke medtaget: Quizzer/spil/konkurrencer, korte videoklip om tro/religion, læse/skrive bønner, kontakt med andre kristne, video-transmitterede gudstjenester, web-baserede gudstjenester, religiøse ritualer, andet.

¹ Signifikante forskelle i svarfordelingen, $p \leq 0,05$.

som relevante af mange. Det understøttes bl.a. af Anders Sjöborgs undersøgelse af svenskeres forhold til Bibelen, hvor han påviser, at den snarere end en absolut autoritet skal ses som en del af et kollektivt minde, der holdes i live i det offentlige rum, og som anvendes til mange individuelle formål (Sjöborg 2006, 180). På samme måde har den danske antropolog Cecilie Rubow beskrevet, hvordan danskerne forholder sig til præsten som ”et højtideligt, traditionelt og stem-

ningsladet indslag i årets og livets store fester,” selvom han eller hun i det daglige ikke spiller den store rolle (Rubow 2006, 19). Ydermere foreslår Peter Lodberg, at den stigende religiøse pluralitet i samfundet og mediernes interesse for denne har betydet, at præsterne i stigende grad bliver betragtet som en religiøs autoritet, som ikke bare skal kende til kristendommen, men som også skal kunne forklare forholdet mellem de forskellige religioner (Lodberg 2007, 74). I forlængelse af disse nuancerende betragtninger kan man læse tabel 12 som et udtryk for, at visse dele af folkekirkens tradition stadig værdsættes, men at de sandsynligvis konsulteres anderledes og mindre underdanigt end tidligere. At man finder det interessant at stille spørgsmål til en præst betyder næppe, at man automatisk vil følge hans eller hendes svar.⁶⁴

Et tredje interaktivt element i tabel 12 er interessen for debat om tro og religion, der samlet set får tilslutning fra 21 procent af respondenterne, mens 33 procent af de yngste har markeret dette svar. At tre ud af de fem mest populære indholdselementer indeholder en høj grad af interaktion (stille spørgsmål til en præst, bibelsøgning og debat) fortæller dels noget om folkekirkens situation i dag og dels noget om vilkårene på internettet. I forhold til begge perspektiver gælder det, at folkekirken ikke er i en situation, hvor den kan forvente, at envejskommunikation i rendyrket form er gangbar. I en tid præget af sekularisering lytter man kritisk og reflekterende til kirkens budskab, og på internettet i en web 2.0-fase er interaktion mere reglen end undtagelsen.

Det er interessant at bemærke, at der ikke er efterspørgsel på tjenester, der har med den mere rituelle dimension af kristendommen at gøre. Kun få har vist interesse i at læse og skrive bønner (5 procent), deltage i en web-baseret gudstjeneste eller se en videotransmitteret gudstjeneste (3 procent) eller deltage i en eller anden form for religiøst ritual (2 procent).⁶⁵ Bortset fra den oplagte forklaring, at der heller ikke er mange, der i øvrigt ville finde disse emner interessante, kan den manglende tilslutning også forklares med, at internettet ikke har de rumlige og kropslige kvaliteter, som af mange opfattes som en forudsætning for at gennemføre et ritual i traditionel forstand (Højsgaard

⁶⁴ Heidi Campbells studie af religiøse autoriteter online tyder på, at forskellige tendenser kan gøre sig gældende inden for forskellige religiøse traditioner. I en empirisk analyse viser hun, at de kristne og ikke-praktiserende jøder tilsyneladende forholder sig mere kritisk til autoriteter online end muslimerne, der både omtaler Koranen og de muslimske ledere med større respekt (Campbell 2008).

⁶⁵ Disse er derfor ikke taget med i tabel 12, der kun viser svarmuligheder, der har fået mere end 10 procent tilslutning.

2001, 99; Dawson 2006, 16). Uanset forklaringen er der intet, der tyder på, at danskerne umiddelbart opfatter internettet som et sted, hvor det kunne være interessant at praktisere kristendommens mere rituelle aspekter.⁶⁶

I forhold til gudsopfattelser er det kun på to områder personer med en ateistisk gudsopfattelse, der viser størst interesse: 28 procent finder information om ind- og udmeldelse interessant, mens 24 procent nævner muligheden for at læse om kirkeskat. Derudover gælder det for de øvrige indholdselementer, at det enten er personer med en tro på, at Gud er noget inden i mennesket, eller at Gud er overalt i naturen, der er signifikant mest interesserede. Eksempelvis gælder det for sidstnævnte gruppe, at 51 procent er interesserede i at komme i kontakt med en præst, 40 procent finder artikler om indholdet i den kristne tro interessant, og 39 procent viser interesse i debat om tro og religion. Det er vanskeligt at udlede klare svar på, hvorfor netop disse to gudsopfattelser resulterer i en særlig interesse for diverse indholdselementer på en folkekirke-hjemmeside. Det mest oplagte svar er, at sammen med troen på en personlig Gud, er disse to opfattelser de mest konkrete og fokuserede, mens troen på en højere magt, kraft eller energi er mere diffus, og at de modsat den gruppe, der tror på en personlig Gud, ikke rummer en overvægt af ældre og mindre internetaktive. Der er med andre ord noget, der tyder på, at det ikke så meget er den specifikke gudsforestilling som det i det hele taget at have en konkret gudsforestilling, der er med til at skabe interesse for folkekirkens webtjenester.

Delkonklusion

Ovenstående analyse har kortlagt, i hvor stort et omfang og på hvilke måder internettet bruges til religiøse formål samt undersøgt, hvilken indflydelse internettet har på danskernes forhold til religion. I det følgende konkluderes der på resultaterne i forhold til teorierne om medialisering, sekularisering og den religiøst-socialt formning af teknologi.

⁶⁶ Mange af resultaterne i dette afsnit bekræftes af en mindre undersøgelse, som firmaet Xylofon lavede for Folkekirken.dk i maj 2009. I seks fokusgruppeinterview med i alt cirka 30 deltagere var det information om kirkelige handlinger og højtider, som blev opfattet som vigtigst at prioritere på Folkekirken.dk. Nogle ønskede også interaktive elementer, mens meningene især var delte om værdien af en "virtuel kirke" (Xylofon 2009).

Medialisering af religion i Danmark

Overskriften for kapitlet er forandring, og målet har været at undersøge, om danskernes religiøse adfærd forandres af internettet på en sådan måde, at det giver mening at tale om medialisering. På baggrund af det foreliggende empiriske materiale er det af flere grunde vanskeligt at konkludere præcist på dette store spørgsmål: For det første er der et dårligt sammenligningsgrundlag, i og med at der kun i et beskedent omfang tidligere er foretaget undersøgelser, der ligner denne. Derfor er det vanskeligt at sige, om internettet gradvist, siden det blev introduceret i Danmark, er kommet til at spille en større rolle i forhold til at øve indflydelse på danskernes religiøse opfattelser og adfærd. For det andet er materialet for snævert til for alvor at påvise en gennemgribende religiøs forandring. Undersøgelser af mere kvalitativt tilsnit er nødvendige med henblik på at studere internettets daglige indflydelse på danskernes tilgang til religion. Endelig er det svært at svare på, hvor meget af den påviste forandring, der skyldes internettet, og hvor meget der kan henføres til en mere generel forandring af religionens betydning for danskerne i dag. Det er derfor også her kun muligt at pege på tendenser, der sandsynliggør, at internettet spiller en forandrende rolle, mens nye undersøgelser løbende må vurdere, i hvor høj grad og på hvilke konkrete måder det gør sig gældende.

Nyere forskning i religion på internettet har i høj grad lagt vægt på kontinuiteten mellem religion offline og online, og på en række områder bekræfter undersøgelsens resultater denne orientering i forskningen: De, der i forvejen sidder på kirkebænken om søndagen, er også dem, der primært besøger snævert religiøse hjemmesider, mens disse sider samlet set ikke besøges af ret mange. Der kan også spores en vis kontinuitet mellem personernes religiøse overbevisning og det, der søges på de religiøse hjemmesider. For eksempel er der ingen hyppige kirkegængere, der søger horoskoper online, på trods af at det er en relativ populær aktivitet for de besøgende på religiøse hjemmesider som sådan. Undersøgelsen viser endvidere, at det er relativt få, som bruger internettet som et rituelt rum, eller som har ønske om at gøre det. Folks interesse i religiøse ritualer er tilsyneladende ikke blevet styrket af internettet, og selvom de, der i forvejen er religiøst engagerede, ser mere positivt på de rituelle muligheder online end gennemsnittet, er der dog også blandt disse personer kun tale om en beskedent interesse.

Afslørede undersøgelsen udelukkende kontinuitet, kunne man dårligt tale om medialisering, da det indebærer en grundlæggende forandring af befolkningens religiøsitet som følge af mediepåvirkning. Imidlertid kan der også spores tendenser, der går i retning af foran-

dring. Ved at løfte blikket fra de snævert religiøse hjemmesider til hjemmesider, der ikke i udgangspunktet har et egentligt religiøst sigte, viser undersøgelsen, at religion på internettet i høj grad er uden for de religiøse institutioners direkte kontrol. Mere hyppigt end på hjemmesider, der eksklusivt behandler religion, og som oftest er produceret af religiøse institutioner, møder danskere religion på hjemmesider for aviser og tv-stationer. For de unge er de religiøse hjemmesider helt nede på en fjerdeplads, mens de oftere møder religion på mediesider, sociale netværkssider og i debatfora.

Det betyder, at formidlingen af religion ikke domineres af de religiøse institutioner, men i stedet folder sig ud inden for rammer, som forskellige gamle og nye medieinstitutioner sætter, og jo mindre man i det hele taget er forankret i en religiøs praksis, jo oftere møder man religion uden for de snævre religiøse universer online. Bortset fra gamle medier som aviser og tv-stationer og et nyt medie som Facebook bør især søgemaskiner som Google nævnes som en dominerende faktor på internettet i forhold til det religiøse. Undersøgelsen påviser, at det er søgemaskiner, links og tilfældet, der fører folk hen til de religiøse hjemmesider, mens det kun er 10 procent af de besøgende, der kender sidernes adresser i forvejen. Denne søgelogik gør sig gældende for alle, men er mindre udtalt hos personer, der er hyppige kirkegængere, og som tror på en personlig Gud. Derimod er søgemaskiner vejen ind for 74 procent af de unge, der besøger en religiøs hjemmeside. Når seks ud af ti af samtlige respondenter samtidig oplyser, at de ville søge svar på spørgsmål vedrørende kristendommen på internettet, hvilket gør internettet til det foretrukne sted at finde svar, kan søgemaskinernes magt ikke undervurderes.

På baggrund af det foreliggende empiriske materiale kan det derfor konkluderes, at internettet på nogle områder ser ud til at bidrage til religionens medialisering i Danmark. Selvom internettet er mere åbent og giver de religiøse institutioner mulighed for selv at producere og distribuere indhold, er det primært på hjemmesider udviklet af kommercielle medievirksomheder, at danskerne møder religion, ligesom det også er ikke-religiøse virksomheder, der i høj grad vogter adgangen til de snævert religiøse hjemmesider. Internettets magt over folks religiøse liv begrænses dog af, at folk fortsat bruger mere tid på religion i familien, blandt venner og i skolen eller på arbejde, hvorfor internetpåvirkningen heller ikke får lov at stå alene, men bringes med ind i hverdagens relationer til kritisk evaluering. At der fortsat er mange, der slet ikke møder religion på internettet betyder også, at påvirkningen ikke er generel, men især gør sig gældende i forhold til dem, der

beskæftiger sig med religion online. Yderligere studier af danskernes møder med det religiøse på sider som Facebook og Wikipedia kan føre nuancer til spørgsmålet om internettets betydning for religionens medialisering, hvor eksempelvis også de religiøse institutioners interaktion med de nye sociale medier må tages i betragtning.

Sekularisering og internettet

Hvorvidt internetmediet fører til mere eller mindre sekularisering er et andet vanskeligt spørgsmål, som undersøgelsen har berørt. I forhold til Charles Taylors tredelte sekulariseringsforståelse er det muligt at konkludere følgende:

De ovenfor beskrevne resultater tyder på, at hverken folkekirken eller andre religiøse institutioner har opnået en dominerende rolle på internettet i forhold til folks møder med det religiøse. Selvom yderligere undersøgelser må afgøre, i hvor høj grad disse institutioner formår at gøre sig gældende på de ikke-religiøse hjemmesider, som danskerne hyppigt besøger, er det i hvert fald muligt at konkludere, at trafikken til de snævert religiøse hjemmesider, der eksempelvis produceres af folkekirken, er begrænset. Kirkens magt i samfundet, hvilket er omdrejningspunktet for Taylors første sekulariseringsforståelse, er med andre ord ikke umiddelbart blevet styrket. På den anden side peger undersøgelsen også på, at traditionelle autoriteter som præsten og Bibelen fortsat opfattes som vigtige tilbud fra folkekirken. Det er elementer, man gerne vil have på en folkekirkehjemmeside, ligesom det næstefter internettet også er her, man fortsat ønsker at søge svar på spørgsmål om kristendom.

I forhold til Taylors anden sekulariseringsforståelse, frafald fra religiøs tro og praksis, er den første vigtige konklusion, at internettet ikke umiddelbart har gjort folk mere religiøse. Undersøgelsen viser, at 16 procent er blevet mere kritisk indstillet over for religion, mens kun 2 procent mener, at de er blevet mere troende. Internettet har dermed ikke ført til den religiøse vækkelse, som nogle havde forventet, sandsynligvis fordi religionsformidlingen ikke er kontrolleret af de religiøse institutioner, men i lige så høj grad flourer på eksempelvis mediesider og sociale netværkssider, hvor tilgangen til religion kan være kritisk, satirisk eller ligefrem hadefuld. Det skal bemærkes, at undersøgelsen har kredset om det, som respondenterne selv definerer som religion, og det er derfor sandsynligvis primært de mere institutionaliserede former for religion, som man har forholdt sig til. Det er uden for undersøgelsens ramme at påvise, om internettet har medført en vækst i

mere spirituelle tilværelsesfortolkninger, selvom det ikke forekommer usandsynligt.⁶⁷

Den sidste af Taylors sekulariseringsforståelser, der lægger vægten på det vilkår, at religiøs tro er blevet et valg, ser entydigt ud til at gøre sig gældende på internettet. Som ovenfor beskrevet er det via søgemaskiner, links og tilfældet, at danskerne møder religiøse hjemmesider. Selvom valgmulighederne påvirkes af Googles prioritering af webstederne og web-producenternes evne til at søgemaskineoptimere, er det i sidste ende den enkelte dansker, der bag sin computerskærm vælger, hvilke af de mange religiøse, ikke-religiøse og religionskritiske holdninger, der skal få lov at præge ham eller hende.

Sammenfattet kan man konkludere, at den måde, hvorpå religion formidles og opleves online, er med til at bekræfte og øge den sekularisering, der præger det danske samfund i den forstand, at folkekirken og religiøse institutioner i det hele taget ikke dominerer den religiøse formidling online, men at det i stedet er andre institutioner og i sidste ende det enkelte individ, der har magten. Omvendt tyder undersøgelsen ikke på, at religion som sådan er truet af internettet, men at den folder sig ud på en række forskellige ikke-religiøse typer af hjemmesider på måder, som det er uden for denne undersøgelses rækkevidde at kaste lys over.

Folkekirken muligheder

At meget af den religiøse internettrafik på nuværende tidspunkt går uden om folkekirken betyder imidlertid ikke, at det ikke kunne være anderledes. Teorien om den religiøst-sociale formning af teknologi peger på, at religiøse institutioner ikke blindt behøver underlægge sig kravene fra de nye medier, men at de aktivt har mulighed for at forhandle brugen af dem og anvende dem på en måde, som understøtter deres målsætninger. Kapitel 3 undersøger, hvordan denne forhandling tager sig ud blandt præsterne i den danske folkekirke. I forhold til resultaterne fra den undersøgelse blandt danskere i al almindelighed, der er præsenteret i dette kapitel, er det imidlertid muligt at identificere nogle steder, hvor folkekirken har mulighed for at knytte til ved befolkningen.

For det første viser undersøgelsen, at folkekirken med fordel kan bruge internettet til at kommunikere med de i forvejen engagerede.

⁶⁷ En oversigt over de 50 største religiøse websites på verdensplan viser således, at næsten lige så mange er karakteriseret af ny spiritualitet som af kristendom (Fischer-Nielsen 2009; Fischer-Nielsen 2010d).

Knap halvdelen (42 procent) af de personer, der jævnligt går i kirke, besøger også mindst én gang om måneden en religiøs hjemmeside, hvor det kun gør sig gældende for 7 procent af samtlige respondenter. Hvor folkekirken måske ikke kan starte en massevandring mod kirken via internettet, ser det dog ud til, at man i det mindste online kan være med til at præge dem, som man allerede har kontakt med.

For det andet tydeliggør undersøgelsen også, at der stadig er interesse for folkekirkens kerneydelser: de kirkelige handlinger, præsten og Bibelen. 43 procent ville finde det personligt interessant, at der var praktiske informationer omkring dåb, konfirmation, bryllup og begravelse på en folkekirkehjemmeside, mens omkring hver tredje dansker nævner mulighederne for at stille spørgsmål til en præst og søge i Bibelen som interessante. Det er ikke ensbetydende med, at folkekirken uden videre kan forvente massiv fremgang i besøgstallene på eksempelvis Folkekirken.dk i takt med, at disse muligheder etableres og udvides, men det betyder, at der endnu er en folkelig interesse for folkekirkens ydelser, som man kan bygge på, når web-tilstedeværelsen skal udvikles.

For det tredje kan det påpeges, at sekulariseringsvilkåret, religion som et individuelt valg, ikke udelukkende er en ulempe for folkekirken, men også en mulighed. Ligesom alle andre har folkekirken mulighed for at lægge indhold ud på internettet, som de kan forsøge at vække en interesse for blandt web-surferne. Det kræver dog en forståelse af, at der er tale om en konkurrencesituation, hvor folk ikke nødvendigvis vil konsultere folkekirken, *fordi* den er folkekirken, men kun hvis den kan servere de mest brugbare svar og oplysninger på en appellerende måde.

Endelig, for det fjerde, er folkekirken i sin kommunikation nødt til at forholde sig til de vilkår, som religionens formidling på internettet fører med sig. Undersøgelsen peger på behovet for, at folkekirken kommunikerer udover sin egen hjemmeside, på en interaktiv facon og på en søgemaskinevenlig måde for at imødekomme de krav, som internettet og dets brugere stiller. Hvor dette i et medialiseringsspektiv beskrives som underkastelse, understreger teorien om den religiøst-sociale formning af teknologi, at der ofte vil være tale om en aktiv forhandlingsproces, hvor mediekravene vejes op imod kirkens identitetsbærende værdier for at opnå den bedst mulige brug af mediet. Folkekirken må i det lys overveje, hvordan den mest ideelt kan kommunikere på mediets vilkår, uden at identiteten, traditionen, og værdierne sættes over styr.

Forhandling

Folkekirken repræsenteres i det daglige af 2.068 præster, fordelt på 2.123 sogne.⁶⁸ En undersøgelse af, hvordan internettet præger disse præsters arbejde, og hvordan præsterne forhandler om brugen af internettet, vil derfor give en god fornemmelse for mediets betydning for folkekirken. Forhandling skal i denne sammenhæng ikke tænkes som formelle, strukturerede samtaler omkring et forhandlingsbord, men som præsternes mere uformelle og ofte indre overvejelser for og imod internettet. Endvidere vil forhandlingen i dette tilfælde for nogle præsters vedkommende udelukkende være fremprovokeret af undersøgelsen, der tvinger dem til at forholde sig til et emne, som de måske ikke tidligere har reflekteret over. Frem for at kigge på hjemmesider og andre synlige resultater af præsternes aktiviteter på internettet, tager kapitlet udgangspunkt i præsterne og deres mere eller mindre aktive brug af internettet samt deres positive såvel som kritiske holdninger til mediet. Dermed bliver perspektivet mere nuanceret, samtidig med at dynamikken mellem online- og offline-præstelivet lettere kommer til syne. Det empiriske materiale udgøres af en spørgeskemaundersøgelse og otte kvalitative interview, som vil danne grundlag for en analyse af præsternes forhold til internettet og være baggrund for en delkonklusion, hvor resultaterne fra undersøgelsen vurderes i lyset af teorierne om medialisering, sekularisering og den religiøst-sociale formning af teknologi.

⁶⁸ Antallet af præster er baseret på Præsteforeningens medlemsopgørelse fra december 2009, som jeg har fået indsigt i via en e-mail fra konsulent i Præsteforeningen Bo Peiter Hansen (modtaget 27/9 2010). De 2.068 præster tæller primært sognepræster og provster, men også nogle funktionspræster. Præster fra Færøerne og Grønland samt valg-, fri-, sømands- og udenlandspræster er ikke talt med. Antallet af sogne fremgår af Kirkeministeriets hjemmeside: <http://www.km.dk/folkekirken> (besøgt 23/11 2010).

Spørgeskemaundersøgelse

Analysen af præsternes internetbrug er primært baseret på en spørgeskemaundersøgelse, som jeg gennemførte i juni og juli 2009 blandt 1.040 præster. Skemaet består af 23 hovedspørgsmål (i alt 136 variable), hvoraf de fleste har lukkede svarkategorier, mens enkelte giver mulighed for, at præsterne frit kan formulere sig.⁶⁹ Før udsendelsen af spørgeskemaet blev det testet af en kritikergruppe bestående af mine tre vejledere, personer med kendskab til og erfaring med sociologisk metode og enkelte præster og personer inden for den kirkelige verden. Efter bearbejdning blev skemaet testet af samme gruppe dog tilføjet yderligere et par præster.⁷⁰ På baggrund af kommentarer og rettelsesforslag blev det endelige spørgeskema dannet og udsendt til respondentgruppen den 9. juni 2009. Sideløbende hermed blev en orienteringsmail sendt ud til landets biskopper.

Skemaet er udsendt elektronisk via *open source*-modulet Lime Survey.⁷¹ Alle respondenterne modtog en e-mail med et link til hjemmesiden med spørgeskemaet, som de kun kunne udfylde én gang, og som andre end de inviterede ikke havde mulighed for at udfylde. E-mail-adresserne var fundet via hjemmesiden Sogn.dk, da Kirkeministeriet principielt ikke udleverer præsternes e-mail-adresser, og da otte ud af ti stiftskontorer meddelte, at man ikke rådede over en samlet liste over præsternes e-mail-adresser.⁷² Spørgeskemamodulet forhindrede en sammenkædning mellem respondenterne og deres besvarelser, hvorved præsternes anonymitet blev sikret. Kun i de tilfælde, hvor præsterne selv valgte at opgive en e-mail-adresse, er anonymiteten blevet ophævet.

Svarprocent og frafald

Undersøgelsesgruppen består i princippet af samtlige præster med sognetilknytning, det vil sige sognepræster, provster og assisterende præster eller hjælpepræster, mens eksempelvis sygehuspræster og

⁶⁹ Spørgeskemaet indgår i afhandlingen som bilag B.

⁷⁰ Af de personer, der har testet spørgeskemaet, har jeg udover fra mine vejledere modtaget kommentarer fra Lars Ahlin, Kirsten Grube, Carsten Riis Jensen, Jan Lindhardt, Benedicte Præstholt, Steen Marqvard Rasmussen og Karen Schousboe. Deres gode og relevante kritik har jeg efter bedste evne forsøgt at tage højde for i den endelige udformning af spørgeskemaet.

⁷¹ <http://www.limesurvey.org> (besøgt 23/11 2010)

⁷² Jf. e-mails fra Kirkeministeriets pressekonsulent Jørgen Engmark (16. februar 2009) og otte stiftskontorchefer (i perioden 17. februar til 27. februar 2009).

fængselspræster uden sognetilknytning ikke er inddraget. I alt lykkedes det via Sogn.dk at finde 2.007 brugbare e-mail-adresser, som spørgeskemalinket blev sendt til. Det svarer nogenlunde til Præsteforeningens oplysninger om, at der i december 2009 var 2.068 medlemmer af foreningen (se note 68). Der er sendt rykkere ud to gange. Inden første rykker blev udsendt 16. juni, en uge inde i undersøgelsen, havde 494 besvaret spørgeskemaet (24,6 procent). Inden anden rykker blev sendt ud en uge senere (23. juni), havde 828 besvaret spørgeskemaet (41,2 procent), og sidste rykker, der også indeholdt en lodtrækning om vinpræmier, bragte antallet af besvarelser op på 1.040, inden jeg lukkede undersøgelsen den 12. juli. Svarprocenten endte dermed på 51,8, hvilket er pænt for en elektronisk spørgeskemaundersøgelse, men i den lave ende i forhold til standardkrav til spørgeskemaundersøgelser.⁷³ Tælles alle de præster med, som overhovedet har åbnet spørgeskemaet og besvaret dele af det, ender svarprocenten dog på 66. Af hensyn til sammenlignelighed og krydstabulering mellem variable har jeg imidlertid valgt kun at benytte data fra de komplette besvarelser i tabellerne.

Uanset svarprocenten er det vigtigt at vurdere, hvorvidt de manglende besvarelser er udtryk for et systematisk frafald, der kan påvirke resultaternes generaliserbarhed. Man kunne eksempelvis i denne undersøgelse frygte en overrepræsentation af unge mænd, som i tidligere undersøgelser af kristent internetbrug har vist sig at være de mest aktive (Højsgaard 1999, 75; Espersen 2001, 59; Højsgaard 2004, 207; Lövheim 2008, 215). Ved at sammenligne med medlemsdata fra Præsteforeningen kan jeg afgøre, om de, der har besvaret mit spørgeskema, er repræsentative for den danske præstestand i forhold til alder, køn og geografisk fordeling. Tabel 13 viser, at der er en yderst tilfredsstillende alders- og kønsmæssig fordeling, ligesom alle stifter også er repræsenteret fint i forhold til den faktiske andel af præster i det pågældende stift.

Hvilke andre forklaringer kan der da være på frafaldet, eftersom det ikke synes at være betinget af hverken alder, køn eller geografi? Jeg modtog en del auto-besvarelser på e-mail-invitationen til undersøgelsen, hvor ferieafholdelse, orlov eller længerevarende sygefravær var nogle af de hyppigste begrundelser for ikke at kunne behandle e-mailen. Spørgeskemaet blev desuden udsendt i juni måned, hvor sommerferie ikke kan undgås at spille ind på svarprocenten. Jeg modtog også personligt formulerede e-mails fra en del præster med forskellige

⁷³ Se i øvrigt side 71-72 for en gennemgang af fordele og ulemper ved elektroniske spørgeskemaundersøgelser.

begrundelser for ikke at deltage i undersøgelsen. Nogle oplyste, at de havde haft tekniske problemer i forbindelse med udfyldelse af spørgeskemaet, hvilket forhindrede dem i at gennemføre det. Andre skrev, at de generelt ikke besvarede spørgeskemaer, eller at de ikke havde haft tid til at udfylde det. Ingen har begrundet deres manglende deltagelse med, at de ikke fandt emnet relevant. Alligevel kan man forestille sig, at en del af frafaldet skyldes manglende interesse for folkekirkens brug af internettet eller en beskedent personlig erfaring med internetbrug, hvilket analysen må tage højde for.

Tabel 13. Undersøgelsens repræsentativitet: alder, køn og stift

	Undersøgelse (juli 2009)	Faktisk (december 2009)	Forskel
Aldersgennemsnit	48,2 år	48,0 år	0,2 år
Kønsfordeling			
Mænd	48,3 %	48,9 %	- 0,6 %
Kvinder	51,7 %	51,1 %	0,6 %
Stiftsfordeling			
København	10,2 %	10,4 %	- 0,2 %
Helsingør	11,7 %	13,7 %	- 2,0 %
Roskilde	13,8 %	13,0 %	0,8 %
Lolland-Falster	3,3 %	2,9 %	0,4 %
Fyen	9,0 %	9,3 %	- 0,3 %
Aalborg	11,5 %	10,5 %	1,0 %
Viborg	7,8 %	9,3 %	- 1,5 %
Århus	15,0 %	14,9 %	0,1 %
Ribe	8,7 %	7,4 %	1,3 %
Haderslev	9,0 %	8,6 %	0,4 %

Note: 1.015 har svaret i undersøgelseskolonnen. De faktiske tal er leveret af Præsteforeningen og gælder foreningens 2.068 medlemmer. Kolonneprocent.

Baggrundsvariable

I undersøgelsen har jeg opereret med en række forskellige baggrundsvariable, hvoraf jeg i den følgende fremstilling har begrænset mig til køn og alder, der synes at spille den største rolle i forhold til svarfordelingen.⁷⁴ Det er vigtigt at bemærke, at der er en skæv kønsfordeling i aldersgrupperne, hvor der blandt de ældre præster er flest mænd, mens flertallet af de yngre præster er kvinder. Denne skævhed forsøger analysen at tage højde for. Derudover har jeg også spurgt til præsternes geografiske placering (land/by og stift) samt deres teologiske position. Da disse variable ikke resulterer i meget forskellige svarfordelinger, og da deres indflydelse samtidig kan være vanskelig at forklare, har jeg valgt ikke at tage dem med i hovedanalysen bortset fra enkelte henvisninger til land-by forhold. Spørgsmålet om betydningen af præsternes teologiske position finder jeg dog så interessant, at jeg inden konklusionen vil knytte nogle mere generelle kommentarer til denne variabel i et forsøg på trods alt at pege på de steder, hvor den synes at have en betydning.

Undersøgelsens data er i det følgende præsenteret i krydstabeller, der er genereret via SPSS. Generelt er χ^2 -testen benyttet som signifikanstest. Svarkategorierne er forkortet i tabellerne af pladshensyn, men kan ses i deres fulde længde i bilag B.

Kvalitative interview

Sociologen Jan Trost giver en kortfattet beskrivelse af forskellen mellem kvantitative og kvalitative metoder: ”Hvis forespørgslen drejer sig om, hvor mange eller hvor hyppigt eller hvor almindeligt, skal man lave en kvantitativ undersøgelse. Hvis forespørgslen derimod drejer sig om at forstå eller finde et bestemt mønster, skal man lave en kvalitativ undersøgelse” (Trost 1996, 16). Eftersom min afhandling sigter mod både at kortlægge omfanget af præsternes internetbrug og forstå den, har jeg valgt både at betjene mig af kvantitative og kvalitative metoder. Spørgeskemaundersøgelsen fortæller mig, hvor udbredt brugen af internettet er, og i hvilke sammenhænge præsterne bruger internettet. De kvalitative interview hjælper mig omvendt til at forstå, hvad der er på spil, når præster bruger internettet, og hvilke konsekvenser brugen kan have.

⁷⁴ Antallet af præster i de forskellige køns- og aldersgrupper vil kun blive nævnt i tabellerne, hvor det skønnes relevant. Fordelingen af de 1.040 præster er således: 538 kvinder, 502 mænd, 237 ml. 26 og 39 år, 648 ml. 40 og 59 år, 155 over 60 år.

Udvælgelse af respondenter

Jeg har interviewet i alt otte præster i perioden 8. til 22. februar 2010. De blev udvalgt blandt de i alt 170 præster, der i spørgeskemaundersøgelsen havde opgivet deres e-mail-adresse. Af hensyn til logistikken valgte jeg at afgrænse mig til præsterne i Århus Stift, hvilket bragte de mulige kandidater ned på 19. Af dem udvalgte jeg fire kvinder og fire mænd i forskellige aldre og i forskellige sognetyper ud fra den forståelse, at det ved kvalitative interview ikke er en målsætning at sikre repræsentativitet, men størst muligt variation (Trost 1996, 77).

Tabel 14. Oversigt over interviewede præster fra Århus Stift

Kvinder		
Anonymiseret navn	Alder	Antal sogne i pastorat
Susanne	32 år	1
Mette	34 år	3
Ida	49 år	3
Gitte	56 år	1
Mænd		
Anonymiseret navn	Alder	Antal sogne i pastorat
Søren	35 år	2
Morten	40 år	2
Jens	46 år	1
Rasmus	52 år	1

Alle, som jeg kontaktede, var villige til at lade mig interviewe dem. Jeg har valgt at anonymisere besvarelsene, således at interviewpersonernes identitet ikke afsløres. Det kan synes dramatisk, eftersom emnet ikke umiddelbart har en meget privat karakter. Jeg har dog valgt at gøre det for at sikre størst mulig tryghed omkring interviewsituationen, hvilket da også er god skik i den slags undersøgelser (Trost 1996, 23). Endvidere undgår jeg, at fokus bliver flyttet fra analyseresultaterne og de mønstre, som træder frem, til navngivne personers gøren og

laden. Konkret har jeg sikret anonymiteten ved at tildele respondenterne et andet navn. Tabel 14 giver et overblik over respondenternes alder samt antallet af sogne i deres pastorat, hvilket giver en indikation af, hvorvidt de er præster på landet eller i et byområde. Som regel har præster på landet flere sogne i deres pastorat end præster i byerne (S. M. Rasmussen 2007, 201).

Spørgeramme

Forud for interviewene udarbejdede jeg en spørgeramme for interviewene. Den bestod af en række emner, som jeg ønskede at komme ind på i løbet af interviewene. Emnerne var dels udvalgt på baggrund af interessante resultater og tendenser i spørgeskemaundersøgelsen blandt præsterne (se ovenfor), som jeg ønskede at få uddybet. Dels var jeg i udvælgelsen af emner inspireret af et parallelt studie af protestantiske og buddhistiske ledere i Canada (Cheong & Poon 2008). At tage udgangspunkt i en række emner i stedet for et mere lukket spørgeskema har den fordel, at man undgår, at det bliver interviewerens dagsorden og forventninger, der kommer til at dominere interviewet, men at temaerne i stedet kan danne udgangspunkt for en mere fri samtale.⁷⁵ Dog valgte jeg at udvide emnelisten med nogle mere konkrete spørgsmål og underpunkter, inspireret af blandt andre etnografen James Spradley. I interviewene er jeg mest optaget af brug frem for mening ud fra den forståelse, at det primært er forskerens – ikke respondentens – opgave at besvare ”hvorfor”-spørgsmålene (Spradley 1979, 82; Trost 1996, 60).⁷⁶

Behandling

Interviewene blev efter præsternes eget valg foretaget på deres bopæl eller i deres kontor ved den kirke, hvor de er ansat, og hvert interview varede cirka en time. Jeg optog interviewene med en mp3-optager og skrev dem efterfølgende ind i et almindeligt tekstbehandlingsprogram (Microsoft Office Word 2003), før jeg kategoriserede de enkelte passager på baggrund af mine overordnede forskningsspørgsmål og de konkrete cases, som jeg ønskede at belyse. I afhandlingen er citaterne sprogligt korrigeret, således at meningsforstyrrende fyldord og formuleringer er rettet. Da jeg ikke anvender detaljerede sproglige analyser,

⁷⁵ Denne meget åbne tilgang advokerer blandt andre Jan Trost, der viser, hvordan et interview kan tage udgangspunkt i en kort liste med bare syv punkter (Trost 1996, 31).

⁷⁶ Den endelige interviewramme optræder i afhandlingen som bilag C.

har jeg vurderet, at dette ville være mest hensigtsmæssigt i forhold til læsningen (Trost 1996, 86).

I den følgende analyse vil interviewene supplere de kvantitative data på forskellige måder: For det første vil citater fra respondenterne blive inddraget med henblik på at eksemplificere og give liv til talmateriale. Dernæst vil interviewenes mere omfattende og nuancerede besvarelser også inddrages i fortolkningen af præsternes forskellige aktiviteter, hvor de kvantitative resultater ikke er fyldestgørende. Endelig vil interviewene også i nogle tilfælde stå alene, hvor den kvantitative undersøgelse ikke er brugbar.

Omfangsbestemmelse

Første målsætning er at undersøge graden og karakteren af internettets udbredelse blandt folkekirkens præster. Der er ikke tidligere lavet en omfattende undersøgelse af præsternes brug af internettet, og derfor er denne kortlægning nødvendig for efterfølgende at kunne vurdere den overordnede betydning af internetmediets fremkomst for præsternes dagligdag og for folkekirken som sådan.

Tilstedeværelse

Alle præsterne i undersøgelsen har brugt internettet inden for de seneste tre måneder. Det er ikke overraskende set i lyset af, at undersøgelsen netop gennemføres via internettet, og at de, der aldrig bruger internettet, ikke har haft mulighed for at oplyse det. Desuden har alle præster en officiel e-mail-adresse fra Kirkeministeriet, og deri ligger også en forventning om, at præster skal kunne træffes via denne. 95 procent af præsterne oplyser, at de bruger internettet dagligt eller næsten hver dag. Det er lidt højere end landsgennemsnittet for personer med videregående uddannelser, hvor 91 procent i 2009 var online dagligt (Danmarks Statistik 2009, 48). Umiddelbart kan vi altså formode, at præster, hvad personligt internetbrug angår, er nogenlunde gennemsnitlige.

Knap så ofte bruger de internettet i deres arbejde, som det fremgår af tabel 15. Her er det kun 81 procent, der bruger internettet dagligt, mens 17 procent bruger internettet mindst én gang om ugen. Det er dog stadig høje tal og tyder på, at flertallet af præster ser internettet som en integreret del af arbejdet som præst. Omfanget af internetbrug i arbejdet varierer ikke signifikant i forhold til køn, men der er til gengæld signifikant forskel på de forskellige aldersgruppers brug. Mens 88 procent af præsterne under 40 år bruger internettet dagligt i deres

præstevirke, er det samme kun tilfældet for 72 procent af de præster, der er fyldt 60 år. Dette mønster ligner imidlertid danskernes generelle brug af internettet, hvor alder spiller afgørende ind, mens køn ikke gør det (Danmarks Statistik 2009, 48). Aldersforskellen kan illustreres med to eksempler fra interviewene. Susanne (32 år) siger om sin brug af internettet i arbejdet: ”Det fylder jo bare helt vildt meget. Jeg ville ikke ane, hvordan jeg skulle passe mit arbejde uden internettet.” Hvor Susanne bruger internettet til stort set alt, finder vi i den anden ende af aldersskalaen Gitte (56 år). Hun er på den ene side fascineret af internettet og anerkender dets værdi for folkekirken. På den anden side er hun også meget opmærksom på skyggesiderne og siger blandt andet, at ”man kan blive ædt af internettet,” og at man ”virkelig skal være varsom med det.” Derfor bruger hun heller ikke internettet til at hente inspiration til sine gudstjenester, ligesom hun også har meldt sig ud af Pastorlisten, som ellers er en populær mailingliste for præster.

Tabel 15. Hvor ofte har du brugt internettet i dit arbejde som præst inden for de seneste tre måneder?

	I alt	Køn		Alder ¹		
		K	M	26-39	40-59	60+
Hver dag/ næsten hver dag	80,6	80,1	81,1	87,8	80,1	71,6
Mindst en gang om ugen	16,6	16,7	16,5	12,2	17,3	20,6
Sjældnere/aldrig/ ved ikke	2,8	3,2	2,4	0,0	2,6	7,8

Note: 1.040 har svaret. Kolonneprocent.

¹ Signifikante forskelle i svarfordelingen, $p \leq 0,05$.

Opsamlende kan man konkludere, at internetmediet er blevet vidt udbredt blandt alle præster, at mændene ikke er mere online end kvinderne, men at især de unge, der ikke har kendt til et præsteliv uden internet, bruger mediet hyppigt, selvom også de ældre præster har en relativ høj besøgsfrekvens.

Aktiviteter

Tabel 16 viser de forskellige aktiviteter, som præsterne inden for en periode på tre måneder har brugt arbejdstid på at udføre på internettet. Øverst på listen finder man tre typer af aktiviteter, som stort set alle præster er engageret i: sende og modtage e-mails (99 procent), søge efter informationer (96 procent) og besøge kirkelige eller religiøse

hjemmesider (93 procent). Dertil kommer to typer af aktiviteter, som mere end to tredjedele af præsterne har erfaring med: læse nyheder (70 procent) og søge efter billeder eller videoklip (68 procent). Fælles for alle disse aktiviteter – hvis man ser bort fra e-mail-kommunikationen – er, at der er tale om aktiviteter, hvor præsterne ikke skaber indhold til internettet, men snarere opsøger allerede eksisterende indhold.

Nederst på listen finder man en række aktiviteter, der engagerer en tredjedel af præsterne eller færre, og hvor præsten er i en mere aktiv rolle. Det drejer sig om aktiviteter som at redigere hjemmesider (34 procent), skrive på hjemmesider (33 procent), deltage i debatforum (23 procent), være på Facebook (17 procent), deltage i chat (5 procent) og skrive på blog (4 procent). Der er generelt lidt flere mænd end kvinder, der har erfaring med de forskellige aktiviteter, og særligt når det kommer til indholdsskabende aktiviteter, er det bemærkelsesværdigt, at hvor mænd og kvinder stort set er lige aktive i forhold til chat, Facebook, blog og debat, er der signifikant flere mænd end kvinder, der har erfaring med at redigere og skrive til hjemmesider.

Den mest aktive gruppe i forhold til at redigere og skrive hjemmesider er de mandlige præster mellem 40 og 59 år. 41 procent af disse præster har redigeret hjemmesider inden for de seneste tre måneder, og 42 procent af dem har skrevet til hjemmesider. Jens (46 år) er et godt eksempel på en sådan mand. Som nyuddannet teolog lavede han hjemmesider for kirker, og han har også selv lavet hjemmesiden for den kirke, som han er præst i nu. Da han ikke er tilfreds med materialet på Konfirmation.dk,⁷⁷ prøver han selv at lave noget konfirmandmateriale til lokalt brug, ligesom han også er ved at undersøge mulighederne for at gøre sognets kirkeblad internetbaseret. At de mandlige præster er mere producerende på internettet end deres kvindelige kollegaer har den konsekvens, at mændene i højere grad end kvinderne tegner billedet af folkekirken på internettet. Kvinderne er dog ikke koblet helt af. Susanne (32 år) har eksempelvis taget kurser, så hun nu er i stand til ”at styre kirkens hjemmeside” og ville ikke have noget imod at blive frikøbt til at kunne bruge mere tid på opgaven.

⁷⁷ Internetbaseret undervisningsmateriale til konfirmander, produceret af Danmarks Kirkelige Mediecenter.

Tabel 16. Hvad har du brugt internettet til i dit arbejde som præst i løbet af de seneste tre måneder?

	I alt	Køn		Alder		
		K	M	26-39	40-59	60+
Sendt/modtaget e-mails	98,9	98,9	99,0	99,2	99,2	97,5
Søgt efter informationer ²	95,7	94,6	96,8	97,5	95,8	92,3
Besøgt kirkelige/rel. sider ¹²	92,7	92,4	93,0	96,6	93,4	83,9
Læst nyheder ¹	70,4	67,5	73,5	75,5	69,7	65,2
Søgt efter billeder/videoklip ¹²	68,0	67,9	68,3	76,4	68,0	55,5
Redigeret hjemmeside ¹	33,8	30,1	37,8	36,7	33,8	29,7
Skrevet på hjemmeside ¹²	33,4	26,6	38,7	35,8	33,3	30,3
Deltaget i debatforum ²	23,1	23,3	22,9	21,9	25,4	14,9
Været på Facebook ²	17,4	17,8	16,7	29,1	13,9	13,6
Deltaget i chat ²	5,1	4,9	5,4	8,0	4,6	2,5
Skrevet på blog	4,0	2,9	5,2	5,5	3,9	2,6

Note: 1.040 har svaret. Kolonneprocent for svarene ”i arbejde” eller ”både i arbejde og i fritiden.” Muligt at afgive flere svar.

¹ Signifikante forskelle i svarfordelingen i forhold til køn, $p \leq 0,05$.

² Signifikante forskelle i svarfordelingen i forhold til alder, $p \leq 0,05$.

Alder spiller ind i forhold til nogle af aktiviteterne, og generelt er de yngre præster mest aktive på internettet. For eksempel bruger næsten hver tredje af de yngste præster Facebook i deres arbejde, mens det kun gælder for knap 14 procent af de øvrige præster. Mest flittige på Facebook er de yngre mandlige præster, hvor 30 procent har brugt Facebook i arbejdet inden for de seneste tre måneder. Dog er det ikke de

alleryngste, men dem mellem 40 og 59 år, der er mest aktive, når det gælder deltagelse i debatfora. Særligt mændene i den aldersgruppe er glade for at debattere. Ikke mindre end 29 procent af de mandlige præster mellem 40 og 59 år har således brugt arbejdstid på at deltage i internetdebat inden for en periode på tre måneder.

Samlet set kan man sige, at præsterne i høj grad har taget mange af internettets virkemidler i brug i deres arbejde. Der kan påvises nogle alders- og kønsbetingede forskelle, og det generelle billede er, at yngre mænd er de mest aktive brugere af internettets virkemidler. Tidlige undersøgelser viser samme tendens, dog mere udtalt (Højsgaard 1999, 75; Espersen 2001, 59; Højsgaard 2004, 207; Løvheim 2008, 215). På nogle områder er det imidlertid ikke de helt unge, men mænd mellem 40 og 59 år, der sætter dagsordenen: Det drejer sig om at redigere og skrive til hjemmesider samt at deltage i debatfora.

Udfordringer

Når præsterne spørges om, hvilke udfordringer de ville støde på, hvis de skulle bruge internettet mere end nu, rejser to problemstillinger sig over de andre, som det fremgår af tabel 17. Næsten halvdelen af præsterne angiver mangel på tid (47 procent) eller kompetencer (44 procent) som de to største udfordringer i forhold til et øget engagement på internettet. I de kvalitative interview med præsterne nævnes tid også ofte som en udfordring. Mette (34 år) ville ønske, at der blev mere tid til at bruge internettet: ”Hvis man har travlt, så er det noget af det første, der bliver sorteret fra, fordi det er et valg,” siger hun. Morten (40 år) føler, at det især er et problem for præster på landet, der efter hans vurdering ikke har så mange frivillige personer til deres disposition og derfor ofte er nødt til selv at stå for det hele. Hvis han skulle opprioritere sin brug af internettet, ville der hurtigt ikke blive tid til andet, vurderer han.

Hvor de yngre præster er lidt mindre tilbøjelige til at angive tid som et problem, er det til gengæld dem, der især oplever manglende kompetencer som en udfordring. Tager vi køn med ind i billedet viser det sig imidlertid, at det mere er køn end alder, der påvirker resultatet. De yngre og de ældre kvindelige præster er nogenlunde lige enige om, at de mangler de fornødne kompetencer, mens mændene generelt er mindre tilbøjelige til at mene det. At alder slår signifikant ud her skyldes med andre ord primært, at der er flere kvinder blandt de yngre præster end blandt de ældre. Respondenterne i de kvalitative interview er alle på forskellige niveauer brugere af internettet, men mange af dem peger på kompetencerne som en udfordring i forhold til en øget

brug af mediet. For at imødegå problemet foreslår de forskellige løsninger: Gitte (56 år) og Ida (49 år) år efterlyser således begge flere og mere relevante kurser. Susanne (32 år) ville ønske, at der var penge til at hyre en fagperson, der havde de fornødne ressourcer, og Jens (46 år) mener ligeledes, at der skal ”professionelle folk” på. Søren (35 år) foreslår, at det skulle være muligt at ”få folk ud lokalt” til at bibringe menigheden større kendskab til mediet. Michael (40 år) ser for sig, at der, ligesom der er ungdomspræster, også kunne være internetpræster, der var særligt specialiserede i at bruge mediet.

Tabel 17. Hvis du skulle bruge internettet mere i dit arbejde, end du gør nu, hvilke udfordringer ville du så støde på?

	I alt	Køn		Alder		
		K	M	26-39	40-59	60+
Mangel på tid ²	47,4	48,7	46,0	38,4	51,2	45,2
Mangel på kompetencer ¹	44,4	50,0	38,4	48,9	43,2	42,6
Ser ingen grunde til øget brug ²	17,6	16,7	18,5	11,4	17,3	28,4
Har ingen lyst til øget brug ²	12,3	13,0	11,6	6,3	13,0	18,7
I tvivl om hvad det kan bruges til	8,4	8,0	8,8	9,3	8,5	6,5
Skeptisk over for internettet ¹²	3,5	2,2	4,8	1,3	2,3	11,6

Note: 1.040 har svaret. Kolonneprocent. Muligt at afgive flere svar.

¹ Signifikante forskelle i svarfordelingen i forhold til køn, $p \leq 0,05$.

² Signifikante forskelle i svarfordelingen i forhold til alder, $p \leq 0,05$.

Knap hver femte præst ser ingen grund til at bruge internettet til flere aktiviteter, end han eller hun allerede gør. Det kan både omfatte præster, som i forvejen har et højt internetforbrug, og som derfor mener, at der ikke kan lægges mere til og præster, der i det hele taget har svært ved at finde gode grunde til overhovedet at bruge internettet. 12 procent har ikke lyst til at bruge internettet mere end højst nødvendigt, 8 procent er i tvivl om, hvad de kan bruge internettet til, og kun 4 procent angiver det som en udfordring, at de er skeptiske over for, hvad internettet gør ved kirken. Det er med andre ord primært praktiske ydre forhold, der stiller sig i vejen for præsterne og kun i beskedent om-

fang ideologisk eller teologisk modstand. På langt de fleste områder er de ældre præster dem, der mener, at internettet stiller de største udfordringer. Lidt mere end hver tiende præst, der er fyldt 60 år, er eksempelvis skeptisk over for internetmediet.

Vurdering

Endelig bedes præsterne vurdere, om internettet alt taget i betragtning har haft en positiv eller negativ betydning i forhold til deres arbejde som præst (tabel 18). Knap 9 ud af 10 præster svarer enten ”meget positiv” eller ”overvejende positiv” på spørgsmålet. Selvom de ældre præster er mindre tilbøjelige til at mene, at internettet har haft en positiv betydning, er det alligevel kun 4 procent af disse præster, der mener, at internettet har haft en direkte negativ betydning. De allermest positive er de unge kvinder, hvor 95 procent i alderen 20 til 39 år ser positivt på internettets betydning for deres arbejde.

Tabel 18. Har internettet alt taget i betragtning haft en positiv eller negativ betydning i forhold til dit arbejde som præst?

	I alt	Køn ¹		Alder ¹		
		Kvinder	Mænd	26-39	40-59	60+
Meget positiv	33,6	38,3	28,5	50,6	31,6	15,5
Overvejende positiv	54,3	49,6	59,2	43,5	56,5	61,3
Hverken positiv eller negativ	9,3	9,1	9,6	3,8	9,6	16,8
Meget + overvejende negativ	1,1	0,6	1,6	0,0	0,8	3,9
Ved ikke	1,8	2,4	1,2	2,1	1,5	2,6

Note: 1.040 har svaret. Kolonneprocent.

¹ Signifikante forskelle i svarfordelingen, $p \leq 0,05$.

På et generelt plan har præsterne altså ikke meget negativt at sige om internettets indtog i deres arbejdsliv, og for mange er spørgsmålets konstruktion af et før og et efter også kunstig, da det kan være vanskeligt at huske eller forestille sig et arbejdsliv uden internettet. Internettet er blevet et naturligt arbejdsredskab, som alle præster bruger i varierende omfang, og som det på et generelt plan ikke giver mening at være for eller imod. Rasmus (52 år) formulerer det således: ”Jeg er

storforbruger af internettet, men jeg har ikke meget gennemtænkte holdninger til det.” I det følgende undersøges, om det alligevel er muligt at nuancere betydningen af internettet for præsterne, når to konkrete anvendelsesformer analyseres: internettet som kommunikationsplatform og internettet som inspirationskilde til gudstjenesteforbere-
delsen.

Internettet som kommunikationsplatform

En vigtig del af præstens arbejdsliv består i den daglige kontakt med en række forskellige grupper: kollegaer, andre ansatte i kirken, menighedsråd, frivillige medarbejdere, konfirmander, brudepar etc. I dette afsnit vil det blive undersøgt, i hvor høj grad og på hvilke måder internettet anvendes i forhold til denne kommunikation. Analysen vil både se på, hvilke forandringer internettet tilsyneladende bringer ind i kommunikationen, men i høj grad også hvordan præsterne aktivt og bevidst forhandler om og forholder sig til mediets muligheder og begrænsninger.

Tabel 19 viser, at stort set alle præster anvender internettet i forhold til den professionelle kommunikation med andre ansatte i kirken, præstekollegaer i andre sogne og det lokale menighedsråd. Selv i forhold til de ældre præster er det mere end ni ud af ti præster, der bruger internettet til at kommunikere med disse grupper. Også i forhold til kirken brugere sker meget af kommunikationen nu via internettet, for eksempel i forbindelse med livets store festdage: 87 procent af præsterne har således været i kontakt med par, der skal vies, 80 procent har kommunikeret med forældre til børn, der skal døbes, 63 procent har kommunikeret med konfirmander, og 53 procent har været i kontakt med pårørende i forbindelse med begravelse. Der er også mange præster, der har været i kontakt med frivillige i sognet (59 procent), mens kun 13 procent har kommunikeret med anonyme, 10 procent med ældre i sognet og 8 procent med syge i sognet.

Tallene tyder på, at der er nogle grupper, det i højere grad end andre opleves nemt, naturligt eller nødvendigt at være i kontakt med via internettet, mens det enten er vanskeligere eller ikke-ønskeligt i forhold til andre grupper. I det følgende undersøges nærmere, hvordan præsterne oplever de forskellige typer af internetmedierede samtaler, hvilke positive og negative konsekvenser præsterne mærker, og hvordan præsterne også selv – ved hjælp af teologiske og andre argumenter – er med til at sætte grænser for brugen af internettet og beskytte værdier i præstefunktionen og folkekirken.

Tabel 19. Har du inden for de seneste tre måneder som en del af dit arbejde været i kontakt med følgende personer eller grupper via e-mail/internettet?

	Køn		Alder			
	I alt	K	M	26-39	40-59	60+
Kirkens ansatte ²	98,1	98,0	98,2	98,7	98,5	95,5
Andre præster ²	96,9	97,2	96,4	98,7	97,4	91,6
Menighedsrådet	96,7	96,5	96,4	96,6	96,8	94,8
Par der skal vies	87,1	86,4	87,8	85,2	87,5	88,4
Dåbsforældre	80,3	79,9	80,1	81,9	80,4	75,5
Konfirmander ²	62,5	63,0	61,8	70,5	63,3	46,5
Frivillige ¹	58,6	53,9	63,1	61,6	59,1	50,3
Pårørende ved begravelse	53,2	51,5	54,6	58,6	51,2	51,6
Anonyme ¹	13,0	10,6	16,1	16,9	13,0	9,0
Ældre i sognet	9,8	9,5	10,2	8,4	10,8	7,7
Syge i sognet	8,0	7,4	8,4	7,2	8,8	5,2

Note: 1.040 har svaret. Kolonneprocent. Muligt at afgive flere svar.

¹ Signifikante forskelle i svarfordelingen i forhold til køn, $p \leq 0,05$.

² Signifikante forskelle i svarfordelingen i forhold til alder, $p \leq 0,05$.

Den professionelle samtale

Som vist i tabel 19 er den professionelle kommunikation med andre ansatte, præster i andre sogne og menighedsrådet den, der fylder mest for præsterne på internettet. Udover at det sandsynligvis også er disse grupper, som præsterne i øvrigt kommunikerer mest med, tyder tallene på, at præsterne i forhold til denne type af kommunikation finder internettet særligt relevant.

De interviewede præster giver i høj grad udtryk for internettets dominans og relevans i forhold til den professionelle samtale. Internettet – og i langt overvejende grad e-mailen – er for mange det primære kommunikationsmiddel, når andre præster og menighedsrådet skal kontaktes. Søren (35 år) siger, at ”al kommunikation stort set foregår

over e-mail” og nævner kirkens kalender og lokalebooking som eksempler. Han vurderer, at han bruger e-mail langt mere end telefon og fortæller, at det passer ham glimrende. Også for Susanne (32 år) er e-mails den primære måde at kommunikere med menighedsråd og kollegaer på. En af de fordele, som præsterne nævner ved e-mail-korrespondancen, er dens asynkrone karakter. Hvor telefonen kræver opmærksomhed her og nu, kan præsterne åbne deres e-mails, når det passer dem. Gitte (56 år) glæder sig således over, at telefonen ringer mindre end tidligere og dermed forstyrrer mindre: ”Folk skriver det på mail, og så kan man svare, når det passer en. På den måde er det praktisk.”

Det lader til, at der især for præster på landet kan være nogle fordele forbundet med internettet. Præstekollegaer og kirkens øvrige personale er spredt over mange sogne, og man ses derfor ikke så ofte i det daglige. Mette (34 år), der har fire præstekollegaer, som hun arbejder sammen med, er glad for, at ferie og fridage ikke skal koordineres via telefonen, men kan klares over e-mail. Desuden synes hun, at man kan være lidt isoleret på landet, og at det derfor er rart, at ens kollegaer aldrig er mere end en e-mail væk. Morten (40 år) oplever ligeledes, at det er lettere at få kontakt med det øvrige personale via e-mail, og Ida (49 år) sender oftest salmenumrene til organisterne via e-mail, hvilket hun ser som en stor tidsbesparelse i forhold til at skulle sende dem med brev, som hun gjorde tidligere. Hvor det ikke er muligt kvantitativt at påvise, at landpræsterne er mere i kontakt med øvrige ansatte og præstekollegaer via internettet, er der signifikant flere landpræster, der er i kontakt med menighedsrådet via internettet. 99 procent af præsterne med tre eller flere sogne bruger internettet til at kommunikere med menighedsrådet, mens det gør sig gældende for 95 procent af præsterne med ét sogn.

Det opleves dog ikke kun positivt, at internettet nu er kommet til at dominere den professionelle samtale. Flere ser forskellige farer i en for ukritisk brug af mediet. Søren (35 år) mener eksempelvis, at gudstjenesterne kan blive bedre, hvis man er i telefonisk eller ansigt til ansigt-kontakt med organisten frem for blot at skrive med ham. Særligt er det dog i forhold til personalekonflikter, at præsterne mener, at man skal være forsigtig med internettet. Rasmus (52 år) synes, at internettet fungerer fint i forhold til hverdagens praktiske aftaler, men ”så snart der er ting, der skal vendes, sker det via telefonen eller på et møde.” Han undgår bevidst at gå ind i problemer og konflikter på e-mail. Gitte (56 år) har været på kursus i kommunikationsledelse, hvor hun har lært om forskellen på ansigt til ansigt- og e-mail-kommunikation. Hun

har arbejdet sammen med en sognemedhjælper, som hun beskriver som ”meget hurtig på tasterne,” hvilket førte til nogle konflikter. Gitte forstod ikke, hvorfor sognemedhjælperen ikke kunne henvende sig ansigt til ansigt, når de nu havde kontor lige ved siden af hinanden, og hun konkluderer: ”Det kan godt blive en undskyldning for at sidde endnu mere for os selv.”

Facebook spiller en rolle for sig i forhold til den professionelle samtale, ligesom mediet gør det i forhold til de andre typer af kommunikationssituationer. Fælles for de præster, der har erfaring med Facebook, er, at de er blevet tvunget til at forholde sig bevidst til brugen af mediet. Mette (34 år) var lidt bekymret, da det første menighedsrådsmedlem spurgte, om de skulle være venner på Facebook: ”Så skal man virkelig tænke over, hvad man skriver. Man kan ikke længere skrive: ’Føj, for et dårligt menighedsrådsmøde’ eller: ’sikke en dårlig prædiken jeg holdt i dag.’ Men jeg sprang ud i det, og det er jeg faktisk rigtig glad for.” Ida (49 år) har mindre gode erfaringer med Facebook. Efter at en kirkesanger misforstod noget, som hun havde slået op på sin profil, besluttede hun sig for kun at bruge Facebook privat og ikke som en del af arbejdet. For Susanne (32 år) fungerer Facebook som en god måde at være i kontakt med andre præster på. Det er dog mest gamle medstuderende og gode venner, som hun kommunikerer med.

Mange præster er desuden medlemmer af Pastorlisten, den største og mest aktive mailingliste for præster.⁷⁸ Samtidig med at mange sætter pris på at være med, er der dog også en opmærksomhed omkring, hvordan listen bruges mest hensigtsmæssigt. Her er det særligt spørgsmål om tid og relevans, der spiller ind i præsternes vurdering. Søren (35 år) kigger på listen indimellem, men synes mest det er ”støj” og bruger primært listen som en indgang til nogle gode ressourcer. Jens (46 år) er også på listen, men har valgt ikke at være så aktiv. Gitte (56 år) og Rasmus (52 år) er ikke på Pastorlisten. Gitte kom ud af listen under et barselsophold og har aldrig tilmeldt sig igen. Susanne (32 år) er på listen og ser det som en god mulighed for at kom-

⁷⁸ Pastorlisten blev oprettet i 1997 af sognepræst Morten Skovsted. I september 2001 var der 374 medlemmer af listen, og der blev postet ca. 30 indlæg om dagen (Andreasen 2003, 76). I august 2010 var antallet af medlemmer steget til 719, men til gengæld blev der nu kun postet gennemsnitligt 18 indlæg om dagen. Tilknyttet Pastorlisten er et område med 7.776 ressourc sider, der består af bl.a. prædikener, artikler, ritualer, salmer etc. Udover Pastorlisten findes der få andre mindre mailinglister for præster, blandt andet Netkonventet, som især benyttes af højrefløjspræster og Pas2ren, som blev etableret på et tidspunkt, hvor nogle fandt Pastorlisten for stor og uoverskuelig. (Oplysningerne stammer fra en e-mail fra nuværende redaktør af Pastorlisten, Stefan Klit Søndergaard, modtaget 19/8 2010).

me i kontakt med andre præster, end dem hun er venner med på Facebook.

Alt i alt kan man sige, at præsterne er glade for at bruge internettet og særligt e-mailen i den daglige kommunikation med andre præster og kollegaer, fordi det gør det lettere for dem at lave praktiske aftaler. Dog er de opmærksomme på, at det ikke altid er uproblematisk at kommunikere via internettet. Konflikter kan ikke løses ad den vej, og der er en risiko for at nye konflikter opstår. Nærvær og kropslighed er vigtige værdier for præsterne i forhold til kommunikationen, og de finder det derfor usundt, hvis al kommunikation finder sted via internettet. Tid og relevans er andre problemstillinger, som præsterne forholder sig til, særligt i forhold til netværksfora som Pastorlisten.

Aftaler i forbindelse med kirkelige handlinger

Tabel 19 viser, at mange præster bruger internettet til at kommunikere med personer i forbindelse med kirkelige handlinger som bryllup, dåb, konfirmation og begravelse. De kvalitative interview giver en bedre indsigt i forskellene på brugen af internettet i forhold til disse situationer. Overordnet benytter præsterne især internettet (og næsten udelukkende e-mailen) til de praktiske aftaler i forbindelse med handlingerne, mens dybere spørgsmål og problemstillinger af de fleste henvises til en personlig samtale.

Bryllup og dåb er begivenheder, der ofte planlægges langt ud i fremtiden, og her er det ofte via kirkens hjemmeside, at præstens mail-adresse findes, og den første kontakt tages. Begravelse har derimod en mere akut karakter, og det vil ofte være bedemanden, der kontakter præsten telefonisk for at få en aftale i stand med det samme. Mette (34 år) nævner desuden, at begravelsens mere alvorlige stemning også gør telefonen mere egnet end e-mailen. Til gengæld nævner flere, at de pårørende efterfølgende ofte sender en e-mail med en forespørgsel om at få tilsendt begravelsestalen. Konfirmationerne har igen et andet tidsperspektiv, og internettet bliver her et kommunikationsmiddel, der bruges som led i et længere forløb mellem præsten og konfirmanderne.

Der er ikke helt enighed om, hvor godt internettet fungerer i forhold til de lidt dybere spørgsmål i forbindelse med de kirkelige handlinger. Mette (34 år) oplever indimellem opfølgende spørgsmål til de praktiske aftaler, men de mere teologiske emner kommer ofte op i den personlige samtale. Ida (49 år) synes, internet-kommunikationen kan bruges ved dåb, men når det drejer sig om begravelse, oplever hun, at folk hellere vil snakke ansigt til ansigt. Rasmus (52 år) bruger mest inter-

nettets til de praktiske spørgsmål, men han oplever indimellem, at folk efterfølgende kan sende ham nogle mere personlige spørgsmål. Jens (46 år) oplever, at en del bruger e-mail til at spørge mere ind til betydningen af begivenheden eller bruger e-mailen til at fortælle præsten om deres personlige baggrund. Søren (35 år) synes især, det i forbindelse med begravelser er vigtigt, at de pårørende mødes af ”en, der trækker vejret, ikke en, der bare taster.” Han bruger ord som ”nærvær” og ”tilstedeværelse” til at karakterisere ansigt til ansigt- og telefonkontakten i modsætning til den e-mail-baserede kontakt. For Susanne (32 år) er det kun de praktiske aftaler, der klares over internettet. Hun kunne aldrig finde på at døbe nogen eller have et bryllup uden at have talt med de involverede, og hun etablerer heller ikke kontakten via internettet.

I forhold til konfirmander viser det sig også, at det især er de praktiske aftaler, som præsterne har gode erfaringer med at bruge internettet til. Flere præster anvender eller har anvendt undervisningsmaterialet Konfirmation.dk, men mange har haft svært ved at integrere det ordentligt i undervisningen. Susanne (32 år) er en af de præster, der havde svært ved at bruge det og derfor droppede det. Hun tænker, at det måske ville være lettere, hvis konfirmanderne i stedet kunne benytte nogle af de websites, som de i forvejen færdes på, i stedet for at skulle ind på en helt ny side. Ida (49 år) bruger til gengæld fortsat Konfirmation.dk og mener, at det giver en god effekt, da det er et medie, som konfirmanderne kender. Dog synes hun, systemet sagtens kunne være nemmere at bruge, og det er da også især muligheden for at sende sms'er og e-mails med praktiske beskeder ud til alle elever på én gang, som hun benytter sig af.

Præsterne giver udtryk for, at det i forhold til konfirmanderne i høj grad er mobiltelefonen og muligheden for at sende sms'er, der er den rigtige vej, og i mindre grad computeren, internettet og e-mailen. Søren (35 år) har tidligere brugt sms'er til at udsende praktiske beskeder til konfirmanderne, men også til at minde konfirmanderne om, at han eksisterer og gerne må benyttes. I hans sogn, der ligger i et lavindkomstområde, har det imidlertid været en begrænsning, at mange af hans konfirmander ikke har mobiltelefon, hvorfor han har droppet sms'erne i år. I stedet overvejer han at sætte et efter-konfirmationsarbejde op på internettet. Morten (40 år) har ikke kommunikeret direkte med konfirmanderne via sms i det daglige, men mener afgjort, at det er en mulighed: ”Mobiltelefoner er en integreret del af de unges liv, og det er på en måde synd, at vi i kirken siger, at det, der er med til at give dem identitet, skal de bare pakke væk her.”

Selvom Morten (40 år) også sender e-mails ud til forældrene og mener, at det er en god ide, idet flere beskeder dermed når hele vejen hjem, ser han også nogle tekniske barrierer på landet, hvor it ikke er helt så udbredt. Ida (49 år), der ligeledes er præst på landet, synes også, at det er svært at inddrage internettet i undervisningen, når man ikke har et classesæt af computere til rådighed. Hun har dog gjort det indimellem og har mulighed for at låne et computerrum på den lokale skole. En anden landpræst, Mette (34 år), er en af de få præster, som fortæller, at hun bruger Facebook til at kommunikere med konfirmanderne. Hun er venner med flere nuværende og tidligere konfirmander og oplever, at det styrker hendes bånd til dem: ”De finder ud af, at jeg også er et menneske, der brænder fingrene på kogepladen. Jeg er ikke bare den præst, som de møder i undervisningslokalet eller i kirken.” Hun lader dog altid konfirmanderne tage det første skridt for ikke at virke påtrængende.⁷⁹

Bortset fra Gitte (56 år), der overhovedet ikke bruger internettet i forbindelse med konfirmationsforberedelsen, afslører interviewene en generelt flittig, men også ensidig brug af internettet, hvor det i langt overvejende grad handler om udsendelse af e-mails og sms'er med praktiske oplysninger. Kun få præster bruger internettet mere kreativt i forhold til konfirmanderne og da primært som et samtalemedium. Der er en bevidsthed om, at nye medier som internettet og mobiltelefonen spiller en afgørende rolle for de unge, men ligeledes en usikkerhed omkring mulighederne. Tekniske begrænsninger nævnes som den primære udfordring, særligt i forhold til landsognene.

Det samme billede tegner sig i forhold til de øvrige kirkelige handlinger: Det er de praktiske aftaler, som klares på internettet, mens de dybere samtaler ønskes taget ansigt til ansigt. Dog har flere præster også nogen erfaring med at kommunikere med de pårørende omkring indholdet i de kirkelige handlinger. Konfliktpotentialet ved internetkommunikationen nævnes kun af én præst i forbindelse med de kirkelige handlinger. Mette (34 år) oplevede at havne i en konflikt med en mor til en konfirmand, fordi hun ikke havde formuleret sig tilstrække-

⁷⁹ Selvom det i interviewene i forhold til konfirmationsundervisningen er muligt at spore nogle problemstillinger, der tilsyneladende knytter sig særligt til landsognene, er der dog ikke signifikant forskel på, hvor meget præsterne i de forskellige sognetyper bruger internettet til at kommunikere med konfirmanderne. 63 procent af præsterne, der kun har ét sogn, har været i kontakt med konfirmander på internettet inden for de seneste tre måneder, mens det gør sig gældende for 59 procent af præsterne med tre eller flere sogne. I øvrigt siger 42 procent af etsognspræsterne, at de har brugt internettet til konfirmationsundervisning, mens 36 procent af tresognspræsterne har gjort det.

ligt præcist. Men faren for misforståelser synes ikke generelt at spille nogen stor rolle i forhold til denne type af kommunikation. Som præsterne ser det, er den centrale problemstilling snarere, at samtaler om disse vigtige kirkelige begivenheder kræver en nærværende tilstedeværelse, som internettet ikke giver tilstrækkelig mulighed for.

Menighedsopbyggende kommunikation

Mange præster oplever, at internettet også kan bruges til den daglige kommunikation i menigheden, hvor målet hverken er at lave praktiske aftaler eller forholde sig til dybe sjælesørgelige emner, men mere at skabe interesse for kirken i sognet. I den forbindelse er det primært kirkens hjemmeside, som nævnes. Tabel 20 viser da også, at langt de fleste præster (87 procent) mener, at alle sognekirker bør have en hjemmeside, og at det er et område, som folkekirken skal bruge flere penge på (80 procent). Særligt præster med ét sogn (bypræster) vægter hjemmesiden højt.

Tabel 20. Sognehjemmesidens betydning

	I alt N=1040	Antal sogne		
		1 sogn n=568	2 sogne n=313	3+ sogne n=146
Alle sognekirker bør have en hjemmeside (helt enig/overvejende enig) ¹	86,5	89,5	84,0	80,1
Folkekirken skal bruge flere penge på at videreudvikle sognehjemmesider (ja)	79,9	80,6	79,9	77,4

Note: 1.040 har svaret. Kolonneprocent. Muligt at afgive flere svar.

¹ Signifikante forskelle i svarfordelingen, $p \leq 0,05$.

Flere mener, at hjemmesiden kan gøre dem i stand til at nå lidt længere ud med kirkens budskab og måske få kontakt med nye mennesker i sognet, der kunne få lyst til at komme med til kirkens gudstjenester og arrangementer. Søren (35 år) skriver salmer og lægger dem ud på hjemmesiden for at de skal ”nå ud til lidt flere.” Han kender ikke meget til effekten af hjemmesiden, men han tror, at de kommer i kontakt med nogen, de ellers ikke ville komme i kontakt med. Jens (46 år) mener også, at hjemmesiden har en vis effekt, og at kirken derfor skal sørge for, at der altid er noget nyt at komme efter. Mette (34 år) vil også gerne bruge hjemmesiden til ”at brede det lidt ud til folk, hvad der sker” og mener, at særligt de yngre kan nås på denne måde. At in-

ternettet allerede for mange præster har haft den effekt, at de er kommet i kontakt med flere fra sognet, viser tabel 21. Her er det ikke bare sognehjemmesiden, men brugen af internettet som sådan, der spørges ind til. 60 procent af præsterne oplever, at internettet har givet dem en større kontaktflade, og for de yngste præster er det ikke mindre end 75 procent, der erklærer sig enige i det udsagn. Køn og land/by-placering spiller ikke afgørende ind på dette billede.

Tabel 21. Brugen af internettet gør, at jeg er i kontakt med flere fra sognet end ellers (enig/uenig)

	I alt	Alder ¹		
		26-39	40-59	60+
Helt enig/overvejende enig	59,5	75,1	58,3	40,6
Hverken enig eller uenig	21,3	15,2	22,4	25,8
Helt uenig/overvejende uenig	15,5	7,1	15,9	27,1
Ved ikke	3,7	2,5	3,4	6,5

Note: 1.040 har svaret. Kolonneprocent.

¹ Signifikante forskelle i svarfordelingen, $p \leq 0,05$.

Generelt viser det sig i interviewene, at præsterne og menighedsrådene endnu ikke har ofret sognehjemmesiden særlig meget koncentreret opmærksomhed, men mange gør sig tanker om, hvad der skal gøres på sigt. Morten (40 år), der er præst i et landsogn, har planer om, at kirkens hjemmeside skal være bred og også rumme historier fra andre dele af lokalsamfundet, for eksempel sports- og foreningslivet. Han er dog overordnet skeptisk omkring mulighederne i et landsogn, hvor han mener, at internettet ikke spiller så stor en rolle i forhold til at styrke det lokale fællesskab. Ida (49 år) mener også, at ”folk er lidt gammeldags” ude i et landsogn, og at hjemmesiden derfor ikke kan bruges til at skabe opmærksomhed omkring kirken der. Alligevel har hun gjort sig nogle ideer om, hvad kirken skal gøre med sin hjemmeside, uden at hun dog har fundet tiden til at gå videre med det. Hun kunne godt ønske sig en fælles hjemmeside, primært med informationer, for de fire sogne, som hun er præst i. Rasmus (52 år) fortæller, at kirken er ved at arbejde med at få lavet en ny hjemmeside, der er ”mere præcis,” og som ”kommer bredere ud.” Han regner dog ikke med, at det kommer til at trække mange nye i kirke: ”Jeg tænker generelt, at

vi henvender os til dem, der af en eller anden grund allerede er interesseret. Vi kan ikke bruge hverken kirkeblad eller hjemmeside til at skabe interesse, men vi kan komme en interesse i møde, som allerede er der.”

Udover hjemmesiden tænker nogle af præsterne også Facebook med i denne menighedsopbyggende brug af internettet. Søren (35 år) mener ikke, at internettet i hans sogn er altafgørende i forhold til at få folk til at møde op til gudstjenester og arrangementer, men han bruger alligevel sin egen Facebook-profil til at reklamere for gudstjenester og henvise til søndagens prædikentekst, hvilket indimellem giver nogle reaktioner. Mette (34 år) oplever som præst i seks forskellige landsogne, at Facebook kan være en måde at holde kontakten ved lige, når man nu ikke møder hinanden hver dag i Brugsen: ”Det giver mig en form for nærhed, som jeg ikke ellers ville have. En følelse af at vi kender hinanden og følger med i hinandens dagligdag.” Susanne (32 år) har bevidst valgt at begrænse Facebook-kontakten til egne venner – eller som hun siger: ”dem som jeg gerne vil ud og drikke øl med.” Hun har fået venneanmodninger fra konfirmander og brudepar, men har valgt at sige nej tak og holde det privat. Ida (49 år) har også gjort sin Facebook-profil mere privat efter en uheldig oplevelse med en kollega. Gitte (56 år) er blevet opfordret til at bruge Facebook, men synes, hun er for gammel, selvom hun tænker, at kirken nok kunne få kontakt med flere unge mennesker, hvis man brugte Facebook.

Tabel 17 viste, at mangel på tid og kompetencer var de største forhindringer for præsterne i forhold til en øget brug af internettet. Og det er netop også disse forhindringer, som mange af de interviewede præster er inde på i forhold til brugen af internettet til menighedsopbyggende aktiviteter. Gitte (56 år) kunne eksempelvis godt tænke sig, at internettet blev brugt mere i sognet, men har svært ved at se, hvordan de skal komme videre: ”Hvem er det, man skal spørge? Vores hjemmeside er frygtelig, forfærdelig kedelig. Og den skal laves om, og det har vi virkelig tænkt på og overvejet, men der er ikke nogen, der griber fat i det og siger: ’Det gør jeg!’ Vi må betale os fra det, og det koster mange penge.”

Udover tid og kompetencer kommer Susanne (32 år) også ind på en tredje udfordring. Hun overvejer, om hjemmesiden på et tidspunkt skal afløse kirkebladet, men udover at mange ældre fortsat vil foretrække det trykte blad, mener hun også, at der grundlæggende er en uoverensstemmelse mellem kirkens placering i et geografisk afgrænset sogn og internettets sognegrænseoverskridende karakter: ”Vi er bundet op på en gammel sognestruktur, og det har jo egentligt været

ideen, at kirken skulle være der, hvor folk er. Jeg ved ikke, hvordan vi skal løse det, men der er i hvert fald et problem i, at der er så mange på nettet. Man burde næsten have en Facebook-præst og en Twitter-præst. Vi skal være, hvor folk er, og internettet er virkeligt et sted, hvor folk nu er, og hvor kirken ikke er ordentligt repræsenteret.” Derfor ser hun også den fællesskabsdannende funktion ved internettet, som noget der rækker ud over det enkelte sogn.

Søren (35 år) nævner en fjerde udfordring. Han mener generelt ikke, at internettet er specielt egnet til fællesskabsopbyggende kommunikation: ”På nettet er man bag en maske, og man har lov at være den, man vil. Man kan gemme sig. I det kristne fællesskab kan du kun være den, du er.” Han ser med andre ord internetkommunikationen som noget uægte, der ikke er fuldt ud foreneligt med idealerne om det kristne fællesskab. Derfor mener han også, at det kun er i forhold til mennesker, som allerede kender hinanden rigtig godt, at internettet kan bruges til at styrke fællesskabet.

Tabel 22. Hvor vigtige vil disse medier efter din mening være for folkekirkens kommunikation i fremtiden (prioriteret fra 0-3)?

	Køn			Alder		
	I alt	K	M	26-39	40-59	60+
Internettet ¹²	2,6	2,7	2,5	2,8	2,6	2,4
Fjernsyn	2,3	2,3	2,2	2,2	2,3	2,4
Aviser ¹	2,1	2,2	1,9	2,2	2,0	2,1
Gratisaviser ¹	2,1	2,2	2,0	2,1	2,1	2,2
Radio ¹	2,0	2,0	1,9	1,9	1,9	2,1
Kirkebladet ¹²	1,9	1,9	1,9	1,7	1,9	2,1
Bøger ¹	1,8	1,9	1,7	2,0	1,8	1,8
Tidsskrifter ¹	1,6	1,7	1,5	1,7	1,6	1,6
Mobiltelefonen ¹²	1,6	1,7	1,5	1,9	1,6	1,4

Note: 1.040 har svaret. Tallene er gennemsnit for afgivne points i den i kolonneoverskriften nævnte gruppe.

¹ Signifikante forskelle i svarfordelingen i forhold til køn, $p \leq 0,05$.

² Signifikante forskelle i svarfordelingen i forhold til alder, $p \leq 0,05$.

Blandt de interviewede er der forskellige holdninger til, hvilke medier der er vigtigst for kirkens kommunikation. Søren (35 år) mener, at annonceviser og kirkebladet er vigtigere medier end internettet. Susanne (32 år) tænker, at kirkebladet på et tidspunkt kan afløses af en hjemmeside, men at tiden ikke er moden til det endnu. Jens (46 år) arbejder derimod målrettet på at gøre kirkebladet internetbaseret. Han mener ikke, at nyttilflyttere har samme tilknytning til det lokale annoncebld, og at man derfor skal nå dem på nye måder. Tabel 22 viser, at præsterne generelt vægter internettet højest, når de spørges om, hvor vigtige de forskellige medier vil være for folkekirkens kommunikation i fremtiden, mens kirkebladet havner på en samlet sjetteplads. Særligt de unge giver internettet en høj vurdering, mens de samtidig giver færrest points til kirkebladet.

Opsamlende kan man sige, at præsterne langt fra er afvisende over for at bruge internettet til at skabe interesse for sognekirken og komme i kontakt med flere i sognet, og at det rent faktisk også lykkes for mange af dem. Dog er der blandt præsterne meget lidt reel viden om, hvad de opnår med deres hjemmeside og andre internetaktiviteter, og hvilke muligheder der måtte være. Ud af interviewene rejser der sig nogle problemstillinger omkring denne type af kommunikation: Udover tid og kompetencer nævnes også spørgsmålet om, hvorvidt internettet overhovedet er egnet til at væve et snævert geografisk afgrænset sogn sammen, ligesom det diskuteres, om internettet reelt har fællesskabsstyrkende kvaliteter.⁸⁰

Samtaler af sjælesørgerisk karakter

Endelig bruger nogle af præsterne også internettet til samtaler af mere sjælesørgerisk karakter. Tabel 23 viser, at cirka hver tredje præst inden for en periode på tre måneder har prøvet at yde sjælesørgerisk hjælp på internettet. Tabellen antyder også, at denne hjælp ikke altid ydes til sognets egne beboere. 38 procent af præsterne mener således,

⁸⁰ Med overvejelserne om fællesskabets mulighed online knytter præsterne til ved en klassisk diskussion inden for internetforskningen, der i høj grad skyldes forskellige forståelser af fællesskab. Generelt er der enighed om, at de fællesskaber eller sociale relationer, der opstår på internettet, finder sted på individets præmisser, og netværk kan måske derfor være et bedre ord at anvende end fællesskab (Højsgaard 2004, 236; Apolito 2005, 237; Dawson 2006, 37). Spørgsmålet er imidlertid, om dette ikke generelt gør sig gældende for fællesskaber i vores tid (Lövheim & Linderman 2005, 135). Det kan desuden indvendes, at så længe folk tilkendegiver, at de oplever fællesskaber online, er det ikke forskerens opgave at underkende deres eksistens (Helland 2000, 216), ligesom der også er eksempler på, at den sociale interaktion online faktisk ser ud til at kunne være mere end blot et individcenteret netværk (Campbell 2005a, 181).

at de på grund af internettet oftere er i kontakt med personer uden for sognet, der søger deres hjælp.

Tabel 23. Sjælesorg online og kontakt med folk uden for sognet

	I alt	Køn		Alder		
		K	M	26-39	40-59	60+
Har inden for de sidste tre måneder ydet sjælesørgerisk hjælp på internettet ²	31,9	30,7	33,3	30,4	34,9	21,9
Pga. internettet oftere i kontakt med personer uden for sognet, der søger min hjælp (enig/overvejende enig) ¹²	38,3	34,2	43,1	40,9	39,8	29,1

Note: 1.040 har svaret. Kolonneprocent. Muligt at afgive flere svar.

¹ Signifikante forskelle i svarfordelingen i forhold til køn, $p \leq 0,05$.

² Signifikante forskelle i svarfordelingen i forhold til alder, $p \leq 0,05$.

De kvalitative interview kaster mere lys over, hvordan denne sjælesørgeriske kommunikation finder sted, og hvordan præsterne reflekterer over mulighederne og begrænsningerne ved at yde sjælesorg på internettet.

Søren (35 år) synes oftest, at folk ringer, når de vil tale mere personligt, men cirka en gang om måneden får han alligevel en sjælesørgerisk henvendelse via e-mail. For eksempel blev han ved juletid kontaktet af en kvinde, som han ikke i forvejen kendte. Hun ville høre, om hun kunne tænde et lys for sin søn, der var soldat i Afghanistan, eller om det kun var noget, man gjorde for døde. Rasmus (52 år) nævner indimellem fra prædikestolen muligheden for, at folk kan henvende sig til ham på e-mail, og det sker faktisk, at nogen gør det. Normalt udveksler de da 3-5 e-mails, og så stopper det, eller han aftaler et personligt møde. Han synes, det er mere tidskrævende at udøve sjælesorg på e-mail, men han kommer til gengæld i kontakt med personer, som ikke kommer i kirken i forvejen, ligesom det nogle gange er muligt at tage lidt vanskeligere emner op via e-mail, for eksempel spørgsmål om seksualitet. Morten (40 år) mener omvendt, at e-mail-kontakten har nogle fordele i forhold til spørgsmålet om tidsforbrug, idet man har mulighed for at tænke sig lidt om, inden man svarer, og fordi man kan tage kommunikationen, når det passer en.

Stort set samme oplevelse har Mette (34 år). Hun mener godt, at man kan bruge internettet til sjælesørgeriske samtaler, men kun i mangel af bedre, da det trods alt er at foretrække, hvis man kan sidde over for folk. Hun får tit internethenvendelserne fra personer, der er

flyttet fra sognet, og som nu sidder med en problemstilling af en karakter, hvor det er nemmere ”lige så stille at lukke op for posen i en e-mail” end at skulle se præsten i øjnene, mens det bliver sagt. Hun tror, at mange ikke ville have henvendt sig, hvis ikke der havde været denne mere diskrete mulighed. Omvendt er det sjældent, at Mette fører et længerevarende sjælesørgerisk forløb over internettet. Det ender som regel med, at de mødes. Gitte (56 år) oplever ligeledes en del henvendelser via internettet og mener, at internettet har gjort sognet større: ”Jeg får henvendelser, som jeg ellers ikke ville have fået. Der kommer mærkelige mails, hvor man bagefter tænker: ’Det var dog utroligt!’ og hvor man helt tydeligt mærker, at det kan være lettere at spørge over en mail end at sidde over for et menneske.”

Ida (49 år) nævner ægteskabelige problemer som et af de emner, det kan være svært at snakke om i et lille samfund, og hvor folk har større åbenhed på mail. Her opfordrer hun dog folk til at komme til en personlig samtale i stedet for at tage samtalen over e-mail. Hun mener, at sjælesorg via internettet kan bruges i nødstilfælde eller som en opstart på en dybere samtale: ”Man kan godt have en enkelt eller to samtaler på den måde, men så vil jeg gerne se folk.” Hun oplever, at nogen har lettere ved at lukke op over internettet, og hun mener også, at hun kommer i kontakt med flere personer uden for sognet. Ældre mennesker og psykisk syge er grupper, som hun nogle gange oplever, at det er lettere at komme i kontakt med via e-mail. Hun giver som eksempel en ældre dame, som ikke havde kræfter til at have besøg, men som i stedet havde glæde af at skrive e-mails, som hun kunne gå til, når det passede hende.

Meget af denne sjælesørgeriske kommunikation foregår via e-mail, men der er dog også præster, der benytter andre internet-tjenester til samtalerne. Jens (46 år) og Mette (34 år) har eksempelvis begge chatet med unge mennesker, blandt andet tidligere konfirmander, om kærestesorger og venindeproblematikker på Facebook, og Ida (49 år) bruger indimellem Messenger til sjælesorg. I forhold til e-mail oplever hun, at chat-kommunikationen er meget mere kortfattet og spontan.

Der er dog også blandt de interviewede præster, der stort set ikke bruger internettet til sjælesorg. Morten (40 år) oplever ikke, at der kommer mange dybe spørgsmål på e-mail. Han mener, det skyldes, at han er præst på landet: ”Inde i byerne kommer der dybe spørgsmål på e-mail, men herude får man dem, når man møder folk fysisk eller pr. telefon. Man går rundt i en mere teknologiseret kultur inde i byerne.” At land/by-forhold generelt skulle spille ind på præstens brug af internettet til sjælesorg, er der dog ikke noget, der tyder på. Der er således

ikke signifikante forskelle i fordelingen af resultaterne i tabel 23, hvis de betragtes i forhold til antallet af sogne i et pastorat. Susanne (32 år) fører helt bevidst ikke sjælesørgeriske samtaler over internettet, da hun ikke mener, at internetmediet er egnet til denne form for personlige samtaler: ”Der sker noget helt andet, når man taler sammen. Der er så meget i kommunikationen, der har med kropssproget at gøre. I samtalen får man tid til pauser og til at aflæse ting. Der er mange nuancer, der kan gå tabt i det skrevne. Hvis det handler om, at man skal mærke, hvor folk er henne og lytte efter andet end ord, så er det ikke mailmediet, der skal bruges.”

Den kvalitative forskel mellem internettet og ansigt til ansigt-mødet som sjælesørgeriske rum er det primære argument, de fleste præster bruger i forhold til at vurdere muligheden for at hjælpe folk online. Men der nævnes også andre problemstillinger: Mette (34 år) ser en risiko for, at man kan komme på arbejde døgnet rundt, når man nu er online hele tiden. Ida (49 år) nævner, at de såkaldte ”præstelus,” personer der springer fra præst til præst med mærkværdige forespørgsler, nu er begyndt at bruge e-mail, og at man derfor må forholde sig til et stigende antal henvendelser ad den vej. Jens (46 år) mener også, at man skal være forsigtig, når man skriver om dybere emner på e-mail: ”Man ved ikke, hvordan folk reagerer på det, man siger. Derfor skal man passe på med mail og være varsom med sine formuleringer.”

Opsummerende kan man sige, at en stor del af præsterne har erfaring med sjælesorg via internettet og særligt e-mails, og at de ser det som en fordel, at flere på den måde får en mulighed for at tage hul på sjælesørgeriske emner. Tærsklen er lavere, hvis man kommer med et problematisk emne, og personer, der ikke fysisk er i stand til at møde op hos præsten, har nu en mulighed for alligevel at få hjælp. Omvendt bruger præsterne langt fra internettet ukritisk: Det er de færreste, der mener, at internettet er det rette sted for længerevarende sjælesorgsforløb, da den levende kontakt mellem de to parter er vanskelig at etablere. Typisk opfatter præsterne da også internettet, som en måde at tage hul på en problemstilling og etablere en kontakt, mens den dybere samtale – hvis det lader sig gøre – skal tages ansigt til ansigt.

Sammenfatning

I et medialiseringsspektiv kan man spørge, om præstens omfattende brug af internettet til daglig kommunikation med kollegaer og søgnebørn grundlæggende forandrer præstejobbet. Generelt ser det ud til, at forandring sker på i hvert fald to områder: For det første udfordres skellet mellem privatliv og arbejdsliv, i kraft af at internetkommunika-

tionen i stigende grad finder sted i alle døgnets vågne timer, og i kraft af at præsten – for eksempel på Facebook – ikke entydigt optræder som professionel, men også som et privat menneske. Præsten bliver dermed på grund af internettet mere tilgængelig og menneskelig, og forbliver hun en autoritet, skyldes det i højere hendes personlige kvaliteter eller karisma frem for hendes professionelle titel.

For det andet udfordrer internettet også sognegrænserne: Præsterne er ikke bare i kontakt med sognets beboere, men også med personer fra andre sogne, der af forskellige grunde henvender sig med forespørgsler. Selvom internettet også bruges til at styrke de lokale sognefællesskaber, er det dog dybest set et grænseoverskridende kommunikationsmedium, som udfordrer folkekirken til at tænke anderledes omkring arbejdstidsfordeling og ansættelser: Skal præsten arbejde 100 procent i sit eget sogn, eller skal der være afsat tid til udensognskontakt? Skal der kun ansættes sognepræster, eller bør folkekirken også ansætte eksempelvis mediepræster? På et mere grundlæggende plan vil selve sognestrukturen selvfølgelig også være til diskussion.

Ovenstående analyse viser dog med al tydelighed, at medialiseringsperspektivet er for snævert et udgangspunkt for en bedømmelse af præsternes sociale aktiviteter på internettet. Det er muligt at påvise en høj grad af forhandling eller refleksion i præsternes tilgang til internettet. Heidi Campbell peger på historie, tradition, lære og værdier som de fire elementer, der ofte bringes i spil, når religiøse organisationer skal forholde sig til brugen af nye medier. I forhold til de danske folkekirkepræster er det især det fjerde element, der skinner igennem. Det er en tydelig værdi for præsterne, at en dybere samtale med kollegaer såvel som sognebørn bedst finder sted ansigt til ansigt, hvor de mener, at det er muligt at opnå det rette nærvær. Internetkommunikationen ønsker de at begrænse til praktiske aftaler samt til indledende samtaler, der kan lede til et ansigt til ansigt-møde eller til samtaler, der af forskellige årsager kun lader sig gøre elektronisk.

Det er dog også muligt at pege på et femte element i forhandlingen, som Campbell ikke er inde på, men som synes vigtigt for præsterne. Det er de mere pragmatiske forhold som tid og kompetencer, der spiller en stor rolle, når præsterne skal forholde sig til mulighederne på internettet. Mange fortæller, at de gerne ville gøre mere ved denne del af kommunikationen, men at de ikke har tiden eller evnerne til at gøre det. Det er ikke bare tekniske kompetencer, der ser ud til at være en mangelvare blandt præsterne. Præsterne afslører også en manglende viden om, hvilke muligheder og begrænsninger kommunikationen via hjemmesider, Facebook og e-mail måtte have.

De danske præsters forhold til internettet som en kommunikationskanal ligner i høj grad det mønster, som Cheong og Poon finder hos canadiske kristne ledere (Cheong & Poon 2008). De skelner mellem tre grundlæggende relationer til internettet: en komplementerende, en transformerende og en perverterende relation (se side 62-63). Ligesom de canadiske præster kan langt de fleste danske præster siges at have en komplementerende relation til internettet, hvor internettet ses som et redskab, der kan udvide og styrke den kommunikation, de i øvrigt er engageret i. For begge parter bruges internettet især til den formelle og professionelle kommunikation, men tages dog også i brug i forhold til eksempelvis sjælesorg. Hvor Cheong og Poon især fandt den transformerende relation hos buddhistiske ledere og mindre hos præsterne, er det også i forhold til de danske præster vanskeligt at påvise store kommunikative transformationer som følge af internettet. Dog ser det ud til, at internettet bliver ramme om samtaler, som ikke ville have fundet sted uden for internettet: samtaler på tværs af sognegrænser og samtaler om vanskelige temaer. Selvom disse ofte leder til en personlig kontakt, er det dog en udvikling, der er med til at forandre og transformere præstejobbet og udfordre sognestrukturen. I forhold til den perverterende relation er de canadiske og danske præster enige om, at det er vigtigt at værne om mødet ansigt til ansigt, og at internettet rummer en fare for rodløshed og overfladiskhed. Det store sammenfald mellem de canadiske og de danske præsters besvarelser antyder, at der er mere end lokale teologiske og kulturelle forhold på spil, når man skal forstå folkekirkepræsternes forhold til internettet. Nogle af adfærdsmønstrene er formentlig alment menneskelige, mens andre i hvert fald genfindes hos kollegaer i en anden vestlig kontekst.

I forhold til sekularisering er der noget, der tyder på, at præstens nye kommunikationsmuligheder faktisk kan være med til at styrke folkekirkens kontakt til befolkningen. Det betyder ikke nødvendigvis, at folkekirkens magtposition bliver styrket (Taylors første sekulariseringsforståelse), men måske snarere at folkekirken kan forblive en relevant distributør af religiøse budskaber, der kan indgå i danskernes religiøse puslespil, og som kan være medvirkende til, at religionen ikke forsvinder fra samfundet, og at folk ikke bliver mindre religiøse (Taylors anden sekulariseringsforståelse).⁸¹ Det ser dog også ud til, at internetkommunikationen er med til at styrke det vilkår, at religionen

⁸¹ Udover muligheden for at påvirke befolkningens religiøsitet, har folkekirken naturligvis også via internettet mulighed for at spille en rolle som kulturinstitution og traditionsformidler, hvilket for den enkelte dansker ikke nødvendigvis har noget med religion at gøre. Det er imidlertid det religiøse aspekt, som er i fokus i denne afhandling.

er et frit valg (Taylors tredje sekulariseringsforståelse): Internettet og særligt de nye sociale medier fjerner præstens aura af ophøjethed og gør ham til én blandt mange andre valg af samtalepartnere.

Tabel 24. Har du inden for de seneste tre måneder brugt internettet til noget af følgende?

	I alt	Køn		Alder		
		K	M	26-39	40-59	60
Hentet inspiration til en prædiken ¹²	85,9	88,1	83,5	94,1	86,3	71,6
Søgt i Bibelen ²	65,6	65,2	65,9	81,9	65,7	40,0
Fundet salmer til gudstjenesten ¹²	61,3	65,4	56,8	75,5	58,8	49,7
Delt en prædiken ¹²	46,3	51,1	41,2	59,5	48,0	19,4
Fundet bønner til brug i kirken ¹²	34,5	41,6	26,9	48,1	30,9	29,0

Note: 1.040 har svaret. Kolonneprocent. Muligt at afgive flere svar.

¹ Signifikante forskelle i svarfordelingen i forhold til køn, $p \leq 0,05$.

² Signifikante forskelle i svarfordelingen i forhold til alder, $p \leq 0,05$.

Internettet som inspirationskilde

Gudstjenesterne i kirkerummet er en anden central kommunikationssituation for præsterne. Her er der primært tale om en planlagt og styret envejskommunikation fra præst til menighed inden for rammerne af en bestemt liturgi i modsætning til den ovenfor beskrevne mere spontane og interaktive kommunikation med folk i og uden for sognet omkring konkrete problemstillinger. Internettet får dermed også en anden rolle i kommunikationen: I stedet for at være mediet for kommunikationen mellem præst og menighed, bliver internettet i forhold til gudstjenester et medie til inspiration for præsten forud for kommunikationen med menigheden. Internettets betydning er i denne situation mere skjult, men ikke nødvendigvis mindre væsentlig, og en analyse af internettets betydning for udformningen af gudstjenester kan sige meget om graden af folkekirkens indre medialisering. I det følgende vil det blive undersøgt, i hvor høj grad internettet spiller en rolle i præsternes forberedelse af gudstjenesterne: Hvordan fungerer internettet som en

inspirationskilde for præsterne? Hvordan er internettet med til at forandre folkekirkens gudstjenestetilbud? Hvilken forhandling finder der sted omkring disse kommunikationsituationer?

Tabel 24 viser, at internettet har en stor betydning i præstens prædikenforberedelse. 86 procent har inden for de seneste tre måneder hentet inspiration til en prædiken online, og blandt præsterne under 39 år er der tale om 94 procent. Det svarer meget godt til de otte interviewede præsters besvarelser. Kun Gitte (56 år) bruger slet ikke internettet i sin forberedelse, idet hun mener, at hun bliver bedre inspireret af at gå ”ud og opleve ting.” Mere typisk er den måde at bruge internettet på, som Jens (46 år) giver udtryk for. Han fortæller, hvordan han i løbet af ugen på internettet samler ”små blokke op til værktøjskassen,” som han bruger til søndagens prædiken. Nogle af præsternes vigtigste inspirationskilder vil i det følgende blive præsenteret.

Søgemaskiner

Søgemaskiner og i særdeleshed Google er stedet, hvor mange præster indleder deres online-søgning efter gudstjenesteinspiration. Søgemaskinen kan fungere som en genvej til danske eller udenlandske resourcesider, som det for eksempel er tilfældet for Mette (34 år). Nogle benytter sig imidlertid også af muligheden, hvis de mangler ideer og simpelthen bare vil prøve at se, hvad der kommer op, hvis de laver en søgning. Ida (49 år) fortæller eksempelvis, at hun ofte begynder på Google, hvis hun ”sidder og kigger på en prædikentekst og slet ikke kan få nogen ideer.” Søren (35 år) har gode erfaringer med at google nøgleord i prædikenteksten, og derved får han ofte nye vinkler på en tekst. Da han for eksempel skulle prædike over lignelsen om sennepsfrøet,⁸² googlede han ordet på en række forskellige sprog og fandt både tekster og billeder, som han kunne bruge. Han synes, at Google, men ofte også Wikipedia, på den måde bliver ”en dør ind til emnet.” Han beskriver også internettet som ”et frirum eller en legeplads,” hvor kreative processer bliver sat i gang, og hvor han kan ”fistre rundt og få sære ideer.” Susanne (32 år) kan også finde på at starte sin søgning på Google, hvis der er et eller andet særligt tema for gudstjenesten, men ellers bruger hun oftest faste hjemmesider i forberedelsen.

Selvom søgemaskinerne ikke i sig selv tilbyder inspirerende tekster, men blot viser vej til dem, bør deres inspirerende funktion ikke undervurderes. For det første indgår de som et led i en kreativ proces, hvor

⁸² Lignelsen fra Markusevangeliet 4,26-32 er prædikentekst til Søndag Seksagesima efter anden tekststrække.

præstens horisont åbnes op, valgmulighederne træder frem, og fantasien sættes i gang. For det andet kan søgemaskinerne også gå ind og få en magtfuld filterfunktion, idet præstens valg af inspiration på internettet kan blive styret af, hvilke af internettets tusinder af hjemmesider, som eksempelvis Google vælger af prioritere højest, når præsten foretager en søgning. Jo mere dominerende og styrende søgemaskinens logik bliver i præstens søgen efter inspiration, jo højere grad af medialisering giver det mening at tale om. Det er imidlertid ikke muligt med udgangspunkt i mit empiriske materiale entydigt at påvise graden af søgemaskinernes magt over præsterne. De giver generelt udtryk for en reflekteret og kritisk holdning til internettet, hvilket ikke sandsynliggør, at de blindt følger søgemaskinernes prioriteringer. Omvendt er det muligt, at præsterne er mere prægede af søgemaskinelogikken, end de selv vil være ved eller er klar over. Andre undersøgelsesmetoder ville imidlertid være nødvendige at inddrage for at opnå mere viden desangående.

Mediesider

I interviewene med de otte præster kom det frem, at flere finder deres inspiration på hjemmesider, der ikke er specifikt kirkelige ressourc sider. For eksempel anvendes internettet som indgang til andre medieprodukter, præsterne ellers ikke ville have opsøgt. Jens (46 år) siger således, at han læser en del aviser online: ”Det er aviser som Ekstra Bladet og BT, som jeg aldrig ville købe selv, men som jeg kigger i på nettet, og det påvirker min måde at tænke på, når jeg skal vide, hvad der rører sig.” Ida (49 år) bruger også internettet til at se, hvad der rører sig i samfundet, og ofte synes hun, at det er mere relevant end at bruge tiden på at læse prædikenevejledninger: ”BT kan have en eller anden artikel med et eller andet åndssvagt indhold, som man alligevel godt kan bruge til noget. Og man kan jo bare læse den på nettet uden at være nødt til at købe BT.” Rasmus (52 år) tjekker tre aviser på internettet hver morgen, men han henter også informationer, ideer og podcastede kirkelige udsendelser fra Danmarks Radios hjemmeside. Morten (40 år) bruger internettet til at studere ungdomskultur, eksempelvis på tv-stationen MTV og i ungdomsmagasinet Tjeck.

Det er imidlertid ikke blot de internet-eksporterede medieprodukter, men også internettets nye medier, der inspirerer præsterne. Videodelingsiden YouTube bruges eksempelvis af flere præster til inspiration i forskellige sammenhænge. Morten (40 år) mener, at YouTube er ”en genial ting,” når han skal formidle noget til især unge, da det gør ham i stand til at følge med i, hvad der rører sig i ungdomskulturen. Han

mener, at det er vigtigt at bringe ord og billedsprog fra sider som YouTube med ind i kirken, hvis folk, der ikke er vant til at komme der, skal føle sig trygge. ”Dermed undgår man teologisk tunge videnskabelige prædikener, der er meget langt væk fra folks dagligdag.”

Udsagnene peger på, at den lette, anonyme og gratis adgang til en række forskelligartede medieprodukter, for eksempel tabloidaviser og ungdomsmagasiner, kan være med til at give præsterne en bredere og mere folkelig horisont end tidligere, hvor de var tvunget til at købe medieprodukterne i en kiosk eller tegne et abonnement. Man kan dog ikke af den grund konkludere, at al medieinspiration nu kommer via internettet. Rasmus (52 år) fortæller eksempelvis, at der ofte er et samspil mellem de ting, han ser i bøger eller på fjernsynet og de ting, han henter på internettet. For eksempel kan konsumeringen af et tv-indslag eller en bog føre til, at han går på internettet for at søge yderligere oplysninger. Internettet supplerer og udvider præsternes medieforbrug, men der er ikke noget, der tyder på, at det i større omfang erstatter præsternes brug af andre medier.

Ressourcesider

Udover de mere eller mindre tilfældige søgninger på Google og andre søgemaskiner samt besøgene på forskellige mediesider, har mange præster også en række mere specifikke resourcesider, som de gør brug af. Mange af disse kan ses i tabel 25, der viser hvilke hjemmesider med kirkeligt eller religiøst indhold, som flest præster besøger. Bibelselskabets hjemmeside, hvor blandt andet søndagens prædikentekst kan hentes, topper listen, hvilket stemmer godt overens med tallene i tabel 24, hvor 66 procent af præsterne svarer, at de bruger internettet til at søge i Bibelen. På tredjepladsen ligger Den Danske Salmebog Online, hvis popularitet også understreges i svarene i tabel 24, der viser, at mange præster (61 procent) finder salmer til gudstjenesterne på internettet. Kristeligt Dagblads tre redaktionelle hjemmesider, Kristeligt-dagblad.dk, Religion.dk og Kristendom.dk, findes på anden-, fjerde- og sjettepladsen, mens de officielle folkekirkehjemmesider Km.dk og Folkekirken.dk ligger som nummer fem og syv. Ved hjælp af de kvalitative interview er det muligt at sige mere om, hvordan og med hvilke mulige konsekvenser disse og andre resourcesider benyttes af præsterne. I disse interview er det særligt prædikenforberedelsen, som præsterne reflekterer over i relation til resourcesiderne.

Tabel 25. De mest besøgte hjemmesider med kirkeligt eller religiøst indhold

Nr.	Navn	Web-adresse	Svar
1	Det Danske Bibelselskab	Bibelselskabet.dk	259
2	Kristeligt Dagblad	Kristeligt-dagblad.dk	232
3	Den Danske Salmebog Online	Dendanskesalmebogonline.dk	213
4	Religion.dk	Religion.dk	111
5	Kirkeministeriet	Km.dk	102
6	Kristendom.dk	Kristendom.dk	89
7	Folkekirken.dk	Folkekirken.dk	88
8	Agerbos Præsteside	Home3.inet.tele.dk/agerbo	85
9	Aalborg Stift	Aalborg.stift.dk	73
10	Den danske Præsteforening	Praesteforening.dk	69
11	Pastorlisten	Post-boks.dk/pastor	58
12	Folkekirken i København	Kirkenikoebenhavn.dk	57
13	Det med Gud	Detmedgud.dk	46
14	Sogn.dk	Sogn.dk	43
15	Göttinger Predigten in Internet	Predigten.uni-goettingen.de	43
16	Giraffen	Giraffen.dk	40
17	Roskilde Stift	Roskilde.Folkekirken.dk	32
18	Tidsskr. for Prædikenevejledning	Tpv.dbi.edu	25
19	JesusNet	Jesusnet.dk	17
20	Grundtvigsk Forum	Grundtvig.dk	14
21	Sermoncentral.com	Sermoncentral.com	14
22	Google	Google.com	12
23	Danske Sømands/Udlandskirker	Dsuk.dk	11
24	Viborg Stift	Viborgstift.dk	10
25	Danmission	Danmission.dk	10

Note: I alt 2.344 svar er afgivet. Tabellen er dannet på baggrund af de frie besvarelser på spørgsmålet: ”Skriv her navnene/web-adresserne på de danske eller udenlandske hjemmesider med kirkeligt eller religiøst indhold, som du oftest besøger. Du kan skrive op til fem.” 701 af præsterne (67 procent) har opgivet mindst én hjemmeside, og 212 af præsterne (20 procent) har opgivet fem hjemmesider.

For mange af præsterne er det vigtigt at understrege, at ressourc siderne mest inspirerer dem i idefasen eller i forhold til formidlingen, mens den mere substantielle teologiske udlægning af en tekst fortsat hviler på præsten selv. En af de mest populære ressourc sider er Agerbos præsteside (nr. 8), som rummer forskelligt inspirationsmateriale til gudstjenesterne. Den bruger Mette (34 år) eksempelvis ofte. Hun bruger tit internettet, hvis hun ”går død i det” under prædikenskrivningen og kan ofte blive hjulpet videre af at finde en god linje eller passage. Søren (35 år) bruger desuden den udenlandske side Sermon-Central.com (nr. 21), hvor han især er glad for de billeder og illustrationer, som han kan hente, mens prædikenerne godt kan være ”lidt tynde teologisk.” Jens (46 år) formulerer det således: ”På internettet finder jeg billeder og input, som jeg kan putte ind i min egen teologiske forståelse. Jeg kan få hjælp til det kreative arbejde med at finde vinkler til at gøre prædikenen farverig, men den teologiske vinkling får jeg sjældent hjælp til.” Rasmus (52 år) mener, at internettet er velegnet i forhold til ”den udadvendte side af prædikenen,” hvor han prøver ”at formidle tingene og sige dem i et sprog eller i en form, der er let forståelig og gangbar.”

Der er uenighed om, hvorvidt man bliver bredere teologisk af at benytte sig af inspiration fra ressourc sider på internettet. Mette (34 år) er nogenlunde bevidst om, hvilken teologi, der er på spil på de forskellige sider, som hun besøger, men hun mener godt, at hun kan bruge en side som inspiration, selvom den teologisk repræsenterer noget andet, end det hun selv står for. Morten (40 år) mener, at han bestemt bliver bredere teologisk af at have internettet som inspirationskilde, mest fordi han hele tiden bliver udfordret til at nytænke sine budskaber i stedet for bare at havne i ”en mumlen af ordblomster og billeder,” der vidner om, at det teologiske arbejde er blevet ren rutine. På samme måde mener Susanne (32 år), at det er inspirerende at læse mange forskelligartede prædikenvejledninger på internettet. Ida (49 år) henter ofte inspiration fra Folkekirken.dk eller Kristeligt Dagblads hjemmeside. Det er mest ideer til formidling, hun går efter, men indimellem kan der også dukke en udlægning op, som hun ikke havde tænkt på. Hun mener dog ikke, at hun bliver specielt meget bredere i sin teologi, da der også sker en frasortering: ”Man kan hurtigt skimme en side igennem og se, om det er noget, der siger en noget, eller om det er noget, man tager afstand fra.” Hun mener teologistudiet egentlig rustet en godt til at anvende internettet med kritisk sans.

Forholdet mellem inspirationen, der hentes fra internettet og inspirationen fra de teologiske bøger på boghylden er et andet tema, som

kommer op i interviewene. For Susanne (32 år) er det ikke et enten-eller. Hun nyder at konsultere sine bøger med prædikensamlinger af eksempelvis Grundtvig, men hun siger samtidig, at hun ikke skriver en prædiken uden at have brugt internettet mange gange. Hun finder sine salmer via Den Danske Salmebog Online, henter bibelteksten fra Bibelselskabets hjemmeside og studerer tematiske tekster på Folkekirken.dk. Hun er desuden tilmeldt forskellige billeddatabaser og henter prædikenvejledninger fra Præsteforeningens hjemmeside. Rasmus (52 år) bruger ikke internettet til ”selve den substantielle teologiske udlægning eller forståelse af teksten,” hvor han får større hjælp af opslagsbøger og kommentarer. Søren (35 år) vurderer, at den store forskel på bøgerne og internettet er, at hvor bøgerne er valgt med omhu, er det mere tilfældigt, hvad man finder på internettet, og man bliver dermed også mindre selektiv. Morten (40 år) mener også, at det mere ”videnskabelige arbejde” med en prædiken bedst gøres med hjælp fra de teologiske bøger, mens der bør være en god dynamik mellem dette arbejde og det retoriske og populærformidlende arbejde, hvor internettet kan være meget gavnligt.

Generelt skelner mange af præsterne forholdsvis skarpt mellem form og indhold, hvor de primært mener, at internettet bidrager til førstnævnte i form af ideer til formidlingen, mens indholdet og substansen primært leveres af præsten, eventuelt i et samspil med boghyldens teologiske værker. Det er vigtigt at bemærke, at dette er præsternes egen fortolkning, og at de muligvis kan have svært ved at få øje på teologiske bevægelser hos sig selv, der kan være forårsaget af internettet. Ligeledes kan man overordnet stille spørgsmålstejn ved, om det er muligt at skelne så skarpt mellem form og indhold. Når præsten bruger billeder, eksempler og vendinger, som han eller hun har hentet på danske eller udenlandske hjemmesider med forskellig teologisk forankring, er det vanskeligt at forestille sig, at det ikke også smitter af på selve budskabet i prædikenen.

Præstetværk

Præstekollegaerne er allerede nævnt i analysen under afsnittet om de sociale relationer. Da denne kontakt imidlertid samtidig spiller en specifik rolle i forhold til gudstjenesteinspirationen, nævnes den også her. Det er særligt Pastorlisten, som præsterne bruger til at netværke og udveksle ideer til gudstjenesterne (se note 78).

Graden af erfaring synes at påvirke præsternes afhængighed af Pastorlisten. Jens (46 år) gemmer nogle af indlæggene fra Pastorlisten i en ide-mappe, som han kan trække på, hvis han mangler inspiration.

Han er mindre afhængig af listen, end da han var ny, men hjælper nu til gengæld oftere selv præster på listen, der har brug for ideer. Rasmus (52 år) brugte Pastorlisten, da han var ny, men gør det ikke længere. Mette (34 år) er glad for at have Pastorlisten, men bruger den meget sporadisk. Der kan gå uger eller måneder mellem, at hun er derinde, men savner hun svar, så ved hun, at hun kan finde hjælp der. Hun mener imidlertid ikke, at det kun er nyuddannede præster, der har brug for inspiration: ”I starten bunder det lidt i usikkerhed, når man går ind og søger inspiration, men lige så tit har man jo frygtelig mange ideer som nyuddannet, og nu er de ideer ved at være brugt op. Inspirationen bliver man ved med at skulle finde.” Det samme er Susanne (32 år) inde på. Hun mener, man i starten har det lettere, hvad ideer angår, ”fordi man bare sprudler i alle retninger.” Hun nyder at kunne diskutere gudstjenesterne med kollegaer på internettet, så hun dermed ikke risikerer at blive fastlåst.

Mange bruger som Søren (35 år) primært Pastorlisten til at finde ressourcer og ikke så meget til daglig sparring. Jens (46 år) kan bruge Pastorlisten, hvis han skal lave en særgudstjeneste og for eksempel mangler andre former for bønner eller gode ideer. Mette (34 år) oplevede, hvordan hun fik hjælp fra Pastorlisten til at arrangere en kyn-delmisssegudstjeneste, og at internettet i det hele taget hjælper hende, når hun skal have en anderledes gudstjeneste: ”Så finder jeg en ide her og en ide der, jeg har også selv nogle ideer, og så får jeg stykket det sammen, som jeg vil have det. Men hvis jeg ikke havde haft internettet som inspiration, så var det ikke blevet på samme måde. I dette tilfælde var det Pastorlisten, der hjalp mig, men det kan også være andres kirkeblade, der ligger på internettet.” Der er dog også præster som Susanne (32 år), der bliver inspireret af de mange heftige diskussioner, der opstår på Pastorlisten. Hun finder den store teologiske spændvidde berigende og oplever, at listen giver hende et fint supplement til Facebook, hvor det mest er præster, der er på samme linje som hende selv, som hun er venner med.

Nogle præster har valgt at stå uden for Pastorlisten eller lignende præstenetværk. Morten (40 år) mener, at det er bedre at hente inspiration i det sprog, som omverdenen bruger og henviser til Jesus som et godt eksempel på den tilgang. Ida (49 år) bruger heller ikke Pastorlisten, men hun udvekslede til gengæld i en længere periode ideer med en nigeriansk præst over e-mail, hvilket hun havde stort udbytte af. Hvor de fleste præster ser positivt på muligheden for at hente inspiration i præstenetværk på internettet, eller højest ser tidsforbruget som en problemstilling, er Jens (46 år) inde på en mere alvorlig fare, som

den tætte netværkskontakt kan indebære. Han frygter, at eksempelvis Pastorlisten kan gøre kirken mere konform, i og med nye ideer hurtigt når fra sogn til sogn og dermed svækker det enkelte sogns unikke identitet: ”Når nye ting som for eksempel spaghetti-gudstjenester dukker op i kirken, så har man det pludselig over det hele. Det kan højne niveauet, at man hjælper hinanden, men bagsiden er, at det kan blive lidt for fantasiløst.”⁸³ Det er vanskeligt at vurdere, i hvor høj grad denne frygt er berettiget. For at blive klogere på spørgsmålet, er det for det første nødvendigt at vurdere, om folkekirken virkelig præges af konformitet, og for det andet må man undersøge, hvor stor en rolle internettet spiller i den forbindelse. Begge dele ligger uden for denne afhandlings rammer. Det er sandsynligt, at internettet tjener til, at ideer hurtigt kommer rundt i kirken. Omvendt må det også formodes, at ideer ikke bare blindt overtages, men forsøges integreret bedst muligt i den givne lokale kontekst med de specifikke ressourcer, som måtte være til rådighed hos præsten, kirkens øvrige personale og frivillige. Udover det empiriske niveau, hvor graden af konformitet kan undersøges, er det naturligvis også et åbent spørgsmål, om konformitet er godt eller skidt. Problemstillingen kunne være basis for videre studier, men på baggrund af præsternes besvarelser i denne undersøgelse, er det imidlertid kun muligt at konkludere, at langt flere ser positivt end negativt på muligheden for at udveksle ideer online.

Sammenfatning

Analysen af præsternes brug af internettet som kilde til gudstjeneste- og i særdeleshed prædikeninspiration viser for det første, at mediet spiller en stor rolle for mange præster. Når 86 procent af de danske folkekirkepræster inden for de seneste tre måneder har hentet inspiration på internettet, er det relevant at spørge, om denne mediebrug fører til en medialisering af folkekirkens gudstjenester og prædikener. Det synes på nogle områder at være sandsynliggjort: For det første vil den logik, som Google og andre søgemaskiner følger, i nogen grad være med til at styre, hvilke ressourcer præsterne får adgang til og dermed viderebringer til menigheden søndag formiddag. For det andet lader det til, at den lette og gratis adgang til en række forskelligartede me-

⁸³ Den påståede negative konsekvens af denne spredning af inspiration og koncepter, har den amerikanske teolog John Drane beskæftiget sig med i bogen *The McDonaldisation of the Church*, hvor han hævder, at kirkens tilbud – ligesom fastfood-restauranten McDonalds’ menuer – ofte er uopfindsomme samlebåndsprodukter, som ikke bundes i den lokale kirkes kreative ressourcer (Drane 2005). Begrebet *McDonaldisering* blev først introduceret af den amerikanske sociolog George Ritzer (1993).

dieprodukter på internettet er medvirkende til, at flere af disse bringes ind i gudstjenesterummet. For det tredje er der også meget, der tyder på, at præsterne via deres øgede online kontakt med andre teologier og traditioner selv bliver påvirket i deres måde at tænke teologisk på. Endelig, for det fjerde, kan der i internetbrugen ligge en mulighed for, at folkekirkens ydelser bliver mere konforme, i og med at ideer og inspiration kan sprede sig hurtigt fra sogn til sogn, og den enkelte præst ikke længere behøver at finde ressourcerne i sit eget sogn, men kan hente dem hos kollegaerne på Pastorlisten eller lignende steder.

Hvor massiv denne medialisering er, kan det imidlertid være svært at afgøre. Undersøgelsen viser, at præsterne er opmærksomme på, at internettet er mere end bare et neutralt medie, men at brugen er med til at skabe forandring på forskellige niveauer. Samtidig sandsynliggør alene omfanget af præsternes brug af internettet i deres gudstjenesteforbereelse, at en generel forandring af den folkekirkelige søndagskommunikation er en reel mulighed. Mere detaljerede studier af den folkekirkelige kommunikation, for eksempel på prædikenniveau, ville bedre kunne afdække graden af medialisering. I forhold til denne undersøgelses empiriske materiale er det imidlertid vigtigt at påpege, at medialiseringen i nogen grad opvejes af en aktiv forhandling fra præsternes side, hvilket er perspektivet, som teorien om den religiøst-sociale formning af teknologi beskæftiger sig med. Præsterne mener ikke selv, at de uden videre sluger inspirationen fra internettet, men at de også i høj grad trækker på deres egen teologiske forståelse, deres kildekritiske sans og deres øvrige viden, når de gør brug af internettet. For mange præster er idealet, at inspiration og ideer til formidling kan hentes fra internettet, mens den teologiske substans skabes af præsten selv. Selvom denne forestilling kan kritiseres og ses som en idealiseret forståelse af præstens arbejde, vidner det i det mindste om en situation, hvor præsten ikke blindt underkaster sig internetmediets indflydelse, men aktivt forhandler om dets rette brug.

I forhold til spørgsmålet om sekularisering kan man hævde, at præsterne, når de mere aktivt inddrager internettet og medieprodukter i deres gudstjenester er med til at gøre budskaberne mere folkelige og tilgængelige, hvilket kan medvirke til, at kirkens budskaber lettere kommer i cirkulation og kan integreres i personers individuelle trosforestillinger. Dermed kan sekularisering som faldende religiøst engagement eventuelt modvirkes (Taylors anden forståelse). Til gengæld kan det også indebære, at kirken må opgive sig selv, sin institution og sin tradition som selvfølgelig referenceramme for i stedet at henvise til andre samfundsinstitutioners produkter. Denne underkastelse kan

styrke sekularisering i Taylors første forståelse, der omhandler de religiøse institutioners magtafgivelse. Om der sker ændringer i forhold til den tredje og for Taylor mest vigtige forståelse af sekularisering som det vilkår, at religion er blevet et valg blandt mange andre, kan være vanskeligere at afgøre. Man kan sige, at internettet indfører en ekstra grad af refleksivitet i præsternes arbejde, hvor de ikke længere bare kan forlade sig på bestemte udgangspunkter, men må forholde sig til forskelligartede teologiske positioner, som de møder i forskellige sammenhænge online. Denne refleksivitet, som givetvis vil smitte af på selve prædikenen og dermed blive overført til menigheden, er med til at understrege, at det er vanskeligt at værne om sikre og entydige positioner i en tid, hvor internettet spreder en mangfoldighed af modsatrettede budskaber.

Teologiens betydning for internetbrug

Som nævnt i indledningen til kapitlet opererede jeg i spørgeskemaundersøgelsen med en baggrundsvariabel, der havde med præsternes teologiske position at gøre. Da brugen af denne variabel kræver forsigtighed, og da fortolkningen af dens betydning er vanskelig, har jeg valgt ikke at inddrage den i hovedanalysen, men vil i stedet i dette afsnit sige noget mere generelt om variabelens indflydelse på resultaterne.⁸⁴

Hvor en præst tidligere umiddelbart lod sig placere inden for nogenlunde faste teologiske kategorier, er der i dag enighed om, at de gamle kasser ikke længere holder. Der indgås alliancer på tværs af skellene, og mange vil være imod at blive sat i en bestemt bås. Der er et nyt kirkeligt landskab på vej, der ikke følger traditionelle dogmatiske skel, og som kalder på en ny typologi (Mortensen 2005, 109). Biskop Karsten Nissen giver tre forklaringer på, at skodderne mellem de gamle grupperinger nu er mindre tætte: For det første har øget stiftsdemokrati betydet, at præster og menighedsråd med hjerte for folkekirkens sag er blevet tvunget til at snakke sammen om at formulere fremtidens folkekirke. For det andet har sognegården overtaget missionshusenes og forsamlingshusenes status som menighedens samlingssteder, og dermed mødes de kirkelige retninger i højere grad end tidligere med hinanden. Og endelig, for det tredje, er folkekirken som sådan presset af sekularisering, og frem for at diskutere indbyrdes er det blevet mere presserende at stå sammen om den fælles folkekirke i mødet med en

⁸⁴ Dele af dette afsnit har tidligere været præsenteret i en artikel i Præsteforeningens Blad (Fischer-Nielsen 2010c).

dalende medlemsprocent (Nissen 2008, 29-30). Yderligere en forklaring bør nok lægges til: Præster er ikke bare folkekirkens repræsentanter, men også børn af deres tid som alle andre og vil derfor også være præget af pluralistiske og individualistiske tendenser i tiden. Frem for at abonnere på en færdig teologisk pakkelse vil mange præster være åbne over for nye fortolkninger, applicere det teologiske repertoire i forhold til konkrete sager og situationer og i øvrigt følge deres hjerte frem for bestemte dogmer.

Udviklingen har betydet, at de fleste nyere præsteundersøgelser helt undgår at spørge ind til præsternes identifikation med bestemte teologiske betegnelser, men i stedet udleder ad hoc præstetyper på baggrund af det foreliggende empiriske materiale. I bogen *Karma, koran og kirke* (Christensen, Mortensen & Viftrup 2007), hvor emnet er den religiøse mangfoldighed, skelnes der således mellem den klassiske, den kæmpende og den dialogsøgende præst. Et andet eksempel er antropologen Cecilie Rubows undersøgelse af autoritet, hvor hun deler præsterne op i seks identitetskategorier: shamanen, eksperten, liturgen, performeren, polemikeren og mediatoren, som hver især repræsenterer forskellige måder at leve præstekaldet ud i dag (Rubow 2006). Selvom der er gode grunde til ikke udelukkende at vurdere præsternes aktiviteter og holdninger i lyset af deres tilslutning til en bestemt teologi, er det dog alligevel interessant at undersøge, om det rent faktisk stadig *kan* lade sig gøre at få præsterne til at placere sig inden for teologiske kategorier, hvordan fordelingen ser ud i dag, og om præsternes teologiske identifikation har en betydning for deres måde at være præst på og i dette tilfælde for deres måde at anvende internettet på.

For at tage højde for udviklingen har præsterne i denne undersøgelse haft mulighed for at krydse en række forskellige både traditionelle og nyere betegnelser af, de har kunnet vælge mere end én betegnelse, og de har også haft mulighed for selv at skrive en fritekst, hvis ikke de følte sig rummet inden for de præsenterede kategorier. Resultatet, der fremgår af tabel 26, viser et broget billede. Den mest populære betegnelse er *grundtvigsk*, som knap halvdelen af præsterne tilslutter sig, og signifikant flere kvinder end mænd. Ikke mindre end 54 procent af de kvindelige præster i alderen 40-59 år markerer denne identifikation. Betegnelsen *klassisk kristen* er den næstmest populære, og særligt mændene vælger den: I den yngste aldersgruppe har 35 procent af mændene sat et kryds her, mens kun 13 procent af kvinderne har gjort det. Cirka hver femte præst betegner sig selv som *aktivistisk* og lidt færre som *lavkirkelig*. Hver tiende præst identificerer sig med betegnelsen *missionsk*, men med en signifikant forskel mellem kønnene.

Kun 3 procent af kvinderne beskriver sig selv som missionske, mens 18 procent af mændene gør det. Først efter betegnelsen *spirituel* følger *tidehvervsk*, der deles af 7 procent af præsterne, lige så mange som kalder sig *konservative*. De øvrige betegnelser *liberal*, *højkirkelig* og *karismatisk* har hver især mindre end 5 procent af præsternes tilslutning.

Tabel 26. Identificerer du dig med en eller flere af følgende betegnelser?

	I alt	Køn		Alder		
		K	M	20-39	40-59	60+
Grundtvigsk ¹	46,7	52,6	40,4	50,6	46,8	40,6
Klassisk kristen ¹	24,4	7,5	31,9	20,7	25,3	26,5
Aktivistisk	20,1	19,3	20,9	22,8	19,6	18,1
Lavkirkelig ²	13,8	13,0	14,5	19,0	13,3	7,7
Missionsk ¹²	10,1	3,2	17,5	7,2	11,9	7,1
Spirituel ²	7,6	7,2	8,0	10,1	7,7	3,2
Tidehvervsk	6,8	6,1	7,6	5,5	7,4	6,5
Konservativ ¹	6,8	2,6	11,4	8,4	7,1	3,2
Liberal ²	4,9	4,3	5,6	8,4	3,9	3,9
Højkirkelig ¹	4,2	2,0	6,6	5,1	3,7	5,2
Karismatisk ¹²	3,7	1,5	6,0	6,3	2,8	3,2
Ingen af disse	12,1	13,6	10,6	13,5	11,3	13,5
Ved ikke	4,9	4,8	5,0	5,1	4,5	6,5
Andet	11,5	12,5	10,6	14,3	10,6	11,0

Note: 1.040 har svaret. Kolonneprocent. Muligt at afgive flere svar.

¹ Signifikante forskelle i svarfordelingen i forhold til køn, $p \leq 0,05$.

² Signifikante forskelle i svarfordelingen i forhold til alder, $p \leq 0,05$.

I de 120 besvarelser i feltet ”andet” formulerer mange af præsterne en bred position. De beskriver sig eksempelvis som *økumeniske*, *almindeligt folkekirkelige*, *bredt folkekirkelige*, *dansk folkekirkelige*, *en blanding af det hele*, *en mellemting*, og flere bruger også feltet til blot at konstatere, ”at de kasser bruger vi ikke meget mere i den almindelige kirkelige hverdag” eller til at markere, at man ”ikke kan lide at blive sat i bås.”

Figur 1. Tre teologiske forståelser

Grundtvigsk Forum:

”Tro er en personlig sag og kan udspille sig vidt forskelligt fra menneske til menneske. Samtidigt er den kristne tro i sin kerne et fælles anliggende. Grundtvigsk Forum skaber rammerne, hvor du kan mødes med andre og tale om både din tvivl og din overbevisning. Måske har du bare ubesvarede spørgsmål – også de er velkomne. Vi har højt til loftet og plads til alle” (Grundtvigsk Forum 2009).

Indre Mission:

”Kom og følg mig, sagde Jesus, da han kaldte sine disciple til et nyt og anderledes liv. Vi tror, at enhver kristen har fået et liv af Jesus og et kald fra ham. Gennem forkyndelse og undervisning vil vi kalde mennesker til at leve i tjeneste for Jesus og medmennesket - et liv med troen på Jesus som grundlag og som derfor fører til evigt liv” (Indre Mission 2009).

Tidehverv:

”Tidehverv - det er gammeldags luthersk kristendom i en tid, der er alt for moderne til at respektere det elementært menneskelige: at være et enkelt menneske mellem fødsel og død og i ansvar og skyld. Tidehverv er derfor umoderne, for Tidehverv undsiger den modernitet, der er et andet ord for overfladiskhed. Tidehverv er derfor også reaktionært, for Tidehverv reagerer imod den dyrkelse af udviklingen og fremskridtet, der betyder åndelig tomhed og personlig uansvarlighed. [...] Derfor har Tidehvervs vej i 77 år været den radikale kritiks og den kritiske sagligheds vej. Situationen omkring den tyske besættelse af Danmark tvang til besindelse på den folkelige, ja politiske tilstand, der herskede i landet, hvor man i ideens navn svigtede den enkelte næste og den nære virkelighed, og i dag står Tidehverv i et opgør på alle fronter med den holdning, der kaldes for den politiske korrekthed” (Tidehverv 2009).

På trods af de mange selvbetegnelser, der i dag findes hos præsterne, vil den videre analyse nøjes med at beskæftige sig med de tre klassiske betegnelser grundtvigsk, missionsk og tidehvervsk, da det er lettere at definere disse positioner end eksempelvis aktivistisk eller klassisk kristen, der ikke på samme måde er bundet til en organisation eller bevægelse. Som minimum kan man forstå grundtvigsk som en vægtlægning på det folkelige og rummelige fællesskab, missionsk som en betoning af kaldet til personlig omvendelse og frelse og tidehvervsk som en bevidst reaktionær og kritisk tilgang til det moderne og til alle former for ydre fromhed. Figur 1 viser, hvordan de tre positioner i kortform formuleres af henholdsvis Grundtvigsk Forum, Indre Mission og Tidehverv.

At man betegner sig selv som enten grundtvigsk, missionsk eller tidehvervsk betyder dog ikke, at man ikke også samtidig kan identificere sig med andre positioner. Som det fremgår af tabel 27 vil eksempelvis 61 procent af de missionske præster også kalde sig *klassisk kristne*, 40 procent betragter sig selv som *aktivistiske*, og 35 procent har sat kryds ved betegnelsen *lavkirkelig*. Ser vi på de tidehvervske præster identificerer ikke mindre end 79 procent af de tidehvervske præster sig med betegnelsen *grundtvigsk*, hvilket betyder, at den tidehvervske position i høj grad kan ses som en delmængde af den mere omfattende grundtvigske position. Når vi bruger de tre betegnelser som baggrundsvariable, er det altså ikke forstået som tre præstetyper eller som tre afgrænsede grupper af præster. De bruges snarere som tre teologiske positioner eller idealtyper til at undersøge, i hvor høj grad et bestemt teologisk udgangspunkt trækker i en bestemt retning i forhold til holdninger til og erfaringer med kirkeligt internetbrug.

Tabel 27. Tillægsidentifikationer for grundtvigske, missionske og tidehvervske præster

	I alt N=1.040	Grundtvigsk n=486	Missionsk n=105	Tidehvervsk n=71
Grundtvigsk	46,7	---	24,8	78,9
Klassisk kristen	24,4	17,9	61,0	26,8
Aktivistisk	20,1	17,9	40,0	7,0
Lavkirkelig	13,8	15,8	35,2	16,9
Missionsk	10,1	5,3	---	9,9
Spirituel	7,6	7,4	17,1	2,8
Tidehvervsk	6,8	11,5	6,7	---
Konservativ	6,8	4,9	32,4	15,5
Liberal	4,9	7,4	2,9	7,0
Højkirkelig	4,2	4,3	12,4	12,7
Karismatisk	3,7	1,4	19,0	5,6

Note: Kolonneprocent. Muligt at afgive flere svar.

Grundtvigsk internetadfærd

Overordnet er det vigtigt at slå fast, at der generelt er et højt anvendelsesniveau af internettet blandt alle folkekirkens præster uanset teologisk position. Tabel 28 viser de områder, hvor den grundtvigske position adskiller sig signifikant fra gennemsnittet. Det drejer sig først og fremmest om fire situationer, hvor de grundtvigske præster er en anelse mindre aktive: brug af Facebook, besøg på kirkelige og religiøse hjemmesider, kontakt med frivillige i sognet og personlig andagt. Umiddelbart kan det være svært at finde forklaringer i den grundtvigske tradition på disse forholdsvis beskedne afvigelser. At præsterne er lidt mindre tilbøjelige til at dyrke fællesskabsdimensionerne på internettet kan dog skyldes, at det fysiske fællesskab omkring ”det levende ord” opfattes som en vigtig del af den grundtvigske arv, og at cyberfællesskaber derfor af nogle præster ses som problematiske.

Tabel 28. Signifikante grundtvigske afvigelser

	I alt	Grundtvigske præster
Brugt Facebook (som arbejde) ¹	17,4	15,6
Besøgt kirkelige/religiøse hjemmesider (som arbejde) ¹	92,7	91,0
Været i kontakt med frivillige i sognet ¹	58,4	52,9
Brugt internettet til personlig andagt ¹	9,2	6,4
Mangler tekniske kompetencer ²	44,4	48,1
Ser ingen grund til at bruge internettet til flere aktiviteter ²	17,6	21,2

Note: 1.040 har svaret. Kolonneprocent. Signifikant forskellige svarfordelinger er taget med, hvor $p \leq 0,05$.

¹ på internettet inden for de seneste tre måneder.

² som svar på spørgsmålet: ”Hvis du skulle bruge internettet til mere i dit arbejde, end du allerede gør, hvilke udfordringer ville du så støde på?”

De grundtvigske præster er desuden en anelse mere tilbøjelige til at mene, at de mangler tekniske kompetencer til at bruge internettet mere i deres arbejde. Det skyldes formentlig, at der er en overvægt af kvinder i den grundtvigske gruppe (58 procent), og som det fremgår af tabel 17, er kvinder signifikant mindre sikre på, at de kan håndtere internettets tekniske udfordringer. Endelig er der flere grundtvigske præster, der ikke ser nogen grund til at bruge internettet til flere aktivi-

teter. En mulig forklaring kunne være, at der blandt de grundtvigske præster er omkring 12 procent, der tillige identificerer sig som tidehvervske, og som det fremgår af tabel 33 har præster med denne position i meget høj grad svært ved at se gode grunde til at bruge internettet til mere i arbejdet. Frem for at lede efter grundtvigske forklaringer på de små afvigelser giver det mere mening at opfatte den grundtvigske brug af internettet som nogenlunde gennemsnitlig, mens det umiddelbart er lettere at finde forklaringer på afvigelserne blandt de missionske og tidehvervske præster.

Missionsk internetadfærd

Hvor både den grundtvigske og tidehvervske position på meget få områder skiller sig ud ved i signifikant højere grad end gennemsnittet at gøre brug af internettet til forskellige formål, er det modsatte tilfældet i forhold til den missionske position, som det fremgår af tabel 29. Præster, der opfatter sig selv som missionske, har større interneterfaring med samtaler og debat, frivilligkontakt, sjælesorg og personlig andagt, ligesom de også oftere deler prædikener og henter prædikeninspiration og salmer eller sange på internettet. Det kan ikke undre, at aktivitetsniveauet på disse områder er højere, når 40 procent af de missionske præster i øvrigt også opfatter sig selv som aktivistiske.

En grundlæggende teologisk forklaring skal nok findes i vægtlægningen af mission eller evangelisering, som ofte gennem kirkehistorien har motiveret brugen af medier for at kunne nå ud til så mange som muligt med evangeliet. Indre Mission i Danmark har på linje med en række beslægtede internationale evangelikale grupper således været hurtige til at satse penge på udvikling af hjemmesider og andre internetjenester med forkyndende og missionerende sigte (Campbell 2010, s. 114 ff.). Flagskibet for Indre Mission har været den interaktive hjemmeside JesusNet.dk, der i 2003 vandt Kristeligt Dagblads konkurrence om at være den bedste kirkelige hjemmeside i Danmark, og som i tabel 25 figurerer som præsternes 19. mest besøgte hjemmeside. Internetprioriteringen giver god mening i en teologisk kontekst, hvor hovedsigtet er at sprede kendskabet til den kristne tro, og hvor fællesskabsdimensionen kun har sekundær værdi.

Tabel 29. Signifikante missionske afvigelser

	I alt	Missionske præster
Deltaget i debatforum (som arbejde) ¹	23,1	35,2
Besøgt kirkelige/religiøse hjemmesider (som arbejde) ¹	92,7	97,1
Været i kontakt med frivillige i sognet ¹	58,4	71,4
Ydet sjælesørgerisk hjælp ¹	31,9	42,9
Delt en prædiken ¹	46,3	57,1
Hentet inspiration til en prædiken ¹	85,9	95,2
Deltaget i samtaler/debat om kirke og kristendom ¹	35,1	53,3
Fundet salmer/sange til gudstjenesten ¹	61,3	71,4
Brugt internettet til personlig andagt ¹	9,2	21,9

Note: 1.040 har svaret. Kolonneprocent. Signifikant forskellige svarfordelinger er taget med, hvor $p \leq 0,05$.

¹ på internettet inden for de seneste tre måneder.

Tidehvervsk internetadfærd

Ikke overraskende giver den tidehvervske position på en række punkter udslag i en markant mindre brug af internettet, som det fremgår af tabel 30. Med en formuleret modstand mod det moderne, det overfladiske og dyrkelsen af udvikling og fremskridt (figur 1), og med en meget lav grad af aktivistisk selvforståelse (tabel 27), kan det næsten undre, at de tidehvervske præster ikke på flere områder og ikke mere markant skiller sig ud fra mængden, end det er tilfældet. Det lader til, at de tidehvervske præster ikke opfatter det som problematisk at gøre brug af internettets hjælpemidler i forhold til almindelige arbejdsrutiner, mens der er markant mindre interesse for at bruge internettet til at pleje kontakter til sognet, konfirmander og anonyme personer eller som hjælp til gudstjenesteforberedelsen.

På et enkelt område er de tidehvervske præster dog mere aktive på internettet end gennemsnittet: 30 procent har inden for de sidste tre måneder deltaget i debat på internettet. I dette tilfælde opvejer internettets muligheder for at fremme en tidehvervsk kerneaktivitet formentlig de ulemper, som præsterne måtte se ved teknologien. Hvor

signifikant færre tidehvervske præster ser manglende tekniske kompetencer som en udfordring i forhold til øget internetbrug, er de til gengæld markant mindre motiverede for at øge deres brug af internettet: 32 procent ser ingen grund til at bruge internettet til flere aktiviteter.

Tabel 30. Signifikante tidehvervske afvigelser

	I alt	Tidehvervske præster
Deltaget i debatforum (som arbejde) ¹	23,1	29,5
Været i kontakt med konfirmander ¹	62,4	45,1
Været i kontakt med frivillige i sognet ¹	58,4	40,8
Været i kontakt med anonyme personer ¹	13,3	4,3
Hentet inspiration til en prædiken ¹	85,9	71,8
Fundet bønner til brug i kirken ¹	34,5	18,3
Mangler tekniske kompetencer ²	44,4	32,4
Ser ingen grund til at bruge internettet til flere aktiviteter ²	17,6	32,4
I kontakt med flere fra sognet (helt/overvejende enig) ³	59,5	40,8

Note: 1.040 har svaret. Kolonneprocent. Signifikant forskellige svarfordelinger er taget med, hvor $p \leq 0,05$.

¹ på internettet inden for de seneste tre måneder.

² som svar på spørgsmålet: "Hvis du skulle bruge internettet til mere i dit arbejde, end du allerede gør, hvilke udfordringer ville du så støde på?"

³ på grund af brugen af internettet.

Delkonklusion

I dette kapitel har jeg kortlagt og analyseret de danske folkekirkepræsters brug af internettet og særligt fokuseret på præsternes daglige internetkommunikation med folk i og uden for sognet samt deres brug af internettet som inspirationskilde i gudstjenesteforbere­delsen. Afslutningsvis vil jeg sammenfatte og konkludere på de empiriske resultater i forhold til teorierne om medialisering, sekularisering og den religiøst-sociale formning af teknologi.

Internettets grænsesprængende karakter

Overskriften for kapitlet er forhandling. Dermed signaleres, at medialiseringens vægtlægning på mediernes og medieinstitutionernes magt og logik er for ensidig i forhold til at forstå dynamikken omkring den folkekirkelige kommunikation på internettet. Medierne – og herunder internettet – forandrer ikke bare, men er også til forhandling i den enkelte sociale og institutionelle kontekst. Det betyder dog ikke, at medialiseringens perspektiv ikke kan være velegnet til at pege på de mediepåvirkninger, der gør sig gældende på en sådan måde, at en form for tilpasning er påkrævet, og som på længere sigt har mulighed for grundlæggende at forandre folkekirkens interne og eksterne kommunikation.

Sammenfattende kan man metaforisk udtrykke internettets påvirkning af folkekirken som grænsesprængende i forhold til en række områder: Sognegrænserne sprænges, når præsterne udveksler e-mails med personer fra andre sogne, herunder fraflyttede sognebørn, og når inspiration og gode ideer hurtigt spredes via internettet fra det ene sogn til det andet. Grænserne mellem arbejdsliv og privatliv sprænges, når præsten altid kan træffes online, og når en del af præstens offentlige fremtræden kommer til at bestå af private hverdagsepisoder formidlet via Facebook. Dermed udfordres grænserne også mellem sognebørn og præst, idet præsten i stigende grad bliver et almindeligt tilgængeligt menneske og en knap så utilnærmelig autoritet. Teologiske grænser udviskes, når præsterne via mailinglister netværker med danske og udenlandske præster med andre teologiske udgangspunkter. Endelig kan man sige, at grænsen mellem kirkerum og mediernes rum påvirkes, i og med at præsterne i stigende grad tager medieprodukter hentet fra internettet med sig ind til gudstjenesten.

Det er vanskeligt at afgøre præcist, i hvor høj grad og med hvilken hastighed denne forandring finder sted, dels fordi udviklingen ikke er entydig, men udfordres af præsterne, som det fremgår af nedenstående afsnit, og dels fordi der ikke findes tidligere undersøgelsesresultater, som man kan sammenligne denne afhandlings resultater med. Dette kapitel har imidlertid bidraget til udforskningen af problemstillingen ved at identificere nogle af de områder, hvor en medialisering af folkekirken i kraft af internettet finder sted og muligvis i mere udpræget grad vil komme til at finde sted i fremtiden.

Præsternes forhandling

Medialiseringen af folkekirken og præstens arbejdsliv opvejes til dels af præsternes forhandling om internettets muligheder og begrænsnin-

ger, hvilket indsigterne fra teorien om den religiøst-sociale formning af teknologi er med til at belyse. Kapitlet har beskæftiget sig med præsternes individuelle forhandling eller refleksion, hvorimod den offentlige kirkelige forhandling om internetmediet ikke er inddraget, eftersom denne endnu er meget beskedent og kun har involveret et fåtal af præsterne. På baggrund af undersøgelsesresultaterne er det muligt at konkludere, at der på trods af den manglede brede debat i folkekirken om internettet på individuelt niveau foregår en kritisk forhandling af mediet. Hos den enkelte præst sker der en opvejning af fordele og ulemper, og præsterne er i kraft af deres vurderinger, overvejelser og eksperimenter med internettet med til at formulere internettets anvendelsesmuligheder inden for rammerne af den specifikke folkekirkelige kontekst.

På den ene side er mange præster begejstrede for internettets muligheder i forhold til praktisk kommunikation med kollegaer og sognebørn, ligesom internettet også opfattes som et godt ressourcested, når gudstjenesten og prædikenen skal forberedes. På den anden side manes der også til forsigtighed, og den generelle forståelse er, at ”det virkelige” finder sted uden for internettet, mens internettet ofte opfattes som mere overfladisk eller ligefrem pseudovirkeligt. Derfor mener de fleste præster også, at eksempelvis sjælesorg, fællesskab og gudstjenester primært bør finde sted på traditionel vis, selvom mange anerkender, at internettet kan fungere som et første skridt for en nysgerrig eller anvendes i situationer, hvor det fysiske møde ikke er muligt. Ligeledes mener mange præster, at internettet kan inspirere i idefasen af prædikenforberedelsen, mens den mere substantielle teologiske bearbejdning bør finde sted uden for internettet hos præsten selv. I Campbells terminologi er det primært den præskriptive og strukturbevarende diskurs, der gør sig gældende, hvor ønsket enten er at anvende internettet til specifikke formål eller at lade internettet understøtte kirken eksisterende strukturer. Den validerende diskurs, hvor brugen af internettet bliver en særlig identitetsmarkør for kirken, er derimod fraværende hos flertallet af folkekirkens præster.⁸⁵

Det er de færreste præster, der eksplicit formulerer deres refleksion over internettet i teologiske termer. Heidi Campbell lægger i sin teori om den religiøst-sociale formning af teknologi vægten på argumenter, der har at gøre med historie, tradition, lære og værdier. Af disse er det

⁸⁵ Samme tendens finder Morten Thomsen Højsgaard i en tidlig undersøgelse af forskellige folkekirkelige aktørers vurderinger af internettet, hvor de fleste fremstår som ”mestendels [...] forankret i et a priori defineret kirkesyn, altså kontinuitetsbetonet frem for teknologisk determineret” (Højsgaard 1999, 57).

næsten udelukkende værdierne, der bringes i spil hos de danske præster, samtidig med at der også bringes en række mere pragmatiske overvejelser på banen, der har med tid, ressourcer og kompetencer at gøre. Det vidner om, at selvom forhandling om nye medier finder sted i såvel amerikanske som danske kirker, er der stor forskel på, hvordan den gør sig gældende i de to kontekster. I kraft af sin status som folkekirke er det naturligt, at det ofte er alment menneskelige værdier og pragmatiske overvejelser, der kommer til at dominere argumentationen frem for snævre teologiske standpunkter, når eksempelvis nye medier skal vurderes og implementeres. Ligeledes står missionsperspektivet, som ofte spiller en stor rolle i forhold til teologisk at motivere brugen af nye medier i visse kirkelige kontekster, ikke centralt i folkekirken, blandt andet fordi folkekirken ikke på samme måde som amerikanske religiøse grupper har været vant til at konkurrere om folks opmærksomhed, men i kraft af sin statsunderstøttelse indtil videre har været sikret eksistens. Endelig mangles der en teologisk refleksion over internettet (såvel som andre medier) på de danske universiteter, hvorfor præsterne ikke har en sådan teologisk referenceramme at forholde sig til, når de skal vurdere internettet. De påviste forskelle mellem forskellige teologiske positioner viser dog, at teologi trods alt spiller en rolle, selvom betydningen ikke formuleres eksplicit.

Sekularisering

I hvor høj grad internettets mellemkomst i præsternes kommunikation fører til øget eller svækket sekularisering er et vanskeligt og dybest set umuligt spørgsmål at besvare. Mange faktorer påvirker folkekirkens situation, og internettets betydning vil derfor næppe kunne aflæses direkte. Desuden kan vurderingen af sekulariseringsbevægelser kun ske i et større perspektiv, hvor data fra flere punktnedslag i historien må sammenlignes. Dog er det muligt i det mindste at overveje, hvilken betydning præsternes internetkommunikation har for denne udvikling.

I forhold til Charles Taylors første sekulariseringsforståelse, der handler om, at kirken mister magt, vil præsternes individuelle brug af internettet på nogle områder kunne få betydning i forhold til at bevare præsten som en autoritet i samfundet. Dette kan gøre sig gældende på to måder: For det første får personer, der i forvejen anerkender præstens autoritet, men ikke i det daglige kommer i en kirke, mulighed for på internettet at konsultere præsten med spørgsmål og personlige henvendelser. I undersøgelsen kommer dette til udtryk i form af ældre, fraflyttere eller tidligere konfirmander, der via internettet opretholder en kontakt til deres præst, selvom de af forskellige årsager ikke kom-

mer til hans eller hendes gudstjenester. Selvom en del af denne autoritet ligger i præstens stilling, vil personlighed eller karisma formentlig også være en forudsætning for, at præsten kan fungere som en autoritet. For det andet får præsten også mulighed for at tilkæmpe sig autoritet i nye mediebarne kontekster – eksempelvis i debatfora eller på Facebook – hvor det kun i mindre grad vil kunne ske på baggrund af præstens stilling, men mere på grund af præstens evne til at hævde autoritet ud fra de kriterier, der gør sig gældende i den pågældende kontekst. Præstens mulighed for at opnå autoritet i kraft af internettet hæmmes dog af mangel på arbejdstid og kompetencer til at øge brugen af internettet. Selvom pastoral autoritet muligvis kan vindes via brugen af internettet, er det imidlertid mere tvivlsomt, om kirken som institution i væsentlig grad styrkes på grund af præsternes kommunikation på internettet.

Taylors anden sekulariseringsforståelse, der omhandler frafald fra religiøs tro eller faldende religiøst engagement ser ligeledes ud til på nogle områder at kunne modvirkes af præsternes brug af internettet. I det mindste rapporterer præsterne om en øget kontakt til personer i og uden for sognet takket være internettet, ligesom de også oplever, at tærsklen til kirken – for unge, søgende, eller folk med personlige problemer – er blevet lavere. Dermed kan internettet bidrage til, at folk bevarer kontakten til kirken, og at deres problemstillinger finder folkekirkelige svar. At folk ikke af den grund strømmer til folkekirkens gudstjenester og arrangementer efter internettets fremkomst vidner om, at internettet ikke bare introducerer individet for præstens stemme, men også for en lang række andre. Den lutherske folkekirkelige tro er ikke længere en selvfølge jævnfør Taylors tredje sekulariseringsforståelse, og præsterne kan næppe gøre sig håb om at ændre på det forhold. Blot kan de håbe på, at deres tilstedeværelse på internettet vil bidrage til, at individer finder folkekirkens tro attraktiv og bevidst vælger den til.

Forvandling

Hvor de foregående kapitler har kortlagt og analyseret, hvordan og med hvilke konsekvenser danskere og folkekirkepræster bruger, forhandler og reflekterer over internettet i forhold til forskellige religiøse og kirkelige formål, vil dette kapitel beskæftige sig med folkekirkens internetkommunikation på et mere strategisk plan. Med udgangspunkt i præsteundersøgelsen præsenteres først en typologi over fire mulige former for kirkelig internetkommunikation, hvorefter præsternes forskellige meninger om, hvad folkekirken overordnet bør bruge internettet til, placeres inden for typologien. Denne anvendes derpå til at analysere folkekirkens officielle hjemmeside Folkekirken.dk, som hidtil kun sporadisk er blevet berørt i afhandlingen. Kapitlet afsluttes med en diskussion af de forskellige kommunikationstypers mulige konsekvenser for folkekirken, hvor både empiriske resultater og teoretiske perspektiver fra foregående kapitler inddrages. Omdrejningspunktet i denne diskussion er spørgsmålet om, hvorvidt og på hvilke måder forskellige typer af internetbrug henholdsvis vil styrke eller svække folkekirken i en tid præget af sekularisering.

Kapitlets overskrift er *forvandling*, hvilket indeholder en antagelse af, at hverken *forandring* (overskriften for kapitel 2) eller *forhandling* (overskriften for kapitel 3) kan være fyldestgørende målsætninger for folkekirken i mødet med samtidens udfordringer, der blandt andet har form af sekularisering og medialisering. Hvor forandring kræver tilpasning til de vilkår, der sættes af eksterne påvirkninger, og forhandling kan forstås som en kompromissøgende vurdering af det nye i lyset af det gamle, samler forvandling begge elementer: Kirken må rigtig nok blive noget nyt i en ny tid, men dette skal ikke ske på grund af eksternt pres, men som følge af en intern proces, hvor teologi og værdier aktualiseres i en ny kontekst. I afslutningen af dette kapitel vil jeg formulere nogle bud på, hvordan en sådan forvandling kan komme til udtryk i forhold til folkekirkens internetkommunikation. Om forvandlingens vej virkelig er den rette vej for folkekirken kan naturligvis bestrides og vil være genstand for teologisk uenighed. Det ligger imid-

lertid uden for denne afhandlings rammer at behandle denne uenighed fyldestgørende. Til gengæld kan diskussionen i dette kapitel med vægtlægningen på forvandlingsperspektivet være et udgangspunkt for videre teologiske overvejelser omkring emnet.

Fire typer af kirkelig internetkommunikation

Kapitel 3 beskæftigede sig primært med folkekirkepræsternes konkrete brug af internettet. Spørgeskemaundersøgelsen rummer imidlertid også et åbent spørgsmål, hvor præsterne bedes vurdere, hvad folkekirken overordnet set kan bruge internettet til. Analysen af de 238 fri tekstbesvarelser til dette spørgsmål har ledt til udformningen af typologien i figur 2, hvor fire former for kirkelig internetkommunikation træder frem. Typologien skelner mellem kommunikationssituationer, hvor det er kirken, der er enekommunikator af indhold (for eksempel i form af forkyndelse eller information) og andre, hvor brugeren også har mulighed for at medvirke (for eksempel i form af debat).

Denne skelnen mellem envejs- og flervejskommunikation er klassisk i forskningen omkring religion og internet og er formuleret mest berømt af den canadiske forsker Christopher Helland, der i 2000 benævnte de to former for religiøs tilstedeværelse på internettet henholdsvis *religion online* og *online religion* (Helland 2000).⁸⁶ Hvor det i 2000, da Helland lancerede sin distinktion, var muligt at skelne skarpt mellem envejskommunikerende og interaktive hjemmesider, er billedet i dag mere broget, idet der ofte vil være elementer af begge dele på den ene og samme hjemmeside. Helland foreslår derfor også i en senere artikel, at skellet nu bedst kan trækkes mellem en hjemmesides *informations-* og *interaktionszoner* (Helland 2005, 13). En skelnen mellem zoner på hjemmesider kan endda synes utilstrækkelig, da information og interaktion i stigende grad integreres i en og samme web-tjeneste. Facebook tjener eksempelvis ofte begge formål inden for en religiøs organisation (Hutchings 2010a). Jeg er i min brug af typologien opmærksom på dette mulige overlap mellem envejs- og flervejskommunikation, selvom skellet endnu er forholdsvis tydeligt i den folkekirkelige web-kommunikation, der her analyseres.

⁸⁶ Andre formuleringer er også foreslået: *Information about religion* over for *participation in religion* (Hadden & Cowan 2000a), *information produceret af center* over for *information produceret af bruger* (Højsgaard 2004, 32), *information* over for *participation* (Young 2004, 93) og *religion on cyberspace* over for *religion in cyberspace* (Karaflogka 2005, 14). Selvom forskerne anvender begrebsparrerne forskelligt, er deres fælles intention blandt andet at skelne mellem envejskommunikerende og brugerinddragende former for internetkommunikation.

For at vise at internetkommunikationen kan være mere eller mindre religiøs i snæver forstand, skelner jeg desuden i typologien mellem ordinær kommunikation, som betegner de tilfælde, hvor kommunikationen finder sted mellem mennesker (for eksempel som tiltale eller samtale), og rituel kommunikation, hvor kommunikationen tænkes rettet mod Gud eller eventuelt intenderer at formidle budskaber fra Gud til mennesker (for eksempel som bøn eller liturgi). Det er praksis-siden af religion, der her er i fokus: Ord og handlinger, der ikke bare er, hvad de ser ud til at være, men som tænkes at udrette noget i kraft af deres religiøse ladning (Sørensen 1994, 28-29), og som brugeren eventuelt inviteres til at engagere sig i online. Denne overordnede skelnen resulterer i fire typer af kommunikation:

- *Information*, hvor kirken taler til brugeren *om* troen, kirken eller verden.
- *Interaktion*, hvor brugeren aktivt bidrager til kommunikationen eksempelvis ved at skrive eller klikke.
- *Præsentation*, hvor kirken præsenterer eller transmitterer en rituel kommunikation, som kan læses, ses eller høres.
- *Participation*, hvor brugeren selv har mulighed for at indgå i den rituelle kommunikation online.

Figur 2. Fire typer af kirkelig internetkommunikation

	ENVEJS-KOMMUNIKATION	FLERVEJS-KOMMUNIKATION
ORDINÆR KOMMUNIKATION	INFORMATION	INTERAKTION
RITUEL KOMMUNIKATION	PRÆSENTATION	PARTICIPATION

Selvom typologien er dannet på baggrund af konkret empiri, kan den også bruges mere generelt til at analysere og sammenligne forskellige tilfælde af religiøs internetkommunikation. Dels kan den tjene som

udgangspunkt for analyser af kirkelige web-aktiviteter, og dels kan den fungere som spørgeramme i kvantitative eller kvalitative undersøgelser af kirkers strategiske tilgange til internettet. Typologien kan således både kaste lys over, i hvor høj grad en kirke eller religiøs gruppe har interesse i at inddrage brugerne og dermed afgive magten over kommunikationen, og den kan føre til indsigt i kirkens eller den religiøse gruppes opfattelse af internettet som et muligt rituel rum ved siden af andre traditionelle religiøse praksissteder.

Det er vigtigt at huske på, at typologier er ”tools for thought,” som kan bruges til at reducere kompleksiteten i empiriske og teoretiske problemstillinger, men hvis enkelte typer ikke i ren form lader sig genfinde i den empiriske virkelighed (J. S. Jensen 2009, 247). De fleste tilfælde af kirkelig web-kommunikation vil bevæge sig inden for flere af de fire typer, og nogle vil ligefrem kombinere dem alle. En analyse af kirkelig internetbrug med udgangspunkt i typologien vil kunne afdække, hvor vægten i kommunikationen lægges, på hvilke måder typerne kombineres i praksis, og hvilke former for kommunikation der ikke prioriteres. Hver enkel type dækker over forskellige underkategorier. Typen *information* rummer eksempelvis både indhold af forkyndende og mere faktuel karakter. På samme måde dækker typen *interaktion* over både individuelle enkeltstående bidrag til eksempelvis en hjemmeside og deciderede online-fællesskaber eller netværk. Det er derfor vigtigt i en kvalitativ analyse at vurdere nuancerne i det empiriske materiale for at opnå størst mulig indsigt i kirkens eller den religiøse gruppes anvendelse af internettet.

I forhold til den rituelle kommunikation vil der naturligvis også være store forskelle på, hvordan den konkretiseres på forskellige hjemmesider. En kirke kan have en meget direkte intention om at formidle dens praksis med henblik på at involvere brugerne i denne, enten mens de er online eller efterfølgende inden for kirkens mere traditionelle rammer, men årsagen til en formidling af praksis kan også blot være et mere neutralt ønske om at gøre kirkens tradition bedre kendt. Ligeledes kan brugeren gå til den rituelle kommunikation på en række forskellige måder: Den transmitterede gudstjeneste kan følges af nysgerrighed eller med en studerendes analytiske blik, men den kan også følges med et oprigtigt ønske om at tage del i en religiøs praksis. På samme måde kan man både tage del i et online-ritual for underholdningens skyld, og fordi man faktisk ønsker at få en religiøs erfaring ud af det. Christopher Helland finder det nødvendigt at betragte graden af *autenticitet* i de religiøse online-begivenheder for til fulde at kunne forstå deres betydning (Helland 2005, 6). Hvorvidt det lader sig gøre

afhænger imidlertid af analysedesignet. For at forstå betydningen af den rituelle kommunikation må deltagernes brug af mulighederne studeres kvalitativt, online såvel som offline, og under alle omstændigheder må problemstillingen diskuteres i en analyse.

Typologien berører specifikt den kommunikation, der finder sted på internettet, men i en analyse er det vigtigt også at tænke offline-dimensionen med. Envejskommunikation på internettet kan således godt appellere til interaktion eller rituel participation uden for internettet, selvom den ikke inviterer til en sådan brugerinddragelse online. Derfor må analysen stille supplerende spørgsmål til den kommunikation, der undersøges: Er der på hjemmesiden eller web-tjenesten formuleringer omkring, hvilke former for brugerreaktioner, der ønskes? Opfordres der til reaktioner online, lægges der op til respons på anden vis, eller kommunikerer hjemmesiden uden en tydelig målsætning om aktiv inddragelse af brugerne hverken online eller i det hele taget? Svarene på spørgsmålene vil give vigtige indsigter i afsenderens tænkning omkring internettets rolle i kirkens kommunikation og være med til at afklare, om en kirkes mangel på interaktive online-tjenester skyldes fravær af lyst til at inddrage brugerne eller måske snarere hænger sammen med teknologisk uformåen eller knaphed i økonomiske ressourcer.

Det er vigtigt at understrege, at typologien ikke beskæftiger sig med alle relevante dimensioner i den kirkelige internetkommunikation. Det er spørgsmålene om kontrol over kommunikationen og graden af religiøs praksis, der står centralt i typologien. Empiriske undersøgelser, der fokuserer på andre aspekter af den kirkelige kommunikation, vil med fordel kunne tage udgangspunkt i andre distinktioner.

Præsternes vurdering af web-muligheder

Typologien i figur 2 er udviklet på baggrund af præsternes fritekst-besvarelser på spørgsmålet om, hvad folkekirken kan bruge internettet til, og figur 3 viser et forsøg på kvantitativt at placere præsternes udsagn inden for de forskellige typer. I forlængelse af diskussionen ovenfor er den øvelse ikke uproblematisk, idet den empiriske virkelighed ikke kan forventes entydigt at placere sig inden for fire afgrænsede typer. Derfor har jeg i figur 3 valgt at placere nogle af præsternes udsagn inden for flere kategorier, hvorfor summen af besvarelser også overstiger 100 procent. Et eksempel på en besvarelse, der lægger sig mellem flere typer, kommer fra en præst, der anbefaler en ”klar og spændende forkyndelse, debat af etiske dilemmaer samt tydelig og en-

kel information om folkekirkens opbygning og medlemmernes muligheder.” Fortolkningen af præsternes udsagn kan endvidere diskuteres, og da det ikke var muligt at gå i mundtlig dialog med præsterne om deres skriftlige svar, hviler kategoriseringen alene på mit skøn. 27 besvarelser undlod jeg at kategorisere, da jeg var usikker på, hvordan de skulle fortolkes.

Selvom tabellen ikke kan give et eksakt billede af præsternes fordeling på de forskellige typer, giver den dog en klar fornemmelse af tendensen, hvor det især er *information*, der har præsternes opbakning og i mindre grad *interaktion*, mens kun få af sig selv nævner de rituelle kommunikationsmuligheder, der placerer sig under *præsentation* og *participation*, som interessante. I det følgende uddybes præsternes holdninger i forhold til de enkelte typer.

Figur 3. Præsternes ønsker til folkekirkens web-kommunikation

	ENVEJS-KOMMUNIKATION	FLERVEJS-KOMMUNIKATION
ORDINÆR KOMMUNIKATION	INFORMATION 79 %	INTERAKTION 39 %
RITUEL KOMMUNIKATION	PRÆSENTATION 4 %	PARTICIPATION 3 %

Note: 238 fritekstbesvarelser er analyseret, hvoraf 27 ikke kunne kategoriseres. Besvarelserne er om nødvendigt placeret inden for flere kategorier. Procent af samlet antal besvarelser.

Information

Langt de fleste af præsternes besvarelser kan placeres inden for denne type, der dækker over de kommunikationssituationer, hvor folkekirken bruger internettet til at kommunikere direkte til brugerne. Der kan identificeres tre underkategorier, der vægtes nogenlunde ligeligt af præsterne.

For det første drejer det sig om forskellige former for *synliggørende kommunikation*, hvor ønsket er at tegne et retvisende billede af den folkekirkelige institution og afgrænse den i forhold til andre repræsentationer og fordomme (for eksempel populære antagelser eller medie-

billeder). Det formuleres af flere præster i marketingstermer som reklame, pr, branding og profilering. En præst mener eksempelvis, at internettet kan bruges til at gøre ”reklame for kirken og måske særligt højmesse, for der er alt for lidt bevidsthed om den,” og en anden siger, at folkekirken online ”kan profilere sig anderledes og bedre end hidtil.” Nogle af de konkrete forslag til synliggende web-indhold er beskrivelser af folkekirkens historiske udvikling og aktuelle struktur, nyheder og reportager fra folkekirkens aktiviteter, generelle beskrivelser af, hvad der sker i folkekirken, herunder gudstjenester og kirkelige handlinger samt præsentationer af folkekirkens forskellige holdninger til aktuelle spørgsmål. Motivationen for at forfølge denne synliggende tilgang er forskellige hos præsterne. For nogle er det folkekirkens samfundsmæssige position, der er på spil, mens det for andre mere handler om at synliggøre folkekirken for den enkelte dansker, så han eller hun får en mulighed for at stifte bekendtskab med den og eventuelt engagere sig i den online såvel som i traditionelle sognekirkesammenhænge. At det er envejskommunikation betyder således ikke, at der ikke ønskes en respons. For mange præster er denne imidlertid henlagt til en anden kontekst, hvor den eksempelvis kan bestå i kirkegang eller deltagelse i forskellige former for kirkelige aktiviteter.

Forkyndelse er en anden variant af kommunikation inden for denne kategori, som nævnes af præsterne. Målsætningen er her at forklare kristendommens indhold, og præsterne bruger en række forskellige ord om denne aktivitet: forkyndelse, oplysning, vidensdeling, undervisning, prædiken, mission og evangelisering. Der udtrykkes et ønske om, at folkekirkens trosgrundlag bliver bedre kendt, og at det også bliver tydeligt, på hvilke måder kristendommen adskiller sig fra andre religioner og tilværelsesfortolkninger. Der er imidlertid forskellige opfattelser af, hvordan denne forkyndelse skal finde sted. For nogle af præsterne handler det mest om at beskytte og bevare kristendommens kernesandheder mod udvanding og misforståelser eller ”at give præcis information om troen og kristendommen,” som det formuleres af én præst. For andre er det vigtigere at understrege, at forkyndelse skal ske i samspil med folket og i en form, der egner sig til internetmediet. En præst formulerer det således, at folkekirken skal vise, ”at man er en kirke, der lever i tiden og kan kommunikere med moderne mennesker.”

Endelig finder vi en tredje slags kommunikation inden for kategorien, som handler om *faktuel information*. Her lægges der vægt på konkrete og aktuelle informationer, primært på sogneplan. Præsterne nævner eksempelvis informationer om specifikke gudstjenester og ar-

rangementer, oplysninger om telefonnumre og adresser samt statistik for eksempel i forhold til medlemsprocent, sognestørrelser etc. Informationerne skal – med to af præsternes formuleringer – tjene til at ”synliggøre tilbud til menigheden” og ”oplyse om liv i sognet.” Mange nævner i den forbindelse kirkebladet som forbillede og overvejer, om sognekirkens hjemmeside er kirkebladets afløser.

Interaktion

Knap halvdelen af præsternes besvarelser kan placeres inden for typen *interaktion*. Her findes web-indhold, der involverer en aktiv online deltagelse fra brugernes side. Flere nævner debat- og dialogfora som en mulighed. Det kan føre til mere ”åbenhed, demokrati og medindflydelse,” som det formuleres af én præst, og en anden nævner det som en mulighed for at skabe ”mere debat om folkekirkens rolle i dag.” Graden af frihed i denne interaktion er til diskussion hos præsterne. Nogle ønsker en høj grad af åbenhed, hvor almindelige menneskers holdninger og opfattelser kan komme til orde, men andre foretrækker en mere styret form, hvor brugerne enten mest er i den spørgende eller konsulterende rolle, eller hvor der i hvert fald er en form for kontrol med deres bidrag. Muligheden for at stille spørgsmål til eller få sjælesørgerisk hjælp fra en præst nævnes også af mange. En præst skriver, at ”der er et enormt behov for sjælesorg på internettet,” og en anden mener, at ”internettet er en frugtbar vej for kontakt mellem præst og sognebørn.” Særligt muligheden for på internettet at etablere anonyme samtaler fremhæves af flere præster som relevant i forhold til sjælesorg.

Der kan identificeres en underkategori, hvor interaktionen ikke bare handler om en konkret sag, men hvor det er selve *fællesskabet*, der lægges vægt på, og hvor vigtigheden af at knytte mennesker sammen på forskellig vis understreges. Det kan dreje sig om arbejds- og interessefællesskaber for ”grupper af kirkeligt interesserede” og ”frivillige netværk,” men det kan også formuleres som ”en ny måde at være en del af menigheden” eller som ”netværk for alle aldersgrupper i en tid med stor ensomhed.” Enkelte mener, at disse er fulgyldige fællesskaber, mens en stor del af præsterne opfatter dem som et sekundært supplement til fysiske kirkelige fællesskaber. Denne underkategori har dog marginal tilslutning fra præsterne, idet kun tre procent af samtlige besvarelser fremhæver muligheden for fællesskab. Tendensen tydeliggøres af, at 33 procent af præsterne i et fritekstspørgsmål om, hvad folkekirken *ikke* kan bruge internettet til, nævner fællesskabsdimensionen som problematisk eller ligefrem upassende. En præst formulerer

det således: ”Fællesskab online er et pseudofællesskab, der ikke kan erstatte menneskeligt samvær i kød og krop.” En anden præst skriver, at ”fællesskabet i kirken primært skal være nærvær og tilstedeværelse fysisk og åndeligt.” Iklædt grundtvigsk terminologi tilkendegiver en tredje præst den holdning, at ”internettet aldrig kan erstatte det levende ord og fællesskabet om nadveren.” Et fjerde eksempel kommer fra en præst, der fyndigt – og med lån af Jesu autoritet – hævder, at ”kirke er, hvor to eller tre er forsamlede – ikke kaffedrikkende foran hver sin computer!” Mange andre præster fremfører samme pointe, hvilket bekræfter analysen i kapitel 3, hvor det fysiske møde mellem mennesker blev fremhævet som en central værdi for mange af folkekirkens præster.

Præsentation

Som det fremgår af figur 3, er der kun fire procent af præsterne, der af sig selv nævner muligheder, der kan placeres under typen *præsentation*, som noget folkekirken skal prioritere på internettet. Når mulighederne nævnes, er det primært gudstjenesten, der fokuseres på. Det kan ikke overraske, eftersom folkekirken allerede har erfaringer med gudstjeneste-transmissioner i både radio og tv, og springet til web-transmitterede gudstjenester burde derfor ikke være stort. En udtalelse fra et af de kvalitative præsteinterview illustrerer parallellen mellem de forskellige medier:

En gudstjeneste [på internettet] kan være meget fint for dem, der ikke kan flyttes ud af deres hjem, ligesom en gudstjeneste på tv absolut har sin berettigelse. Jeg tror, der er mange, der ser gudstjenesterne om søndagen. Der er mennesker, der ikke kan komme ud. Mange på plejehjem kan ikke komme til gudstjeneste, for der er simpelthen ikke nok på arbejde til at køre dem af sted. Den kan udfylde nogle behov for folk (Ida, 49 år).

Selvom en web-transmitteret gudstjeneste på mange måde svarer til en radio- eller tv-transmitteret gudstjeneste, er der dog også forskelle. For det første kan man se en gudstjeneste på internettet på et selvvalgt tidspunkt, hvilket tilgodeser individuelle behov og ønsker. Til gengæld ophæves samtidigheden i gudstjenestefejringen dermed også, hvilket gør den til en endnu mere isoleret oplevelse, end det er tilfældet med radio- eller tv-transmissioner, hvor lytterne eller seerne trods alt er til stede på samme tid, selvom gudstjenesten kan være optaget i forvejen. En gudstjeneste på internettet kan til gengæld være andet og

mere end transmission. Suppleres transmissionen med eksempelvis chat og andre brugerinddragende elementer, flytter web-gudstjenesten sig således fra typen *præsentation* til *participation*.

Tabel 31. Hvilket af følgende indhold mener du, at folkekirken skal tilbyde på Folkekirken.dk eller på en anden officiel folkekirke-hjemmeside? Præster og danskere sammenlignet

	Præster n=1.040	Danskere n=1.015
Praktisk info om dåb, konfirmation, bryllup og begravelse	93,5	42,6
Artikler om indholdet i den kristne tro	86,0	18,8
Søge i Bibelen	83,5	28,1
Stille spørgsmål til en præst om tro og religion	81,8	28,5
Artikler om folkekirkens teologiske grundlag	77,6	16,0
Artikler om gudstjenester og aktiviteter	76,3	16,2
Debat om tro og religion	75,2	21,0
Information om ind- og udmeldelse af folkekirken	73,7	19,9
Artikler om folkekirkens historie	70,3	22,8
Læse og skrive bønner	56,4	5,0
Blogs skrevet af præster og biskopper	56,3	12,0
Information om kirkeskat	55,5	15,2
Korte videoklip om tro og religion	51,7	5,4
Fotografier og videoklip med kirkebygninger og kirkekunst	51,5	13,6
Komme i kontakt med andre kristne	48,5	4,8
Videotransmitterede gudstjenester	39,4	3,2
Quizzer, spil og konkurrencer	31,2	7,4
Deltage i en web-baseret gudstjeneste	25,8	3,2
Deltage i en eller anden form for religiøst ritual	12,7	2,1
Ingen af ovenstående/finder ikke noget interessant	0,3	19,5

Note: Kolonneprocent. Muligt at afgive flere svar. Se også tabel 12.

I lyset af at den web-transmitterede gudstjeneste på så mange måder ligner den radio- eller tv-transmitterede gudstjeneste, kan det undre, at

der ikke er flere præster, der af sig selv nævner den som en mulighed for folkekirken på internettet. Det kan skyldes, at præsterne ikke mener, at det er nødvendigt med web-transmitterede gudstjenester, når der i forvejen findes radio- og tv-gudstjenester. Det kan også skyldes, at præsterne simpelthen ikke har haft muligheden i tankerne, men umiddelbart tænker i tekst i forhold til internettet. Endelig er der også mange præster, der generelt er modstandere af at overføre kirkens praksis til internettet. I et fritekstspørgsmål om, hvad folkekirken *ikke* kan bruge internettet til, nævner hver tredje præst således praksisdimensionen. I denne argumentation knyttes kirkens praksis og fællesskabet tæt sammen. ”Gudstjeneste og tro har med fællesskab at gøre,” formuleres det af en præst, og en anden mener ikke, at en gudstjeneste har noget at gøre på internettet, da ”fromhed uden næsten er noget gøgl.” En tredje advarer slet og ret mod at bruge internettet til at indføre ”en erstatningskirke og erstatningsritualer.” Direkte adspurgt er der dog større opbakning til web-transmitterede gudstjenester, og ikke mindre end 39 procent af præsterne svarer, at folkekirken skal tilbyde denne service (se tabel 31).

Participation

Tre procent af præsternes besvarelser kan entydigt placeres under typen *participation*. Konkret nævner præsterne ”cyberkirke med mulighed for at blive medlem af en online menighed,” ”mulighed for personlig fordybelse,” ”ritualer,” ”lystænding” og ”personlig forbøn” som muligheder, der af folkekirken kunne forfølges på internettet. Forslagene har især at gøre med individuelle fordybelsesmuligheder, mens de mere kollektive rituelle muligheder er stort set fraværende. Som det var tilfældet med typen *præsentation*, skyldes den beskedne opbakning til muligheder, der kan placeres under *participation*, formentlig først og fremmest en modstand mod at overføre kirkens praksis til internettet, der af mange præster ikke betragtes som et egnet rituel rum.⁸⁷ En supplerende forklaring er formentlig, at mange præster ikke har en bevidst refleksion over internettets brugsmuligheder, hvilket blandt andet betyder, at de rituelle muligheder ikke af sig selv dukker op i en fritekstbesvarelse. Sidstnævnte understøttes af tallene i

⁸⁷ Denne modstand genfindes i tidligere danske undersøgelser af kristent internetbrug. Højsgaard påviser, at 75 procent af danske kirkelige webmasters mener, at det enten er umuligt eller kun i særlige tilfælde muligt at gennemføre en gudstjeneste på internettet (Højsgaard 1999, 85). I Espersens undersøgelse af kristne internetbrugere er det 60 procent af respondenterne, der forholder sig tvivlende til internettets mulighed for at danne ramme om kirkelige handlinger og kristne ritualer (Espersen 2001, 54).

tabel 31, hvor mange præster direkte adspurgte faktisk bakker op om, at folkekirken skal tilbyde forskellige muligheder på internettet, der involverer participation: 56 procent mener således, at folkekirken skal tilbyde mulighed for at læse og skrive bønner, 26 procent finder det relevant, at der gives mulighed for at deltage i en web-baseret gudstjeneste, og 13 procent går ind for, at man på folkekirkens hjemmesider skal kunne deltage i et religiøst ritual. Bibelsøgning kan endvidere med nogen ret opfattes som en form for participation, og ikke mindre end 84 procent af præsterne mener, at folkekirken skal tilbyde denne mulighed online.

Opsamlende kan det konkluderes, at et flertal af præsterne mener, at folkekirken kan få gavn af at informere, oplyse og forkynde, betydeligt færre ser interaktionen med almindelige brugere som en frugtbar mulighed, og en mindre gruppe opfatter kirkelig rituel eller spirituel praksis som interessant online. At det er den envejskommunikerende tilgang til internettet, der dominerer, betyder ikke nødvendigvis, at præsterne ikke ønsker at inddrage danskerne i dialog om folkekirken og i kirkens praksis, men at man snarere end at skabe disse muligheder online, ønsker at henvise og invitere til deltagelse i sognekirkens traditionelle aktiviteter og tilbud. Efter en gennemgang af kommunikationsmønstret på Folkekirken.dk vil folkekirkens forskellige tilgange til internettet og konsekvenserne heraf blive diskuteret nærmere.

Kommunikationsmønstre på Folkekirken.dk

Hovedvægten i denne afhandlings analyse af folkekirkens internetkommunikation har ligget på præsternes brug af og refleksion omkring mediet. Præsternes aktiviteter er blevet beskrevet bredt og ikke blot i forhold til deres eventuelle engagement på centralt eller lokalt distribuerede folkekirkehjemmesider. Individuelle e-mail-korrespondancer, statusopdateringer på Facebook og download af prædikeninspiration fra udenlandske ressourcesider er alt sammen dele af den folkekirkelige internetkommunikation og bør tages i betragtning for fuldt ud at forstå mediets betydning for folkekirken nu og i fremtiden. Stadig er det dog også relevant at betragte folkekirkens mere officielle profil på internettet. I det følgende vil det ske gennem en kort analyse af indholdet på Folkekirken.dk med udgangspunkt i den typologi, som ovenfor er introduceret. Indledningsvis vil den historiske proces bag udviklingen blive skitseret, idet den i sig selv illustrerer den strategiske tænkning, som har fulgt internettets gradvise implementering i folkekirkens kommunikation.

Historien bag Folkekirken.dk

Historien om Folkekirken.dk kan groft inddeles i tre faser.⁸⁸ Første fase tager sin begyndelse i 1997, hvor hjemmesiden lægges ud på internettet.⁸⁹ Det er en gruppe københavnske præster, samlet i Folkekirkens Internetudvalg, der tager initiativet med sognepræst Gunnar Bach Pedersen fra Enghave Sogn som en central drivkraft. Denne fase er kendetegnet ved en stor grad af lokalt initiativ. Kildevæld og Enghave sogne står bag den tidlige finansiering af hjemmesiden, mens Gunnar Bach Pedersen som webpastor af biskoppen får lov til at bruge en tredjedel af sin arbejdstid på redaktionen. Hensigten med hjemmesiden er på dette tidspunkt dels at kunne være ”et nyttigt arbejdsredskab og opslagsværk, dels at være et sted, hvor mennesker kunne møde det kristne evangelium - det sidste også derved, at hjemmesiden har tilbudt sjælesorg, muligheden for at vende personlige problemer og spørgsmål med en præst via e-mail” (Pedersen 1998). Selvom hjemmesiden folder sig ud omkring de lokale initiativtageres egne overvejelser og visioner, hvor ønsket om både at skabe informative og interaktive elementer står centralt, kommer den ikke kun københavnernes til gode. Ambitionen er allerede fra begyndelsen, at hjemmesiden skal være for hele folkekirken, og flere end 300 sogne har inden årtusindskiftet valgt at oprette deres egen hjemmeside under Folkekirken.dk.

Der sker dog først for alvor noget i forhold til udbredelsen af Folkekirken.dk i 2002, hvor folkekirkens internetsituation kommer på dagsordenen ved et bispemøde, hvilket fører til, at der i 2003 bliver arrangeret en temadag med overskriften *Folkekirken.dk's fremtid*. Året efter overtager biskopperne i fællesskab domænenavnet Folkekirken.dk med henblik på at udvikle en ny hjemmeside. Ambitionen er på det tidspunkt at udarbejde ”en fælles grafisk platform” eller ”en tom skal,” som stifterne selv skal fylde indhold i frem for som indtil da at have en hjemmeside med en egentlig redaktion (Brunés & Stærsgaard 2007). På den måde imødekommes en mulig kritik af, at en centralt styret hjemmeside vil være imod den folkekirkelige forståelse af,

⁸⁸ Faktuelle oplysninger i dette afsnit er hentet fra en række forskellige kilder: Artikler i Københavns Stifts Årbog (Pedersen 1998; 2000; 2001; 2004), breve og notater fra Kirkeministeriet (Brunés & Stærsgaard 2007; Haarder 2007) og bestyrelsesreferater hentet på <http://www.folkekirken.dk/kontakt/om-folkekirkendk/bestyrelse> (besøgt 23/11 2010). Der henvises kun til kilderne, hvor det skønnes særligt vigtigt eller i forbindelse med direkte citater.

⁸⁹ Før 1997 er der allerede mindst 38 andre danske kirkelige hjemmesider på internettet, hvoraf de første blev oprettet i 1995. I 1997 er der i alt mindst 124 danske kirkelige hjemmesider på internettet (Højsgaard 1999, 74).

at ingen har ret til at udtale sig på kirkens vegne. Manøvren vidner om, at hjemmesiden nu er blevet løftet op på et mere officielt niveau, og at væsentlige folkekirkespørgsmål om ejerskab og bredde derfor også er blevet mere presserende. I denne anden fase af Folkekirken.dk's historie er det først Folkekirken Infocenter i København, der står for redaktionen, men den 9. april 2005 relanceres hjemmesiden med betydeligt økonomisk tilskud fra Edith & Godtfred Kirk Christiansens Fond og med Danmarks Kirkelige Mediecenter som operatør. På det tidspunkt har en arbejdsgruppe bestående af en repræsentant fra hvert stift det overordnede ansvar for hjemmesidens indhold.

Den nye model for den danske folkekirkes hjemmeside viser sig hurtigt at have mindst to store udfordringer: For det første bliver det klart, at forventningerne om, at hjemmesiden kan blive selvfinansierende, efter at fondsmidlerne er opbrugt, er urealistiske. For det andet skaber tanken om den fuldstændigt åbne platform også problemer, for hvad nu hvis man ikke bryder sig om det indhold, som andre har lagt ud på siden? Sidstnævnte kommer blandt andet til udtryk i en debat om materialet Barnetro.dk, som var blevet publiceret på hjemmesiden, men hvis egnethed på folkekirken.dk der var uenighed om, og som derfor senere blev fjernet af arbejdsgruppen (Sørensen & Højsgaard 2006; Brunés & Stærgaard 2007). Problemerne fører i første omgang til, at biskopperne tager Folkekirken.dk op til fornyet drøftelse ved deres bispemødet i januar 2007, hvorefter Kirkeministeriet bliver bragt på banen. Den 23. september 2007 formulerer den daværende kirkeminister Bertel Haarder i forlængelse heraf et brev til biskopperne, Den danske Præsteforening, Landsforeningen af Menighedsråd og Folkekirkelige Organisationers Fællesudvalg, hvori han lancerer en ny centraliseret model for Folkekirken.dk (Haarder 2007). Driftsudgifterne til hjemmesiden skal fremover tages fra fællesfonden (2 millioner kr. årligt), mens indtægter fra eksempelvis hjemmesidesalg kun skal tænkes som et supplement til finansieringen.⁹⁰ Brevet udstikker også retningslinjer for sammensætningen af en ny bred bestyrelse for Folkekirken.dk, og ministeren pålægger denne at ansætte en redaktør til at varetage den daglige redaktion af hjemmesiden.

Vedlagt brevet er et sæt vedtægter for Folkekirken.dk, som har været i høring hos biskopperne samt et notat, der i kritiske vendinger skildrer folkekirkens – og ikke mindst biskoppernes – manglende evne til at skabe en ordentlig internettilstedeværelse. Blandt andet påpeges

⁹⁰ Beløbet på 2 millioner kr. svarer til ca. 2 procent af fællesfondens samlede årlige it-udgifter eller ca. 1 promille af fællesfondens samlede årlige udgiftsbudget, der udgør omkring 1,5 milliarder kr.

det, hvordan ”den officielle kirke de fleste steder [har] været tilbageholdende med en aktiv støtte til mere ambitiøse projekter på nettet,” ligesom det bemærkes, at den bredde, som man tilstræber i hjemmesidens anden fase har ført til, at arbejdet ”præges af milimeterretfærdighed og mindste fælles mængdefold” (Brunés & Stærgegaard 2007). Notatet konkluderer på baggrund af de hidtidige erfaringer, at det er nødvendigt med en centralt styret folkekirkelig hjemmeside. Der lægges op til en hjemmeside, der repræsenterer en balance mellem fælles folkekirkeligt indhold, som har biskoppernes stempel, og mere broget materiale, der repræsenterer folkekirkens mangfoldighed.

Kirkeministerens brev markerer optakten til Folkekirken.dk’s tredje fase. Denne indledes symbolsk med, at biskopperne med virkning fra 1. januar 2008 sælger deres ejerskab over domænenavnet Folkekirken.dk, som de har haft siden 2004, til ”den danske folkekirke” med Kirkeministeriet som den egentlige registrant og fuldmægtige. Den nye bestyrelse samles den 31. januar samme år, hvor biskop Steen Skovsgaard vælges som formand og Inge Lise Pedersen fra Landsforeningen af Menighedsråd bliver næstformand. De kommende måneders bestyrelsesarbejde kommer til at dreje sig om at definere hjemmesidens ønskede profil, sikre en bred opbakning til arbejdet og finde en egnet person til at stå for redaktionen. Først i januar 2009 bliver sognepræst Ellen Aagaard Petersen ansat som redaktør for hjemmesiden, og en af hendes første opgaver bliver at lede konferencen om Folkekirken.dk’s fremtid, der afholdes på Nyborg Strand den 5. februar samme år. Cirka 75 repræsentanter fra den folkekirkelige verden deltager i konferencen, som for en stor del handler om at generere ideer, som bestyrelsen og den nye redaktør kan arbejde videre med, når den nye hjemmeside skal formes. Udover inspirationen fra konferencen bliver også firmaet Xylofon bestilt til at lave en interviewundersøgelse blandt folkekirkemedlemmer og ”professionelle interessenter” med henblik på at afklare behov og forventninger.⁹¹ Arbejdet i bestyrelse og redaktion munder ud i relanceringen af Folkekirken.dk den 1. december 2009.

Indholdet på Folkekirken.dk

Ovenstående historiske skildring viser Folkekirken.dk’s udvikling fra en græsrodshjemmeside drevet af teknologiinteresserede københavn-

⁹¹ Undersøgelsen består af seks fokusgruppeinterview med folkekirkemedlemmer og nitten individuelle interview med repræsentanter for syv stifter og tolv organisationer (Xylofon 2009).

ske præster til en bred portal baseret på idealet om mindst mulig topstyring og bredest mulig deltagelse til en centraliseret model, hvor hjemmesiden finansieres af folkekirkens fællesfond, og hvor en ansat redaktør står for den daglige drift. Efter hjemmesidens relancering i 2009 har den løbende udviklet sig indholdsmæssigt. I den følgende analyse undersøges hjemmesiden, som den ser ud den 2. september 2010.

Figur 4. Indhold på Folkekirken.dk 2. september 2010

	ENVEJS-KOMMUNIKATION	FLERVEJS-KOMMUNIKATION
ORDINÆR KOMMUNIKATION	<p>INFORMATION</p> <p>Nyheder Klummen Snart søndag Gudstjeneste Livets begivenheder Højtider og traditioner Tro og liv Folkekirkens arbejde Om folkekirken</p>	<p>INTERAKTION</p> <p>Facebook og Twitter Spørg om kirke og tro Blogs (kommentarer) Konkurrencer Børnesiden En at tale med Vil du støtte? Kontakt Tilmeld nyhedsbrev Søgefelt</p>
RITUEL KOMMUNIKATION	<p>PRÆSENTATION</p> <p>Fader Vor Andre bønner Dagens bibelord Søndagens tekst Ugens salme</p> <p>Eksternt link: Radiogudstjeneste</p>	<p>PARTICIPATION</p> <p>Del din bøn</p> <p>Eksterne links: Søg i Bibelen Søg i Salmebogen</p>

Note: Kategorisering af sider på Folkekirken.dk. Hvor undersider hovedsageligt falder ind under den samme kategori, er kun hovedmenupunktet nævnt. Figuren viser dermed ikke den totale fordeling af sider under Folkekirken.dk.

Som led i fortolkningen af indholdet inddrages et interview med redaktør Ellen Aagaard Petersen foretaget 2. november 2010, ligesom hendes blogindlæg i året op til relanceringen også vil blive citeret. Desuden henvises til den undersøgelse, som firmaet Xylofon (2009) gennemførte for Folkekirken.dk samt et ottesiders langt koncept for Folkekirken.dk (2009), som bestyrelsen og redaktøren har udarbejdet, og som blandt andet skildrer hjemmesidens formål, målgrupper og indhold.

Figur 4 er et forsøg på at placere indholdselementerne fra Folkekirken.dk inden for den før opstillede typologi, hvilket giver et godt, men til en vis grad også forsimplet, overblik over indholdet på hjemmesiden. Selvom mange af elementerne nogenlunde entydigt kan placeres inden for de enkelte typer, er der også indhold, der lægger sig mellem flere typer. Brevkassen er eksempelvis umiddelbart et klart interaktivt element, idet brugerne kan sende spørgsmål til redaktionen og få svar tilbage. Samtidig fungerer brevkassen også som *information*, idet mange blot læser spørgsmålene og svarene og ikke gør brug af muligheden for selv at komme i direkte kontakt med en præst eller en ekspert. På samme måde kan linket til Bibelselskabets søgemaskine på den ene side opfattes som *participation*, idet brugerne har mulighed for at interagere med teksten og påvirke søgeresultatet. På den anden side har det også karakter af *præsentation*, idet bibelteksten ikke kan kommenteres, men blot kan læses i sin kendte form. I det følgende vil de fire typer for overblikkets skyld blive behandlet separat, men med en opmærksomhed omkring elementer, der ikke entydigt kan placeres inden for én type.

En kilde til viden

Redaktøren for Folkekirken.dk skriver i sit første blogindlæg den 17. marts 2009 om bestyrelsens ambitioner for den nye hjemmeside, som senere samme år lanceres:

Den skal ikke alene give klare og korrekte oplysninger til medlemmerne. Den skal også være en kilde til viden og inspiration om tro, gudstjeneste, bøn, højtider og personlige mærkedage i kirken. Hjemmesiden skal dertil afspejle det mangfoldige liv, kirken er fuld af (Petersen 2009a).

Meget af det indhold, som hun nævner, kan placeres under den første kategori i typologien, hvor det drejer sig om *information*. Denne prioritering kommer ligeledes til udtryk i konceptet for folkekirken.dk,

hvor der i formålsformuleringen lægges vægt på de formidlende, informerende og oplysende funktioner:

Folkekirken.dk skal *formidle* og *oplyse* om Den Danske Folkekirkes virke, baggrund, historie, trosgrundlag og organisation. Folkekirken.dk skal *give indblik* i Den Danske Folkekirkes mangfoldighed af synspunkter og holdninger. Folkekirken.dk skal *synliggøre* Den Danske Folkekirke som en væsentlig kulturbærende institution i det danske samfund (Folkekirken.dk 2009, 2, mine fremhævninger).

På hjemmesiden får denne målsætning konkret form som positive nyheder fra folkekirkens landskab, for eksempel om kristendommens popularitet i kursusprogrammer, danske par der bliver gift i udlandet og den nu ligelige kønsfordeling hos præsterne. Der er grundige indførende tekster omkring folkekirkens indre liv: gudstjenesten, højtiderne, ritualerne ved livets store begivenheder og teologien. Der er forkyndelse i form af refleksioner over den kommende søndags prædikentekst. Der er indføringer i folkekirkens struktur og forskelligartede arbejdsgræne. Endelig er der også enkelte elementer på hjemmesiden, hvor der vises holdninger. Det sker dels i klummen, hvor biskopperne og domprovsterne giver deres meninger til kende, og dels sker det i bloggene, hvor udvalgte repræsentanter for den brogede folkekirke kommer til orde.

Man kan ikke ved at betragte de oplysende, informerende og forkyndende elementer på Folkekirken.dk uden videre sige noget om, hvad motiverne til at vægte disse områder er. I interviewet med redaktøren træder der dog forskellige forklaringer frem: Først og fremmest har der fundet en prioritering af ressourcerne sted, hvor man har fundet det vigtigst at begynde med at opfylde sine ”public service-forpligtelser” og på en sober måde gøre folkekirken tilgængelig for danskere, der søger saglige oplysninger og informationer, uden at det nødvendigvis behøver at have med en religiøs interesse at gøre: ”Vi skal anerkende, at man som individ kan have interesse i at få svar på nogle spørgsmål uden nødvendigvis at skulle til sjælevask.” Denne prioritering begrundes med, at oplysning om folkekirke og kristendom blandt andet er vigtig, fordi mange i dag ikke kan skelne folkekirken fra andre former for religion og derfor har brug for at vide, hvad folkekirken egentlig står for.

En anden årsag til at de oplysende og informerende elementer prioriteres højt er, at det netop er disse, som både almindelige folkekirke-

medlemmer og ansatte i stifter og folkekirkelige organisationer i Xylofon-undersøgelsen (2009) vurderer som vigtige. I undersøgelsen ytrer medlemmerne især ønske om kendskab til folkekirketendens og temaer om højtider, dåb, konfirmation m.m., mens de professionelle interessenter blandt andet ønsker informationer og nyheder fra den kirkelige verden. Man har således forsøgt at lade hjemmesidens indhold forme efter de potentielle brugeres ønsker og behov.

Endelig kan et ønske om at kontrollere indholdet på hjemmesiden nævnes som en yderligere årsag til dens oplysende og informerende karakter. Selvom ordet kontrol ikke eksplicit nævnes, giver redaktøren udtryk for, at man ikke umiddelbart er interesseret i at åbne op for en diskussion om folkekirkens trosindhold: ”Hvad vi tror på er ikke til diskussion. Det er eksempelvis ikke oplagt, at man skal kunne kommentere trosbekendelsen. Det ville være at holde folk for nar at lade som om, det er noget, vi har sat til åben diskussion.” Kontrollen med indholdet på hjemmesiden har fra start været et tema for udviklingen af det nye Folkekirken.dk. I notatet, som ledsagede kirkeministerens beslutning om at omstrukturere hjemmesiden, anbefales det for eksempel at lade ”det øverste niveau” skrives af biskopperne (Brunés & Stærgaard 2007), og i et referat fra Folkekirken.dk’s bestyrelsesmøde den 27. august 2009 udtrykkes der den holdning, at brugerinddragelse kan være problematisk, eftersom der er tale om ”målgrupper som ikke primært er de indforståede.” Denne bekymring kommer også delvist til udtryk i de professionelle interessenters udsagn i Xylofon-undersøgelsen. De fleste ser positivt på brugerinddragelse, men mange mener samtidig, at redaktionen bør godkende eventuelle brugerkommentarer, før de kan publiceres, ligesom spørgsmål af denne type også rejses af flere: ”Hvordan vil man forholde sig til indhold, leveret af brugere, som er i modstrid med folkekirkens og websitets værdier?” (Xylofon 2009, 23).

På undersøgelsestidspunktet (2. september 2010) var det som bruger ikke muligt at kommentere eller på anden vis respondere på hjemmesidens artikler, bortset fra i blogmodulet, hvor det til gengæld udelukkende var inviterede personer, der kunne oprette en blog. I december 2010 åbnes der op for kommentarer til nyhedsartikler, men interessant nok er det fortsat ikke muligt at kommentere på trosformidlende artikler. Det bekræfter, at kontrol-spørgsmålet spiller en særlig rolle i forhold til hjemmesidens teologiske lag. Med den valgte strategi formår folkekirken at bevare kontrollen over en række tekster, som dermed ikke bliver genstand for debat hos brugerne. Dog er det vigtigt at bemærke, at selvom indholdet på en hjemmeside kan kontrolleres,

betyder det ikke, at det ikke kan bruges til en række ikke-intenderede formål online såvel som offline. Selv klart envejskommunikerede tekster kan hurtigt blive genstand for livlig interaktion, såfremt brugerne finder det ønskeligt.⁹²

Nettet er et mødested

Folkekirken.dk er dog ikke kun information. I et blog-indlæg fra den 12. august 2009 slår redaktøren til lyd for, at det skal være muligt at komme i kontakt med folkekirken på internettet: ”Kirken har meget at skrive og fortælle, men den har ikke opdaget, at nettet er blevet et mødested” (Petersen 2009b). Derfor tages der initiativ til at etablere en brevkasse, hvor brugerne kan stille spørgsmål om kristendom og tro. Brugernes spørgsmål er sammen med deres kommentarer på blogindlæg og bønner de eneste synlige brugeraftryk på hjemmesiden. De øvrige online responsmuligheder er usynlige for andre brugere, som når man for eksempel vælger at deltage i en konkurrence, indbetale et beløb til en folkekirkelig organisation, sende en e-mail til redaktionen eller tilmelde sig nyhedsbrevet.

Mere direkte interaktivt er det på den Facebook-gruppe, som der linkes til fra hjemmesiden. Her er der fri adgang for alle, og alle har mulighed for at skrive og dele billeder. Ved begyndelsen af september 2010 har 680 valgt at slutte sig til gruppen, som redigeres af redaktøren for Folkekirken.dk. Redaktionens brug af Facebook er et godt eksempel på, hvordan *information* og *interaktion* kan kombineres, og ofte lægges links ud til aktuelle historier på Folkekirken.dk eller i folkekirken som sådan. Det forholdsvis lave medlemstal afspejler imidlertid en forsigtig promovning af muligheden. Udover et diskret link på forsiden af Folkekirken.dk, gøres der ikke opmærksom på Facebook, og som medlem af gruppen modtager man heller ikke direkte beske-der, som det ellers er muligt at sende ud. Hvor Facebook-gruppen trods alt formår at skabe en vis interaktion med brugerne, er Folkekirken.dk’s Twitter-profil ikke blevet en succes. Kun 23 personer følger

⁹² I forskningen er dette tema særligt blevet behandlet i forhold til nye religiøse bevægelser med stærkt hierarkiske og delvist lukkede strukturer. Det er således blevet beskrevet, hvordan kritiske udlægninger af bevægelsens tekster, som nuværende og tidligere medlemmer publicerer på internettet, kan overdøve bevægelsens egen positive skildring og have en frastødende effekt på potentielt nye medlemmer. Ligeledes kan de være med til at undergrave bevægelsens plausibilitetsstruktur og bibringe medlemmerne tvivl og utilfredshed (Barker 2005; Introvigne 2005).

redaktørens tweets (september 2010), hvor det seneste er mere end fire måneder gammelt.⁹³

Frygten for negative konsekvenser af brugerinddragelse og betoningen af klar og direkte kommunikation er ovenfor nævnt som forklaringer på den lave grad af interaktion. Selvom dette givetvis er vigtige grunde, er udviklingen af Folkekirken.dk dog også blevet tilført ideer, der går i en mere interaktiv retning. Ved inspirationskonferencen for folkekirkelige interessenter, afholdt på Nyborg Strand den 5. februar 2009, fremkom der således en lang række forslag, som pegede i retning af interaktion: Det blev foreslået at give brugerne forskellige muligheder for at være i dialog med folkekirken for eksempel i form af sms-tjenester, chat, sjælesorg, ægteskabsrådgivning, sorggrupper og lektiehjælp. Der var ideer om at lave en ”kirketube” i stil med YouTube, hvor brugerne selv kunne uploade videoer fra folkekirkens hverdag. Der var desuden forslag om at bruge hjemmesiden til en folkekirkelig ide- og erfaringsudveksling, hvor sogne og organisationer kunne inspirere og hjælpe hinanden på forskellige områder. Konceptet for Folkekirken.dk er da heller ikke blindt for mulighederne og nævner blandt andet kommentarfelter, debatfora, wikier og brevkasse som potentielt indhold på hjemmesiden (Folkekirken.dk 2009, 6).

At mange af disse forslag ikke er blevet realiseret, eller er blevet realiseret sent, giver redaktøren to forklaringer på. For det første mener hun ikke, at et årligt budget på 2 millioner kr. muliggør udviklingen af mange spændende og brugerinddragende tjenester, hvilket naturligvis kan diskuteres, idet ikke alle interaktive muligheder kræver de store investeringer. Hun tilføjer, at hjemmesiden desuden ikke oplever en særlig stor efterspørgsel efter disse muligheder blandt brugerne. Nogen interesse synes der dog at være: I Xylofon-rapporten giver næsten alle de deltagende folkekirkemedlemmer således udtryk for, at det skal være muligt at kommentere indhold på siderne, selvom der dog er delte meninger om, i hvor stort et omfang Folkekirken.dk i øvrigt skal inddrage brugerne (Xylofon 2009, 11). Tabel 31 viser ligeledes, at 29 procent af danskerne i spørgeskemaundersøgelsen ville finde det interessant at stille spørgsmål til en præst på en folkekirkehjemmeside, og at 21 procent ville være interesseret i debat om tro og religion. Det be-

⁹³ Mod slutningen af 2010 er der ændringer på vej i forhold til Folkekirken.dk's brug af Facebook. 2. november blev der oprettet en Facebook-side til erstatning af Facebook-gruppen, der blev lukket i december. I stedet for at være medlem af en gruppe kan man således fremover ”synes godt om” folkekirken. Ligeledes er det blevet muligt at anbefale nyhedsartikler fra Folkekirken.dk på Facebook ved at klikke på et ikon i bunden af artiklerne.

tyder ikke nødvendigvis, at alle disse respondenter ville gøre brug af mulighederne, hvis der blev skabt flere interaktive tjenester på Folkekirken.dk. Det er formentlig i højere grad et udtryk for, at mange ganske enkelt opfatter brugerindflydelse som et naturligt element på en folkekirkelig hjemmeside og på hjemmesider som sådan.

Den digitale kirke

Folkekirken.dk er kun i ringe omfang taget i brug som et rituelt eller spirituelt rum, som det fremgår af oversigten i figur 4. De elementer af rituel kommunikation, der trods alt findes, falder primært ind under typen *præsentation*. På selve hjemmesiden er det muligt at læse bønner som Fader Vor, morgen- og aftenbønner fra Den Danske Salmebog samt enkelte hverdagsbønner, der er hentet fra en ny bønnebog under udgivelse på Aros Forlag. Udover bønner præsenterer siden også dagens bibelord, søndagens prædikentekst og ugens salme, som brugerne kan læse, men ikke respondere på eller interagere med online. Endelig er der også et link til radiogudstjenesten på Danmarks Radios P1, hvor der tilbydes mulighed for at lytte til en gudstjeneste, og hvor kommunikationen igen udelukkende går den ene vej.

Der er kun få rituelle elementer, der falder ind under typen *participation*. Det mest entydige eksempel er menupunktet ”Del din bøn,” hvor brugeren kan udfylde en formular med sin bøn, hvorefter den kan ses på hjemmesiden sammen med de øvrige bønner. Det kræver dog, at brugeren først finder menupunktet, der ligger godt gemt på hjemmesiden. Linkene til Bibelen på Bibelselskabets hjemmeside og Dendanskesalmebogonline.dk kan endvidere placeres under typen *participation*, idet der her ikke blot er tale om præsentation af tekster, men brugerne gives rent faktisk mulighed for at interagere med teksterne via søgefunktioner. Det må dog siges at være en meget lav grad af participation, der præger disse tjenester.

Der kan peges på forskellige forklaringer på dette minimum af rituel kommunikation på hjemmesiden. For det første afspejler det formentlig en usikkerhed omkring, hvorvidt en hjemmeside overhovedet kan bruges til sådanne formål jævnfør de overvejelser, som præsterne i dette og foregående kapitel har haft omkring vigtigheden af fællesskabet i tid og rum, også når det gælder kirkens praksis. Usikkerheden skinner igennem i de forskellige referater og notater, der findes fra udviklingen af Folkekirken.dk, som et ønske om afklaring. Det nævnes således ved et møde i Folkekirken.dk's bestyrelse, at det skal undersøges, ”om en digital kirke skal være indeholdt blandt Folkekirken.dk's aktiviteter” (1. april 2008), og senere hedder det, at ”mulig-

hederne for inddragelse af en 'digital kirke' skal afdækkes" (9. maj 2008). Det er vanskeligt at se, at der fremkommer en egentlig konklusion på problemstillingen, der heller ikke tages op i redaktørens blog. Dog nævnes det i et senere referat, at "fordybelsesstof vil blive opprioriteret" (23. februar 2010). I konceptet for Folkekirken.dk beskrives målsætningen på dette område kortfattet som et ønske om at tilbyde "vejledning til, hvordan man kan bede og på anden måde forholde sig aktivt til sin tro" (Folkekirken.dk 2009, 4).

For det andet – og i forlængelse af den første årsag – afspejler det begrænsede omfang af rituel kommunikation nok også en mere grundlæggende prioritering af indholdet på hjemmesiden, hvor man har fundet det væsentligst i første omgang at sikre informerende og oplysende tekster og ikke bruge kræfter på at udvikle den rituelle dimension. Redaktøren mener, at ressourcerne begrænser mulighederne, men fortæller samtidig, at der dog arbejdes på at opprioritere indhold, der eksempelvis omhandler bøn, efter at man er blevet opmærksom på, at folkekirkens spirituelle praksis er meget svagt repræsenteret på internettet.

Endelig er en tredje forklaring på den tilbageholdende tilgang til praksisindhold formentlig, at erfaringerne på området ikke har været imponerende. Cyberkirken.dk, der blev etableret i december 2004 med en halv millioner kroner i ryggen fra Edith & Gotfred Kirk Kristiansens Fond, var et forsøg på at skabe en folkekirkelig praksis online. Den blev dog aldrig en succes og står ved slutningen af 2010 som en forladt og forsømt kirkebygning i det virtuelle landskab uden brugere og uden præster i "den åbne kirkedør," og pinsesalmen, der pryder forsiden, indikerer, at det er flere måneder siden, at cyberkirkens indhold sidst blev opdateret.

Opsamlende kan man sige, at Folkekirken.dk i høj grad lever op til præsternes ønsker om god information, i nogen grad opfylder forventningerne til interaktion, og i lige så ringe grad som præsterne prioriterer den rituelle kommunikation. I store træk afspejler Folkekirken.dk altså nogenlunde præsternes ønsker til den folkekirkelige internetkommunikation. I forhold til de tre diskurser, som Heidi Campbell skildrer i sin teori om den religiøst-sociale formning af teknologi, er det især den præskriptive og den strukturbevarende diskurs, der er på spil, mens den validerende diskurs ikke kan spores. Folkekirken.dk er online med henblik på at opfylde et kommunikationsbehov og understøtte den folkekirkelige praksis, der folder sig ud i sognene. Omvendt er der intet forsøg på at gøre internetkommunikationen til et centralt element i den folkekirkelige selvforståelse.

Konsekvenser af internetprioriteringer

Efter at have analyseret holdninger og mulige årsager til den folkekirkelige brug af internettet både hos præster og hos beslutningstagerne bag Folkekirken.dk vil konsekvenserne af de i figur 2 skitserede tilgange i det følgende blive diskuteret på baggrund af indsigter fra den empiri og teori, der er præsenteret i afhandlingen. De fire typer behandles hver for sig, selvom virkelighedens kommunikation, som ovenfor beskrevet, ikke entydigt placerer sig inden for rammerne af én bestemt tilgang. Dette sker med henblik på at undersøge, hvilke konsekvenser en betoning af hvert enkelt kommunikationsaspekt ville kunne få for folkekirken.

Information

En vægtlægning af folkekirkenes envejskommunikerende rolle på internettet i form af information, oplysning og forkyndelse vil uden tvivl have nogle fordele set fra et folkekirkeligt perspektiv. Undersøgelsen af danskere i kapitel 2 viste, at blandt dem, der havde været inde på religiøse hjemmesider inden for det seneste år, var det netop behovet for at hente information eller viden, der var de vigtigste årsager til besøget (tabel 5). I spørgsmålet om, hvad folkekirken skal tilbyde på deres officielle hjemmeside, er det ligeledes praktiske informationer om dåb, konfirmation, bryllup og begravelse, der topper listen (tabel 31). Set fra almindelige danskeres synsvinkel er der altså et behov, som folkekirken kan udfylde ved at satse på informerende tjenester. Som ovenfor beskrevet vil denne satsning endvidere stemme meget godt overens med den måde, som folkekirkenes præster allerede tænker internettet anvendt, og som Folkekirken.dk så vidt har prioriteret indholdet. I tabel 31, der viser præsternes ønsker for en folkekirkehjemmeside sat ved siden af almindelige danskeres ønsker, er der tydelig enighed om, at de praktiske informationer om livets begivenheder er vigtigst, mens mange danskere til gengæld finder det betydeligt mindre vigtigt end præsterne, at man på hjemmesiden kan finde artikler om indholdet i den kristne tro. På den baggrund kan der argumenteres for, at hvis folkekirken ønsker at være brugerorienteret i sin information, skal vægten lægges på de situationer og tidspunkter, hvor folk i forvejen finder kirken og kristendommen relevant i stedet for at satse på en mere abstrakt trosformidling.

Ud fra et medialiseringsspektiv kan man spørge, i hvor høj grad denne strategi ville passe til den logik, som gør sig gældende på internettet. I kapitel 1 præsenterede jeg det synspunkt, at internettet van-

skeligt lader sig beskrive ud fra én logik, men at medialiseringerprocesser må analyseres ud fra den konkrete kontekst, som man beskæftiger sig med. En vægtlægning på oplysning og information vil på nogle måder leve op til de krav, der i dag stilles på internettet, hvis kommunikationen skal nå sine brugere. Vil folk have svar på spørgsmål om kristendom, benyttes internettet, og mere end halvdelen af dem, der har besøgt en religiøs hjemmeside, er blevet ledt dertil via en tekst-søgning i Google eller en anden søgemaskine (tabel 7 og 10). Ifølge Googles logik skal man på internettet kunne findes via sine tekster og ikke primært via sin tilstedeværelse i eksempelvis et debatforum. Vil folkekirken tilpasse sig denne søgemaskinelogik, er det med andre ord en god ide at skabe tekst til internettet og i øvrigt arbejde på at forøge teksternes muligheder for at blive fundet og prioriteret højt af søgemaskinerne. Dette er imidlertid ikke den eneste logik, folkekirken må forholde sig til. Facebook og andre sociale netværkssider repræsenterer eksempelvis en helt anden logik, hvilket vil blive diskuteret nedenfor.

Hvorvidt den informerende og oplysende tilgang til internettet matcher samtidens religiøse situation er et andet komplekst spørgsmål. Ud fra én betragtning kan man sige, at i en tid præget af sekularisering – hvor folkekirkens samfundsmagt og kristendommens selvfølgelighed er under pres – er det vigtigt at præsentere kirken og dens dogmer så klart og præcist som muligt, og det gøres givetvis bedst på en envejskommunikerende facon. Ud fra en anden betragtning kan man hævde, at hvis man vil have en chance for at kommunikere om tro til senmoderne mennesker, må det ske på de vilkår, som tro i dag praktiseres og med respekt for individets behov for selv at forme sin tro. Argumentet vil da være, at en folkekirke, der kun kommunikerer den ene vej, ikke vil være i stand til at appellere til den brede befolkning, men kun til den minoritetsgruppe, der savner faste rammer og solid grund under fødderne i en tid præget af pluralitet. Overdriver folkekirken envejskommunikationen risikerer den med andre ord på det religiøse plan at blive opfattet som en modkulturel nichekirke og ikke som en folkekirke. Om folkekirken i øvrigt vil blive betragtet som en nichekirke afhænger derudover af dens evne til at præsentere sig som et folkeligt historisk og kulturelt fællesskab, der af andre grunde end de snævert religiøse kan have interesse for den almindelige dansker.

Interaktion

På samme måde rummer den anden kommunikationstilgang, *interaktion*, både muligheder og udfordringer for folkekirken. Hvor brugernes

interesse i information og viden ovenfor blev understreget, viser resultaterne fra kapitel 2 imidlertid også andre tendenser, der peger i retning af den interaktive tilgang. Alene det faktum, at meget få danskere besøger snævert religiøse hjemmesider (tabel 4) tyder på, at den religion, som danskerne trods alt oplever på internettet, præsenterer sig i en interaktion mellem forskellige medietyper, interessenter og brugeren selv og ikke primært som direkte tale via tekster, der er tilrettelagt og arrangeret efter en kirkes ønsker. Internettet inviterer brugeren til selv at integrere de mange indtryk i en mere eller mindre sammenhængende forståelsesramme. Dette flow af religiøse informationer på en lang række forskellige platforme illustreres i tabel 8, hvor det især hos den yngre aldersgruppe er værd at bemærke, at møder med religion hyppigere finder sted på mediesider, i debatfora og på sociale netværkssider end på de religiøse hjemmesider. Og når de unge opsøger religiøse hjemmesider, er det ligeledes først og fremmest med debat om tro og religion for øje (tabel 5). Tabel 31 viser endvidere, at hver femte dansker, og hver tredje unge under 30 år, finder det interessant at kunne debattere tro på en folkekirkehjemmeside. Set fra et brugersynspunkt er *interaktion* med andre ord en oplagt tilgang for folkekirkens internetkommunikation. 39 procent af præsterne er som ovenfor beskrevet ligeledes umiddelbart positivt indstillet over for de interaktive muligheder på internettet.

Hvor søgemaskinelogikken er væsentlig at forholde sig til, hvis man vil have sine informationer og oplysninger ud til målgruppen via tekster på internettet, er der en anden medielogik, der gør sig gældende i forhold til den interaktive tilgang. Sociale netværkssider, for tiden især Facebook, sætter nye standarder for, hvordan man kommunikerer brugervenligt, hvor det ikke blot er tilstrækkeligt at lægge gode informationer ud, men hvor man skal give brugerne muligheder for at vurdere informationerne, kommentere dem, dele dem og i sidste instans også producere dem. Kirker kan naturligvis frit vælge ikke at indordne sig under denne logik, men konsekvensen kan let blive, at brugerne svigter og går andre steder hen. Omvendt vil en accept af interaktionslogikken betyde et tab af kontrol over informationen.

Dette fører til overvejelser om den interaktive tilgangs konsekvenser i forhold til sekularisering. Da denne undersøgelse i lighed med tidligere undersøgelser viser en snæver sammenhæng mellem en persons generelle religiøse engagement og hans eller hendes besøg på snævert religiøse hjemmesider (tabel 4), kan man argumentere for, at en mere interaktiv tilgang, der også bevæger sig på andre platforme end folkekirkens egne hjemmesider, vil give folkekirken en større

chance for at opnå kontakt med flere mennesker end de i forvejen meget engagerede. Dermed kan folkekirken være med til at lægge op til samtaler om tro og religion blandt internetbrugerne i en tid, hvor tilslutningen til kirken er faldende. Folkekirken risikerer på den anden side også, at dens dogmer og værdier vil smuldre, hvis retten til at fortolke kristendommens budskaber frigives på internettet, hvilket en del af præsterne er opmærksomme på.

En af disse kerneværdier kommer til udtryk i mange præsters bekymring for, at kirkens fysiske fællesskab mellem mennesker af kød og blod skal blive erstattet af virtuelle og anonyme fællesskaber på internettet. Hvor empiriske undersøgelser indtil nu ikke tyder på, at online-fællesskaber fungerer som andet end et supplement til eller en udvidelse af de fysiske kirkelige fællesskaber (Campbell 2005a, 178; Hutchings 2010b, 295), er der ikke tvivl om, at Facebook og andre former for sociale netværk på længere sigt medvirker til at forme folks – og i første omgang de unges – forestillinger om og forventninger til sociale miljøer både online og offline. Hvis folkekirken ikke lever op til disse forventninger, kan der være en risiko for, at folk ikke finder det attraktivt at deltage i kirkens fællesskaber. Dermed er der elementer i den interaktive tilgang, der både kan styrke og svække kirken i mødet med samtidens sekularisering og religiøse mangfoldighed. Folkekirken kan bruge de interaktive muligheder som en måde at bringe kristendommen i spil i befolkningen, men risikerer omvendt som institution at miste kontrol over budskabet og sætte traditionelle strukturer og fællesskabsopfattelser under pres. Undersøgelsen har imidlertid vist, at denne kontrol allerede i vidt omfang er gledet folkekirken af hænde.

Præsentation

De to praksiskategorier, *præsentation* og *participation*, er for folkekirken på internettet et endnu næsten uafprøvet område. Som analysen af Folkekirken.dk viste, er der enkelte elementer af førstnævnte kategori, men på et meget basalt niveau i form af bønner, salmer eller bibelttekster, der kan læses. Empirien i afhandlingen giver heller ikke meget belæg for at mene, at der her er en farbar vej for folkekirken. Kun fire procent ud af den tredjedel af danskerne, der inden for et år har besøgt en religiøs hjemmeside, har gjort det med henblik på bøn, andagt og meditation (tabel 5), og under 5 procent af alle respondenterne er interesserede i, at der kommer bøn, gudstjeneste eller lignende på en folkekirkelig hjemmeside (tabel 31). Det er dog nok mere et udtryk for, at danskerne generelt ikke interesserer sig for kirkens praksis,

end at det specifikt er internetmediet, der gør forskellen. Blandt respondenterne i denne undersøgelse er det således 84 procent, der er medlemmer af folkekirken, mens kun fem procent går i kirke mindst en gang om måneden, og blot tolv procent beder eller mediterer mindst én gang om ugen.

Præsterne er heller ikke udelt begejstrede for tanken om at tilbyde en kristen praksis online: Kun fire procent nævner af sig selv elementer inden for kategorien *præsentation* som noget, folkekirken skal anvende internettet til (figur 3), og selvom billedet ser mere positivt ud i tabel 31, hvor konkrete indholdselementer på en folkekirkehjemmeside vurderes af præsterne, er det stadig ikke det første, som falder præsterne ind. Den umiddelbare motivation er med andre ord lav hos både folk og præster, hvilket er et dårligt udgangspunkt for at lykkes med denne tilgang.

Set i forhold til overvejelser om medialisering og medielogik har disse kommunikationselementer i form af eksempelvis bønner og gudstjenestetransmission de samme styrker og svagheder som den envejskommunikerende information og oplysning: De kan på den ene side tilgodese kravene fra søgemaskinerne om at levere indhold, som brugere kan søge sig frem til. På den anden side går de imod den interaktive logik, som kræver, at folk også selv skal have muligheden for aktivt at deltage. Tilsvarende kan der siges for og imod i forhold til sekularisering: Formidling af folkekirkens praksis, både i skrift men også i form af eksempelvis videotransmitterede gudstjenester, kan være med til at øge befolkningens kendskab til det religiøse fællesskab, som de måske er medlemmer af, men som de kun sjældent tager del i. Dermed kan den fremmedgørelse, som folk eventuelt kan opleve, når de lejlighedsvis træder ind i et kirkerum med en indforstået praksis, mindskes. Omvendt kan den rituelle envejskommunikation også risikere at støde danskere i en tid, hvor den individualiserede religiøsitet og ikke den institutionaliserede er normen.

Participation

I analysen af Folkekirken.dk viste det sig, at det eneste element, der klart lod sig placere under kategorien *participation* var muligheden for selv at skrive en bøn. Derudover var der links til bibelsøgning og salmebogssøgning, der med nogen ret også kan placeres inden for denne kategori, idet brugeren selv er med til at udtrække de passager, som han eller hun kan bruge, eventuelt med henblik på en spirituel praksis. Som ovenfor nævnt er der ikke et synligt behov hos danskerne for sådanne tilbud online, og mange præster giver også udtryk for en skep-

tisk indstilling til mulighederne for at flytte kirkens praksis fra kirkerummets fællesskab til et individcentreret cyberspace.

Forskningen i religion og internet har nok haft en tendens til at overbetone internettet som et religiøst praksissted. Især tidlige forventninger til, at internettet ville blive et populært *sakralt rum* med internettets egne strukturer, værdier og kendetegn som objekt for den religiøse praksis, har vist sig kun at være blevet en realitet for en begrænset gruppe af religiøse cyber-entusiaster.⁹⁴ Internettet som et mere neutralt *sakramentalt rum*, hvor praksis kan folde sig ud som i det traditionelle kirkerum, har vist sig som en mere bæredygtig model, uden at det dog for alvor har udgjort en trussel mod en traditionel kirkelig praksis. Internetforskningen har i dag udhulet myten om cyberspace, og man har i stigende grad påvist, at aktiviteterne online kun sjældent sker på bekostning af livet uden for internettet, men at de snarere understøtter dette (Larsen 2004, 18; Campbell 2005a, 161; Hjarvard 2008a, 204; Hutchings 2010b, 295). De rumlige dimensioner dyrkes dog stadig på internettet, dels i virtuelle verdener som Second Life og dels i populære online-spil som World of Warcraft, hvor man i realistisk animerede miljøer kan bevæge sig rundt via en såkaldt avatar. Mindre avanceret finder man det også i form af pædagogiske spil for børn på eksempelvis Danmarks Radios hjemmeside. I den semireligiøse afdeling er et mindewebsted som Mindet.dk også et eksempel på, at sorgbearbejdelse som en blanding af ord og handling (for eksempel lystænding) kan vinde populær opbakning på internettet.

Den medielogik, der gør sig gældende i forhold til disse miljøer, kræver af kommunikationen, at den skaber mulighed for konkret handling online. Hvis folkekirken ønsker at følge den logik, må den, udover at præsentere færdige bønner, salmer og gudstjenester, også udvikle tjenester, som involverer brugerne direkte i den kirkelige praksis eller lader brugerne udvikle deres egen åndelige praksis. Hvis disse tjenester var produceret professionelt kunne de muligvis være med til at skabe en øget interesse for folkekirken praksisdimension hos sekulariserede danskere, selvom nysgerrigheden og motivationen ikke i udgangspunktet er mulig at spore. Omend praksismuligheder online formentlig ville blive brugt meget forskelligt, ville de næppe

⁹⁴ En god beskrivelse af denne søgen efter internettets iboende guddommelighed kan læses i Jennifer Cobbs bog *CyberGrace: The Search for God in the Digital World* (1998). Heidi Campbell giver en mere nøgtern og kortfattet beskrivelse af fænomenet i artiklen *Spiritualising the Internet* (2005b). Morten Thomsen Højsgaard beskriver, hvordan denne cyberreligiositet ofte hylder det reflektive, det virtuelle og det flygtige og ligeledes ofte har en sarkastisk og kritisk tilgang til traditionel religiøs praksis (Højsgaard 2005, 62).

true det fysiske kirkerum som folkekirkens væsentligste ramme for den folkekirkelige praksis, men kirkerummet ville blive suppleret af endnu et rituellet rum. Stadig kan det dog diskuteres, om internettet overhovedet udgør et rum. Ud fra et vist teologisk synspunkt kan fraværet af kropslighed være et problem for fuldt ud at anerkende internettet som et rum eller et sted, men det kan ikke benægtes, at internettet for mange mennesker vitterligt fungerer som et sted, ”hvor identitet formes, hukommelse struktureres og holdninger bestemmes,” og der kan derfor argumenteres for, at kirken således også må være *til stede* online med henblik på at fremme ”de bedste former for menneskelig aktivitet” (Baab 2011).

Det er tankevækkende, at der blandt danskerne er en væsentlig større søgning efter horoskoper på internettet end efter bøn, andagt og meditation (tabel 5). Det skyldes formentlig dels, at horoskoper er blevet en almindelig del af populærkulturen og kan konsulteres, uden at man tvinges til at sætte aktiviteten i forbindelse med religion.⁹⁵ Dels vidner det om, at horoskoper med deres fokus på individets konkrete situation appellerer til danskere, der hellere end en abstrakt spirituel praksis ønsker at drage fordel af teknikker, der kan hjælpe dem her og nu i deres daglige problemstillinger. Folkekirken kan ikke tilbyde horoskoper, men vælger den at udvikle en individ-inddragende praksistilgang online, er der chance for, at relevansen vil opleves større for den enkelte bruger. Dette kan ske, samtidig med at folkekirken forsøger at integrere den individuelle praksis i den kollektive kirkelige praksis.

En tredje vej

Hver enkelt af de fire internettilgange, der ovenfor er vurderet, rummer både fordele og ulemper, set fra et folkekirkeligt perspektiv. Hver tilgang har potentiale til at styrke folkekirken på forskellige områder, men kan omvendt også, hvis den overbetones, svække folkekirken på andre områder. Selvom der vil være personer og grupper inden for folkekirken, der foretrækker en snæver brug af internettet, hvor kun én eller få af de fire tilgange bringes i spil, vil fremtidens kommunikationsovervejelser formentlig forme sig som en kritisk balancegang mel-

⁹⁵ I en analyse af en række dame- og familieugeblade konkluderer Iben Krogsdal, at ordet religion stort set ikke nævnes i bladene, men at næsten samtlige blade til gengæld indeholder horoskoper foruden en række artikler om ”det uforklarlige” eller den indre spiritualitet (Krogsdal 2010, 145-146).

lem de fire tilgange, hvor man tilstræber at udnytte fordelene fra hver tilgang og undgå ulemperne.

Et centralt underliggende tema i denne proces vil være spørgsmålet om, hvorvidt folkekirken grundlæggende skal værne om sin institutionaliserede tradition, eller om den skal forsøge at tilpasse sig tidens, mediernes og individets skiftende forventninger. Dette er ikke bare et dilemma for folkekirken i forhold til internettet, men generelt i forhold til de udfordringer, som møder folkekirken: I en tid hvor folkekirken ikke har samme magt og selvfølgelighed som tidligere, tvinges den til at overveje, om den vil lukke sig mere om sig selv for at beskytte sin tradition, men med fare for at miste folkelig opbakning, eller om den vil åbne sig mere for befolkningen for at forsøge at gøre sig relevant i tiden, men med fare for at sætte traditionen over styr. Dette dilemma blev opridset i kapitel 1, hvor Viggo Mortensen foreslog en tredje vej for folkekirken, der går mellem sektens helt lukkede og populismens helt åbne vej (Mortensen 2005, 187-188).

Det er denne vej, der også skjuler sig i overskriften til dette kapitel. Med *forvandling* peges der på en mulig vej for folkekirken, der hverken er fuldstændig dikteret af ydre påvirkninger, eller som blot er en gentagelse af fortidens dogmer i mødet med nye udfordringer, men som i stedet udgøres af en bevidsthed om, at kirkens religiøse tradition ikke er statisk, men på forskellig vis kontinuerligt må lade sig transformere og forny indefra i forhold til nye kontekster. Hvorvidt denne vej er den rigtige for folkekirken, kan naturligvis diskuteres, hvilket imidlertid, som allerede nævnt, ikke er intentionen med denne afhandling. I stedet vil jeg nøjes med, som afslutning på diskussionen om folkekirkens mulige strategier på internettet, i forhold til tre temaer at skitsere, hvordan en *tredje vej* kan se ud, hvilket efterfølgende kan blive genstand for videre diskussioner og overvejelser.

Envejs- og flervejskommunikation

Mest åbenlyst kommer spørgsmålet om den tredje vej til udtryk i overvejelserne om, hvorvidt internetkommunikationen på Folkekirken.dk og andre folkekirkehjemmesider udelukkende skal flyde fra kirkens professionelle repræsentanter til brugerne, eller om den skal opstå i et interaktivt samspil mellem alle parter, hvor også brugernes forestillinger og meninger kommer til orde. I forhold til internettet er der gjort enkelte forsøg på at sætte ord på en teologi, der bevæger sig i spændingen mellem envejs- og flervejskommunikation. Den australske teolog og medieforsker Peter Horsfield taler om en flydende og fleksibel teologi, der trækker på den tidlige kristne kirkes mundtlige

tradition og aktiverer tilhørerne frem for at pacificere dem (Horsfield 2011). Den engelske teolog Graham Ward mener ligeledes, at kirken må forholde sig reflekterende til den omgivende verden og ”udforske, gentænke og udvikle sin tradition i dialog med den genfortryllelse, der finder sted” (Ward 2002, 69). Dog påpeger Ward i højere grad end Horsfield vigtigheden af også at forholde sig kritisk til internettet og de åbenlyse farer, som han mener, at det præsenterer.

Som analysen af Folkekirken.dk i dette kapitel har vist, er den synlige brugerinddragelse endnu meget begrænset, blandt andet fordi man ikke har fundet det ønskeligt at sætte folkekirkens trosgrundlag til debat. Den tredje vej for folkekirken vil blandt andet kræve et opgør med denne monologiske tilgang. Præcist hvordan det skal finde sted, kan der ikke gives en generel formel på, men et udgangspunkt kunne være at fjerne den lodrette skillelinje i typologiens kommunikationsformer, således at *information* aldrig får lov til at stå alene, men altid indebærer et element af *interaktion*, og således at *interaktion* ikke får sit helt eget brugerstyrede liv, men tværtimod informeres og inspireres af præsters og andre officielle folkekirkerepræsentanternes kommunikative input. Konkret kan det eksempelvis sikres ved, at en hjemmeside om kristendom forsynes med respons- og diskussionsmuligheder, og ved at en Facebook-gruppens brugerindlæg suppleres med indlæg forfattet af præster. Brugerinddragelse er imidlertid ressourcekrævende på alle niveauer og fordrer af de kirkelige aktører, at de reelt har mulighed for at lytte og respondere på brugernes kommentarer.

Fjernelsen af den lodrette skillelinje i typologien vil også være en mulighed for at påvirke den rituelle kommunikation. Transmission af gudstjenester kan kombineres med mulighed for på forskellig vis at tage del i dem online. På den måde engagerer man på den ene side brugerne i en religiøs praksis, samtidig med at man på den anden side undgår, at den brugergenererede spiritualitet løsrives fra folkekirkens traditionelle praksisunivers. Det er ikke ritualer, som har internetbrugernes største interesse, men at bruge ritualer som en integreret del af kirkens øvrige kommunikation på internettet kan medvirke til, at kirken ikke bare opleves som en informationsbank, men også bliver set som et sted, hvor tro og liv folder sig ud. Fjernes også den vandrette skillelinje i typologien (mellem den ordinære og den rituelle kommunikation) vil dette kunne gøres i endnu større grad, ved at tekster om kirkens liv kombineres med præsentationer af, hvordan dette liv faktisk folder sig ud. Ligeledes kan ordinær interaktion omkring folkekirken kombineres med mulighed for også at tage del i dens religiøse praksis.

Egne og andres platforme

Folkekirken.dk og folkekirkens øvrige hjemmesider er imidlertid kun en del af folkekirkens samlede kommunikationsopgave på internettet. Resultaterne fra præsteundersøgelsen tydeliggør, at diskussionen om en tredje vej for folkekirkens internetkommunikation også må tages på et andet niveau, hvor det er balancen mellem kommunikationen på folkekirkens egne platforme og på andres platforme, der er i fokus: Kommunikationen på eksempelvis Folkekirken.dk eller den lokale sognehjemmeside giver folkekirken mulighed for at være i kontrol og udøve autoritet, men brugerfladen vil til gengæld være begrænset til de personer, der har en særlig interesse i at besøge en folkekirkelig hjemmeside. Omvendt kan folkekirken gennem kommunikation på eksempelvis hjemmesider for aviser og tv-stationer interagere med større publikummer, men præsten kan til gengæld ikke forvente at blive anerkendt som en autoritet, og folkekirkens budskaber kan derfor heller ikke på samme måde beskyttes og kontrolleres. Det kan formuleres som en balancegang mellem ”menighedens rum” og ”offentlighedens rum,” som ikke bare udgør en udfordring for folkekirken i forhold til internettet, men i det hele taget i en tid hvor menneskers tilegnelsen af religion i stigende grad finder sted uden for den lokale sognekirke (Bollmann 2003, 42-46).

Heller ikke i forhold til denne balancegang er det muligt at formulere en entydig opskrift på den rette tredje vej. Undersøgelsen i kapitel 2 viste, at det i højere grad end på religiøse hjemmesider er på mediesider, og for de unge også i debatfora og på sociale netværkssider, at man møder religion på internettet. Derfor er kommunikationen på andre platforme end folkekirkens hjemmesider nødvendig, hvis folkekirken ønsker at tage del i samtalen om religion i samtiden. Det betyder imidlertid ikke, at kommunikationen på folkekirkens egne platforme bliver irrelevant. Den flygtige samtale om religion, der kan finde sted på mediesider, sociale netværkssider eller i debatfora, og som blandt andet præster kan være med til at sætte deres præg på, vil kunne have en modvægt i mere fokuserede samtaler på Folkekirken.dk, hvor det religiøse ikke bare er ét element blandt mange andre, men udgør et centralt tema for hjemmesiden.

Der er præster, der af teologiske eller andre principielle årsager ikke ønsker at forfølge dette spor. Analysen i kapitel 3 viste dog, at den alt-overvejende problemstilling er manglen på ressourcer i form af tid og kompetencer. Skal præster være effektive repræsentanter for folkekirken i kommunikationen på internettets mangfoldige platforme, må der formentlig arbejdes med præsternes stillingsbeskrivelser, således at al

energi ikke fokuseres på sognets opgaver og medlemmernes behov, men at der også er mulighed for at engagere sig i sammenhænge, der ligger uden for sognets snævre grænser og præstefunktionens minimumskrav. Alternativt eller supplerende har folkekirken også mulighed for at ansætte præster, hvis funktion ikke er bundet snævert til en sognefunktion, men som er ansat til at repræsentere folkekirken på internettet på egne såvel som andres hjemmesider og øvrige platforme. Hvor det trods alt har vist sig muligt at finde ressourcer til driften af de folkekirkelige hjemmesider, er der endnu ikke afsat midler til den mere diffuse kommunikationsopgave, der ligger på internettets ikke-folkekirkelige platforme. Centralt kan der tages initiativ til anvendelse af eksempelvis YouTube eller Facebook, men hvis indsatsen for alvor skal gøre en forskel, vil det være nødvendigt, at sognepræster eller specialpræster får mulighed for at integrere kommunikationsopgaven i deres daglige arbejdsliv.

Online og offline

Ligesom folkekirkens internetkommunikation kan formes i en kritisk ophævnning af grænserne mellem de fire kommunikationsformer, der er præsenteret i typologien, vil også grænserne mellem online og offline være et vigtigt forhandlingsområde, når det gælder om at definere den tredje vej for folkekirkens internetkommunikation. Et skarpt skel mellem online og offline vil have færrest konsekvenser for den folkekirkelige institution: Folkekirken kan fortsætte sit arbejde i sognene ud fra en traditionel struktur, mens specialister kan tage vare på kommunikationen på internettet, i hvad der inden for denne model bliver et rum for sig, et *cyberspace*, hvor der nok finder aktivitet sted, men hvor denne aktivitet ikke forventes at få indflydelse på livet i øvrigt. Denne undersøgelse har imidlertid – og i samklang med tidligere undersøgelser – vist, at internettet dårligt kan tænkes isoleret fra den øvrige virkelighed. For de fleste brugere vil online og offline være to sider af den ene og samme virkelighed. Den tredje vej for folkekirken vil derfor formentlig med fordel kunne bestå i, at de to dimensioner tænkes sammen i et integreret hele i stedet for at blive behandlet som helt adskilte sfærer. Det vil på den ene side indebære, at folkekirkens kommunikation online kommer til at gribe ind i den kommunikation, der finder sted uden for internettet og dermed er med til at forme og omforme folkekirkens identitet. På den anden side betyder det også, at sognekirken er bevidst til stede på internettet og bringer værdierne fra kirkens offline-dimension online. Hvor online-indflydelsen kan bestå i en vægtlægning af interaktionen mellem kirke og samfund og en

åbenhed over for dialog om folkekirkens teologi og værdier, kan offline-indflydelsen eksempelvis komme til udtryk i en fremhævelse af kirkens fysiske fællesskab, gudstjenesteliturgien og ritualerne.

Selvom sammentænkningen af de to dimensioner på mange måder godt kan fungere inden for den nuværende sognestruktur, rummer den dog også på nogle områder strukturelle udfordringer. Som nævnt ovenfor vil den internetintegrerede sognepræst næppe kunne holde sine online-aktiviteter inden for sognets grænser, men vil i stigende grad opleve at modtage henvendelser fra personer uden for sognet, der finder ham eller hende via internettet og måske bevidst fravælger kontakten til sin egen sognepræst. På samme måde vil sognekirken, blandt andet på grund af internettets indflydelse, også blive et mindre naturligt valg for den, der ønsker at engagere sig i en kirke. Internettet – herunder folkekirkens egen hjemmeside Folkekirken.dk – giver brugeren mulighed for at forholde sig til og vælge imellem en lang række folkekirkelige tilbud, hvor positive historier er med til at tiltrække opmærksomheden til enkelte kirker. Frem for at forpligte brugeren på det enkelte sognefællesskab, vil det snarere inspirere ham eller hende til at opsøge kirker med interessante prædikanter og spændende aktiviteter. At sogneloyalitet således udskiftes med jagten på ”den gode kirke,” er der ikke nødvendigvis noget galt i, men det udfordrer sognestrukturen, da den perfekte menighed, som det enkelte individ forstår den, sandsynligvis ikke er placeret i netop det sogn, som man har bopæl i. Folkekirken ser i disse år mange nye kirkeformer folde sig ud, som for eksempel natkirker og ungdomskirker. Der vil formentlig fortsat være behov for sognekirker, der knytter folk til en lokal sammenhæng, men behovet for alternative kirker, der tilgodeser individets særinteresser og specifikke livssituation vil sandsynligvis også blive ved med at vokse. Internettet har ikke skabt den udvikling, men accentuerer den.

Sammenfattende kan man sige, at en tredje vej for folkekirken, mellem sekterisme og populisme, på internettet kan komme til udtryk via en balancegang mellem envejs- og flervejskommunikation, mellem kommunikation på egne og andres web-platformer og mellem offline- og online-kommunikation. Den præcise udformning af denne balancegang vil afhænge af fortsatte interne diskussioner og forhandlinger samt af de ressourcer, der bliver afsat til området. En tredje vej på internettet kan medvirke til, at folkekirken forbliver relevant i en tid præget af sekularisering og medialisering, selvom folkekirken ikke alene er herre over denne udvikling. Omvendt udfordrer den tredje vej også den bestående sognestruktur og indholdet af sognepræstens ar-

bejdsprofil, ligesom den mere grundlæggende sætter folkekirkens teologi og værdier til offentlig debat. Internetkommunikationen er i sig selv ikke nok til at forvandle folkekirken, men kan bidrage til denne forvandling i samspil med andre processer.

Mellem sogne- og cyberkirke

Denne afhandling har undersøgt den folkekirkelige internetkommunikation i spændingsfeltet mellem den traditionelle sognekirkes struktur og værdier og de nye krav og vilkår, som internettet har introduceret eller accentueret, og som udfordrer folkekirken som institution. Afhandlingens hovedspørgsmål blev i indledningen formuleret således: *På hvilke måder forandrer internettet vilkårene for den folkekirkelige kommunikation? Hvordan forhandler folkekirken om brugen af internettet? Og endelig: Hvilke overordnede konsekvenser kan forskellige tilgange til kommunikationen på internettet få for folkekirken?* Spørgsmålene ledte til tre teser, som på forskellig vis er blevet behandlet i afhandlingens analyser og i diskussionen i kapitel 4. Det er nu muligt at opsummere hovedresultaterne og vurdere tesoerne i lyset af disse.

(1) Internettet er med til at forandre danskernes forhold til religion og dermed de vilkår, som folkekirken kommunikerer under. Dette stiller nye krav til folkekirkens kommunikation, som folkekirken til en vis grad underordner sig og accepterer for at kunne kommunikere effektivt til sine målgrupper. Denne tilpasning er på længere sigt medvirkende til institutionelle forandringer i folkekirken på forskellige niveauer.

Den første tese behandler spørgsmålet om *forandring* og er formuleret i forlængelse af et medialiseringsteoretisk udgangspunkt, der fremhæver mediernes og medieinstitutionernes stigende dominans i samfundet. I analysen af danskernes møder med religion på internettet blev det påvist, hvordan internettet på en række områder er med til at forandre vilkårene for religiøs kommunikation. Tre tydelige eksempler på religionens medialisering via internettet kan trækkes frem: For det første viste undersøgelsen, at den typiske vej til en religiøs hjemmeside går gennem en søgemaskine som eksempelvis Google, hvis magt i forhold til at forme internetbrugerens møder med religion derfor næppe kan undervurderes. 56 procent fandt således vej til en religiøs

hjemmeside via en søgemaskine, mens kun 11 procent kendte sidens adresse i forvejen. For det andet svarede et stort flertal af respondenterne (56 procent), at de ville gå på internettet for at søge svar, hvis de havde et spørgsmål om kristendommen, hvilket tyder på, at internettet er med til at fratage præsten eller kirken rollen som yderste autoritet i religiøse spørgsmål. Endelig kom det i undersøgelsen frem, at danskerne – og særligt de unge – på internettet møder religion i en lang række forskellige mediekontekster, hvoraf de religiøse hjemmesider ikke er den primære. Det peger igen på, at internettet er med til at sætte religion i cirkulation på en række måder, som er uden for den etablerede kirkes kontrol. Fælles for eksemplerne er, at folkekirken umiddelbart mister magt, mens medieinstitutioner og individet selv får mere magt.

Undersøgelsen af præsterne og folkekirkens centrale webkommunikation viste, at folkekirken til en vis grad indordner sig under de nye vilkår, som internettet introducerer. Præsterne har i høj grad taget internettet til sig som et kommunikationsmiddel, og Folkekirken.dk har bestræbt sig på at tilbyde danskerne svar på deres spørgsmål om kirke og kristendom på internettet. Denne tilpasning til internettet kan medvirke til, at den ovenfor beskrevne medialisering ikke bare leder væk fra folkekirken, men at den også leder hen til folkekirken, ved at søgemaskiner opfanger folkekirkens hjemmesider, hvor nysgerrige og søgende kan finde svar, og ved at præsterne er til stede i en række forskellige sognegrænseoverskridende internetkontekster. Tilpasningen begrænses dog dels af mangel på tid og kompetencer, der af præsterne opleves som de største udfordringer i forhold til en øget internetanvendelse, og dels af værdifunderede argumenter, der går imod en fuldstændig tilpasning til internettets krav. Disse argumenter behandles i forhold til den anden tese.

Omfanget og konsekvenserne af de forandringsprocesser, som internettet fører med sig, er vanskeligt præcist at vurdere. Undersøgelsen sandsynliggør, at folkekirken i fremtiden vil være nødt til at lægge større vægt på internetkommunikation, og at der også vil være behov for at omdefinere stillingsbeskrivelser og sognegrænser for at få folkekirkens struktur til at passe til den nye medievirkelighed. Denne udvikling, som allerede er i gang, er ikke bare et resultat af internettets påvirkning, men er et led i en generel samfundsudvikling, hvor øget mobilitet og individualisering er vigtige faktorer. Hvor meget forandringen skyldes internettet, og hvor meget den skyldes andre faktorer er i det hele taget et vanskeligt spørgsmål at besvare empirisk. Denne undersøgelse sandsynliggør, at både generelle tendenser og mere me-

diespecifikke forandringsprocesser er på spil i danskernes møde med religion på internettet.

Afslutningsvis, i forhold til den første tese, bør det pointeres, at internettets forandrende kraft også kan overdrives. I undersøgelsen af danskere i almindelighed blev det tydeligt, at internettet på ingen måde har revolutioneret danskernes forhold til religion. Folk er hverken blevet meget mere eller meget mindre religiøse på grund af internettet, folks primære møder med religion finder ikke sted på internettet, og der er heller intet, der tyder på, at folk har skiftet deres tilknytning til en kirke eller andre religiøse institutioner ud med et religiøst engagement på internettet. På disse områder viser undersøgelsen i denne afhandling kontinuitet mellem online og offline.

(2) Medialisering fortæller ikke hele historien om folkekirkens forhold til internettet. Gennem en kritisk forhandling af internettet i lyset af folkekirkens traditioner, teologi og værdier får folkekirkens internetkommunikation sit eget særpræg og er dermed ikke blot et resultat af en udefrakommende mediepåvirkning.

Den anden tese omhandler spørgsmålet om *forhandling* og udspringer af teorien om den religiøst-sociale formning af teknologi. Præsteundersøgelsen viste med tydelighed, at folkekirkens internetkommunikation ikke bare kan forklares med henvisning til medialisering, men at præsterne også på forskellig vis reflekterer kritisk over brugen af internettet. Generelt opfatter præsterne fremkomsten af internettet i deres arbejdsliv som noget positivt, der giver dem en række muligheder og letter deres arbejde på forskellig vis. De oplever, at det er enklere at træffe aftaler med kollegaer, personale, menighedsråd og sognebørn, ligesom de også via internettet i stort omfang finder inspiration til deres gudstjenester.

Præsterne er dog også opmærksomme på, at der kan være farer forbundet med den kirkelige kommunikation på internettet. I forhold til en række forskellige kommunikationssituationer nævnes især fraværet af fysisk nærkontakt som den største problematik på internettet, både når det angår den professionelle kommunikation med andre præster og personale, kontakten til folkekirkens medlemmer samt spørgsmålet om fællesskaber og udfoldelsen af religiøs praksis online. Mange præster skelner mellem en virkelighed uden for internettet og en anden online, hvor den første opfattes som mest ægte, mens den anden får karakter af noget uvirkeligt eller pseudovirkeligt. Dette gør sig også gældende i forhold til brugen af internettet som inspirationskilde:

Hvor man nok kan lade sig inspirere og få ideer til formidlingen, hævder mange præster, at den teologiske tyngde i en prædiken opnås offline hos præsten selv eller ved hjælp af teologisk litteratur. Denne skarpe skelnen mellem online og offline betyder ikke, at præsterne ikke finder internettet relevant, men det betyder, at de primært finder det egnet til at supplere eller vise hen til folkekirkens øvrige tilbud.

Det er ikke tunge teologiske argumenter, der bliver taget i brug hos præsterne i forhandlingen om internettet. Internettet bliver i højere grad evalueret i lyset af værdier, der kan opfattes som alment menneskelige, og som generelt bruges i diskussionen af nye medier. Selvom der således ikke i argumentationen er mange direkte henvisninger til Gud, Bibelen, folkekirkens bekendelsesskrifter eller den folkekirkelige tradition, er der præster, der direkte adspurgt, opfatter værdierne omkring kropslighed og fysiske fællesskaber som teologisk funderede. I samtalerne med præsterne er der dog ingen, der folder denne teologi ud. Forhandlingen mangler med andre ord et bevidst teologisk lag.

(3) Folkekirkens internetkommunikation udvikles i en samtid, hvor religiøse institutioner, autoriteter og dogmer mister opbakning, og hvor individet i høj grad selv former sin tro med inspiration fra mange andre kilder end kirken. Folkekirken vil i den situation være optaget af at kommunikere på en måde, der på den ene side gør den i stand til at komme i kontakt med befolkningen, og som på den anden side ikke kompromitterer dens teologiske identitet. Den mest hensigtsmæssige tilgang til internettet, set fra et folkekirkeligt perspektiv, vil derfor være den, der både kan rumme forandring og tradition.

Den tredje tese følger spørgsmålet om forskellige internettilganges mulige konsekvenser og behandles især i kapitel 4 under overskriften *forvandling*. På baggrund af præsteundersøgelsen formulerede jeg en typologi med fire forskellige tilgange til internetmediet og analyserede, hvordan – og med hvilke begrundelser – henholdsvis præsterne og Folkekirken.dk forholdt sig til disse. Hos begge parter var det de *ordinære kommunikationsformer*, især *information* og i mindre grad *interaktion*, der blev vægtet højt, mens de *rituelle kommunikationsformer*, i typologien benævnt *præsentation* og *participation*, fyldte væsentligt mindre på kommunikationsdagsordnen. Forventningen, om at de folkekirkelige aktører bevidst anvender internettet for at komme i kontakt med befolkningen i en tid præget af sekularisering, blev delvist bekræftet. For mange præster er internettet et redskab, som de i forskellig grad er glade for at bruge, men som de ikke har et meget re-

flekteret forhold til. Når præsterne spørges om, hvad folkekirken kan bruge internettet til, er det dog i høj grad muligheden for at imødegå sekularisering, der nævnes. Mange argumenterer således for, at oplysning og information er en vigtig prioritering, fordi kendskabet til folkekirken og kristendommen generelt er dalende i befolkningen. Selvom dialogen til en vis grad også anerkendes som vigtig, nævner mange risikoen for, at folkekirkens teologiske identitet udvandes, hvis alt sættes til diskussion. I undersøgelsen af Folkekirken.dk viste det sig, at det blandt andet var lignende argumenter, der lå til grund for prioriteringerne.

I diskussionen af typologiens fire kommunikationstilgange blev det klart, at hver af tilgangene rummer muligheder for folkekirken i forhold til at bringe dens budskaber i kontakt med befolkningen, men at de samtidig også kan have negative implikationer, såfremt de rendyrkes eller overbetones. En vægtlægning på information kan eksempelvis i lyset af en søgemaskinelogik være en god strategi i forhold til at præge søgendes opfattelse af kristendommen og folkekirken, men kan omvendt også risikere at tale forbi danskere, der er præget af individualisering, og for hvem folkekirkens sandheder ikke er indiskutable. På samme måde kan en vægtlægning på interaktion på den ene side være med til at engagere danskere i samtale om religion og opfylde internettets interaktionslogik, men kan på den anden side også, hvis alt bringes til diskussion, skabe usikkerhed om folkekirkens grundlag.

På baggrund af diskussionen foreslog jeg, at folkekirkens internetkommunikation – såfremt den er motiveret af et ønske om at gøre folkekirkens religiøse budskaber relevante for befolkningen og samtidig ikke ønsker at give afkald på folkekirkens tradition – må stræbe efter en tredje vej, mellem sekterisme og populisme, hvor *forandring* og *forhandling* samles i en målsætning om *forvandling*: Folkekirkens tradition må i denne forståelse hele tiden fornyes i lyset af udefrakommende påvirkninger, men forvandlingen skal ske indefra som en nytænkning og reformulering af kirkens teologi og praksis. Konkret formulerede jeg denne tredje vej i forhold til internettet som en balance mellem envejs- og flervejskommunikation, mellem kommunikation på egne og andres platforme og mellem kommunikation online og offline. Den tredje vej opløser dermed også spændingen i afhandlingens titel: Folkekirken kan i fremtiden hverken være rent sognekirke eller rent cyberkirke, men må være begge dele lige meget. Folkekirkens tradition, de fysiske fællesskaber og ritualerne kan ikke erstattes af en virtuel kirke, men kan, hvis folkekirken tillader en forvandlingsproces,

bringes til fornyet relevans i befolkningen via internettet såvel som andre steder, hvor religion i dag, i en sekulariseret tid, folder sig ud.

Vurdering af teoretiske perspektiver

Primært tre teoretiske perspektiver har i denne afhandling været benyttet til at belyse den folkekirkelige internetkommunikation: sekulariseringsteori, medialiseringsteori og teorien om den religiøst-sociale formning af teknologi. Det er nu relevant at spørge, i hvor høj grad disse teorier har vist sig relevante i forhold til at opnå en større forståelse af den folkekirkelige internetkommunikation.

Sekulariseringsteorien har sat den store ramme for afhandlingens forståelse af religion i samtiden. Med inspiration fra Charles Taylor blev sekularisering præsenteret som et flertydigt fænomen, der ikke så meget handler om, at religion forsvinder, men i højere grad beskriver, hvordan religiøse institutioner udfordres, i takt med at troens selvfølgelighed og kirkens autoritet svækkes. Som sådan har teorien fungeret som en relevant grundtone i afhandlingen og blandt andet forhindret, at internettet blev tilkendt for stor betydning i forhold til forandringer i samtidens religiøse landskab, der i lige så høj grad må ses i lyset af generelle religiøse og samfundsmæssige tendenser.

Medialiseringsteorien har i afhandlingen fungeret som et vigtigt supplement til sekulariseringsteorien. Hvor sekulariseringsteoretikere ofte helt glemmer at reflektere over mediernes indflydelse, er der omvendt en tendens til, at medialiseringsteoretikere tillægger medierne for stor betydning. Ved i afhandlingen at anvende begge perspektiver har jeg undgået at havne i hverken den ene eller den anden grøft. Dermed er medialisering blevet brugt som ét væsentligt – men langt fra enestående – element i forklaringen af den folkekirkelige internetkommunikation. I teoriafsnittet diskuterede jeg, om det gav mening at tale om medialisering i forhold til internettet, der har en mere flad og åben struktur end traditionelle massemedier, og hvor medieinstitutioner ikke har samme åbenlyse magt. Analyserne har imidlertid vist, at perspektivet fortsat er berettiget, da det også på internettet er gamle såvel som nye medieinstitutioner, der i høj grad sætter dagsorden. Dog har jeg ikke fundet det meningsfuldt at tale om én medielogik i forhold til internettet, men har i stedet beskrevet, hvordan forskellige medielogikker gør sig gældende i forhold til specifikke kommunikationskontekster på internettet. Ligeledes har jeg ikke fundet det formålstjenligt at skelne skarpt mellem medieret og medialiseret kommunika-

tion, men anset det for mere nyttigt at betragte kommunikationssituationerne ud fra begge perspektiver.

Både teorien om sekularisering og medialisering har imidlertid også nogle svagheder. De er store teorier, der sigter mod at beskrive, hvordan vestlige samfund har udviklet sig særligt i løbet af de seneste hundrede år. Det giver på den ene side en teoretisk tyngde til et empirisk projekt som dette. På den anden side kan sådanne overordnede teorier også være vanskelige at applicere på konkret empiri, der ikke er udstrakt over tid, og hvor det derfor kan være problematisk at vurdere, om der er tale om mere eller mindre sekularisering eller medialisering. Ligeledes kan der – måske utilsigtet – være indbygget en form for determinisme i begge modeller, hvor endemålet bliver de religiøse institutioners totale opløsning og individets absolutte religiøse autonomi eller medieinstitutionernes fuldstændige overtagelse af kirkens rolle. Selvom meget tyder på, at det er den retning, udviklingen lige nu går, er det dog et empirisk anliggende kontinuerligt at kortlægge og følge de religiøse tendenser. Kirken og andre religiøse institutioner er ikke dømt til undergang, men kan, hvis de rette omstændigheder er til stede, genvinde betydning.

Teorien om den religiøst-social formning af teknologi har i forlængelse heraf givet et nødvendigt aktørorienteret perspektiv på den folkekirkelige internetkommunikation. Det er en teori, der har som udgangspunkt, at religiøse grupper og organisationer bevidst forhandler om brugen af ny teknologi med henblik på at udnytte den til egen fordel, og som dermed giver en modvægt til medialiseringsteoriens ensidige fokus på medieinstitutionernes magt. Hvor perspektiverne fra teorien om den religiøst-social formning af teknologi har været vigtig at have med i afhandlingen, er det imidlertid også blevet tydeligt i analyserne, at teorien er opstået i en anden kontekst end den, der her er blevet undersøgt. Teorien er udsprunget af undersøgelser af religiøse grupper med en klar hierarkisk struktur, og hvor det er muligt at opnå en høj grad af topstyret konsensus. Folkekirken har en anden struktur, hvor formel enighed og konsensus ikke kan opnås, idet ingen kan udtale sig på folkekirkens vegne. Alligevel har det givet mening at bruge perspektivet som en hjælp til at analysere den indre forhandling, der finder sted hos præsten i forhold til de muligheder, som internettet tilbyder. Dette perspektiv kan imidlertid heller ikke stå alene, da den rette tænkning langt fra er nok for, at en kirke eller en religiøs gruppe får succes på internettet. Større kræfter, som de er beskrevet i sekulariserings- og medialiseringsteorien, har også betydning for, hvordan det vil gå online. På den måde har de tre perspektiver suppleret og

korrigeret hinanden og dermed tjent som en stærk teoretisk ramme omkring projektet. Det betyder imidlertid ikke, at andre teorier ikke også med fordel kunne have været inddraget.

Nye spørgsmål

I indledningen blev det beskrevet, hvordan forskningen i religion og internet er i en bevægelse fra et tidligt stadie domineret af snævre empiriske studier til et mere modent stadie præget af teori, tværfaglighed og bredde. Denne afhandling har søgt at bidrage positivt til denne udvikling på en række områder. *Metodisk* har afhandlingen givet et bud på, hvordan bredere undersøgelser af religion og internet kan konstrueres med henblik på at opnå generel viden om befolkningers og institutioners kommunikation omkring religion på internettet. *Empirisk* har afhandlingen præsenteret den første omfattende undersøgelse af folkekirkepræsters brug af internettet, ligesom den har tilføjet forskningsfeltet ny viden omkring almindelige danskeres møder med religion på internettet. Og *teoretisk* har afhandlingen vist, hvordan man med fordel kan kombinere medie- og religionsvidenskabelige teorier såvel som struktur- og aktørorienterede tilgange. Alligevel står der en del ubesvarede spørgsmål tilbage, som enten har ligget uden for afhandlingens rammer, eller som er opstået undervejs i processen. Spørgsmålene, som herunder præsenteres, kan således tjene som inspiration for kommende studier.

Både i forhold til undersøgelsen af almindelige danskere og præster kom det frem, at søgemaskiner som eksempelvis Google spiller en vigtig rolle i forhold til at lede personer frem til forskellige religiøse ressourcer på internettet. Det præcise omfang af denne søgemaskine-magt har det imidlertid ikke været muligt at bestemme, og en række spørgsmål melder sig derfor: Hvordan styrer søgemaskinerne menneskers søgen efter information om religion? Hvordan forholder individet sig til de resultater, som søgemaskinerne præsenterer? Er der forskel på, hvordan danskere, der måske ikke har et stort religiøst engagement, og præster, der er religiøse eksperter, anvender søgemaskinerne og deres resultater? Svarene på disse spørgsmål kan findes via mere dybtgående undersøgelser og eksperimentelle studier af individers søgevaner og vil i forhold til medialisering lede til interessant viden om nye mediers magt over den religiøse formidling.

Internettets betydning for religiøse autoriteter er en problemstilling, som har fulgt forskningen helt fra begyndelsen, og som denne afhandling også behandler. Afhandlingen har vist, at danskere sjældent er i

kontakt med en præst på internettet. Alligevel ville cirka hver tredje dansker finde det interessant at kunne stille spørgsmål til en præst på en folkekirkehjemmeside, og omtrent lige så mange ville være interesseret i at søge i Bibelen. På samme måde oplever præsterne, at de kommer i kontakt med flere mennesker både inden for og uden for sognet på grund af internettet. Der kan altså trods individualisering og autoriteternes generelle svækkelse i samfundet påvises en vis interesse i klassiske folkekirkelige autoriteter. Nye studier kunne med fordel tage udgangspunkt i interaktionen mellem traditionelle autoritetsskikkelser og almindelige brugere, som den finder sted på de populære sociale netværkssider som eksempelvis Facebook og undersøge, hvordan præsten vælger at præsentere sig, og hvordan de øvrige brugere opfatter ham eller hende. Ønsker præsten at være en ven eller en autoritet, og hvad forventes der af præsten?

Et tredje spørgsmål vedrører karakteren af danskernes møder med religion online. Undersøgelsen viste, at mange møder religion uden for de religiøse hjemmesider, men den har samtidig kun givet få og utilstrækkelige svar på, hvordan disse møder påvirker danskernes forhold til religion. Kvalitative interview med danske internetbrugere ville kunne føre til større viden om, hvilken betydning møderne med religion på internettet har, ligesom de også ville kunne være med til at beskrive den religion, som møder danskerne på internettet. I hvor høj grad er det religion i klassisk forstand, og i hvor høj grad er det nye former for spiritualitet, der optager danskerne? På samme måde kan afhandlingen ikke give præcise svar på, hvilken reel betydning det har for præsterne, at de lader sig inspirere af religiøst indhold på internettet. Selv giver de forskellige bud på spørgsmålet, men fortsatte studier må afgøre, i hvor høj grad præsternes teologi ændrer karakter, om præsterne (og kirkerne) kommer til at ligne hinanden mere, og om det er mere end prædikenernes form, som præsterne henter online.

Supplerende empiri til analysen af den folkekirkelige internetkommunikation er et fjerde punkt, som kan skrives på dagsordenen. Afhandlingen har bevidst og med god grund afgrænset sig til befolkningen, præsterne og Folkekirken.dk, men en række yderligere grupper og cases kunne være interessante at undersøge. Eksempelvis kunne det være relevant at behandle de forskellige folkekirkelige organisationer brug af internettet og vurdere, om deres tilgang til mediet adskiller sig fra de strategier, som er blevet beskrevet i denne afhandling. Ligeledes kunne det være interessant at sammenligne folkekirkens kommunikation på internettet med den, der finder sted inden for andre kirker eller religiøse grupper, eksempelvis frikirker i Danmark eller folkekirker i

de øvrige nordiske lande. I afhandlingen har jeg glimtvis peget på markante paralleller mellem danske, norske og svenske borgeres brug af internettet til religiøse formål. Om der er lignende paralleller mellem den danske, norske og svenske kirkes tilgang til internettet er forskningsmæssigt endnu uafklaret.

Forhandlingsperspektivet kunne som et femte punkt også forfølges yderligere. Afhandlingen har primært fokuseret på præsternes indre forhandling eller refleksion omkring internetmediet, eftersom den offentlige forhandling om folkekirkens internetkommunikation har været sparsom. Fremtiden vil formentlig byde på flere lokale og centrale folkekirkelige web-initiativer. Det vil være interessant at følge de forhandlingsprocesser, der finder sted i den forbindelse med henblik på at undersøge, hvem der sætter dagsordenen, hvilke argumenter der vinder, og på hvilke måder initiativerne bliver introduceret.

Afslutningsvis må en teologisk refleksion over de resultater og konklusioner, som er fremkommet i denne afhandling, ses som en vigtig opgave. Jeg har ikke ønsket for alvor at tage fat på udfordringen, men primært holdt mig til en religionssociologisk og medievidenskabelig behandling af den folkekirkelige mediekommunikation. En række problemstillinger i forhold til emner som fællesskab, forkyndelse, mission, sakramenter og kirkeforståelse kalder imidlertid på teologisk refleksion. Håbet er blandt andet, at denne afhandling kan opmuntre til en sådan.

Litteraturliste

- Agresti, A. & Finlay, B. (2009). *Statistical Methods for the Social Sciences* (4. udg.). Upper Saddle River, New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Ahlin, L. (2007). *Krop, sind - eller ånd? Alternative behandlere og spiritualitet i Danmark*. Århus: Forlaget Univers.
- Altheide, D. L. & Snow, R. P. (1979). *Media Logic*. Beverly Hills, Californien: Sage Publications.
- Anderson, P. (2007). *What Is Web 2.0? Ideas, Technologies and Implications for Education*. JISC Technology & Standards Watch. JISC.
- Andreasen, P. B. (2003). Kan de hellige forsamles i cyberspace? In M. T. Højsgaard (red.), *Den digitale kirke: Syv artikler om internet og kristendom* (s. 71-88). Frederiksberg: Anis.
- Apolito, P. (2005). *The Internet and the Madonna: Religious Visionary Experience on the Web* [Internet e la Madonna]. Chicago: University of Chicago Press.
- Arthur, C. (1997). Media, Meaning, and Method in Religious Studies. In S. M. Hoover & K. Lundby (red.), *Rethinking Media, Religion and Culture* (s. 184-193). Thousand Oaks, Californien, London: Sage Publications.
- Baab, L. M. (2011). Towards a Theology of the Internet: Place, Relationship and Sin. In P. Cheong, P. Fischer-Nielsen, C. Ess & S. Gelfgren (red.), *Digital Religion, Social Media and Culture: Perspectives, Practices and Futures*. New York: Peter Lang.

- Barker, E. (2005). Crossing the Boundary: New Challenges to Religious Authority and Control as a Consequence of Access to the Internet. In M. T. Højsgaard & M. Warburg (red.), *Religion and Cyberspace* (s. 67-85). London, New York: Routledge.
- Bellah, R. (1967). Civil Religion in America. *Dædalus Journal of the American Academy of Arts and Sciences*, 96 (1), s. 1-21.
- Bellah, R. (2010). *After Durkheim. The Immanent Frame*: <http://blogs.ssrc.org/tif/2007/11/23/after-durkheim> (besøgt 17/9 2010).
- Berger, P. L. (1969). *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*. Garden City, New York: Doubleday.
- Berger, P. L. (2005). The Desecularization of the World: A Global Overview. In P. L. Berger (red.), *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics* (s. 1-18). Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company.
- Bijker, W. E. & Law, J. (1992). *Shaping Technology/Building Society: Studies in Sociotechnical Change*. Cambridge, Massachusetts, London: MIT Press.
- Billig, M. (1995). *Banal Nationalism*. London: Sage Publications.
- Bollmann, K. (2003). Mellem sogn og cyberspace. In M. T. Højsgaard (red.), *Den digitale kirke: Syv artikler om internet og kristendom* (s. 41-54). Frederiksberg: Anis.
- Bollmann, K. (2009). *Kirke til tiden: Visioner for en folkekirke i forandring*. Frederiksberg: Unitas Forlag.
- Boolsen, M. W. (2008). *Spørgeskemaundersøgelser: Fra konstruktion af spørgsmål til analyse af svarene*. København: Hans Reitzel.
- Borg, S., Ketola, K., Kääriäinen, K., Niemelä, K. & Suhonen, P. (red.) (2007). *Uskonto, arvot ja instituutiot. Suomalaiset World Values – tutkimuksissa 1981–2005* [Religion, Values and Institutions. Finns in the World Values Surveys 1981–2005]. Tampere: Tampere University Press.

- Bosch, D. J. (1991). *Transforming Mission: Paradigm Shifts in Theology of Mission* (3. udg.). Maryknoll, New York: Orbis Books.
- Brasher, B. E. (2001). *Give me that Online Religion*. San Francisco, Californien: Jossey-Bass.
- Brown, W. (2010). *Idealism, Materialism, Secularism? The Immanent Frame*: <http://blogs.ssrc.org/tif/2007/10/22/idealism-materialism-secularism> (besøgt 17/9 2010).
- Bruce, S. (2002). *God is dead: Secularization in the West*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Brügger, N. (2010). *Website Analysis: Elements of a Conceptual Architecture*. Århus: The Centre for Internet Research.
- Brunés, S. & Stærgaard, T. (2007). *Folkekirken på nettet*. Notat. København: Kirkeministeriet.
- Bunt, G. R. (2000). *Virtually Islamic: Computer-Mediated Communication and Cyber Islamic Environments*. Cardiff: University of Wales Press.
- Campbell, H. (2005a). *Exploring Religious Community Online: We Are One in the Network*. New York: Peter Lang.
- Campbell, H. (2005b). Spiritualising the Internet: Uncovering Discourses and Narratives of Religious Internet Usage. *Heidelberg Journal of Religions on the Internet*, 1 (1)
- Campbell, H. (2008). Who's Got the Power? Religious Authority and the Internet. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 12 (3), s. 1043-1062.
- Campbell, H. (2010). *When Religion Meets New Media*. London, New York: Routledge.
- Campbell, H. (2011). Internet and Religion. In M. Consalvo & C. Ess (red.), *The Handbook of Internet Studies*. Malden, Massachusetts: Wiley-Blackwell.

- Castells, M. (2001). *The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business, and Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Cheong, P. H., Fischer-Nielsen, P., Ess, C. & Gelfgren, S. (red.) (2011). *Digital Religion, Social Media and Culture: Perspectives, Practices and Futures*. New York: Peter Lang.
- Cheong, P. H., & Poon, J. (2008). WWW.FAITH.ORG: (Re)structuring communication and the social capital of religious organizations. *Information, Communication and Society*, 11 (1), s. 89-110.
- Christensen, B. S., Mortensen, V. & Viftrup, L. B. (red.) (2007). *Karma, koran og kirke: Religiøs mangfoldighed som folkekirkelig udfordring*. Århus: Forlaget Univers.
- Clark, L., Hoover, S. & Rainie, L. (2004). *Faith Online*. Pew Internet and American Life Project.
- Cobb, J. (1998). *CyberGrace: The Search for God in the Digital World*. New York: Crown Publishers.
- Couldry, N. (2008). Mediatization or Mediation? Alternative Understandings of the Emergent Space of Digital Storytelling. *New Media Society*, 10 (3), s. 373-391.
- Danmarks Statistik. (2009). *Befolkningens brug af internet 2009*. Årspublikation. København: Danmarks Statistik.
- Danmarks Statistik. (2010a). Fire ud af ti over 65 år bruger e-mail. *Nyt fra Danmarks Statistik*, 267
- Danmarks Statistik. (2010b). *Statistisk Årbog 2010*. København: Danmarks Statistik.
- Davidsen, M. (2010). Fiktionsbaseret religion: Fra *Star Wars* til je-diisme. *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift*, 55.
- Davie, G. (2002). *Europe: The Exceptional Case: Parameters of Faith in the Modern World*. London: Darton Longman & Todd.

- Dawson, L. L. (2000). Researching Religion in Cyberspace: Issues and Strategies. In J. K. Hadden & D. E. Cowan (red.), *Religion on the Internet: Research Prospects and Promises* (s. 25-54). Amsterdam: JAI.
- Dawson, L. L. (2005). The Mediation of Religious Experience in Cyberspace. In M. T. Højsgaard & M. Warburg (red.), *Religion and Cyberspace* (s. 15-37). London, New York: Routledge.
- Dawson, L. L. (2006). Do Virtual Religious 'Communities' Exist? Clarifying the Issues. In G. Larsson (red.), *Religious Communities on the Internet* (s. 30-46). Uppsala: Universitetsstryckeriet.
- Dawson, L. L. & Cowan, D. E. (red.) (2004). *Religion Online: Finding Faith on the Internet*. New York: Routledge.
- Det strategiske forskningsråd. (2009). *Tværfaglighed i strategisk forskning*. København: Forsknings- og Innovationsstyrelsen.
- Dobbelaere, K. (1993). Church Involvement and Secularization: Making Sense of the European Case. In E. Barker, J. A. Beckford, K. Dobbelaere & B. R. Wilson (red.), *Secularization, Rationalism and Sectarianism: Essays in Honour of Bryan R. Wilson* (s. 19-36). Oxford: Clarendon.
- Dobbelaere, K. (2002). *Secularization: An Analysis at Three Levels*. Brussels: P.I.E.-Peter Lang.
- Drane, J. W. (2005). *The McDonaldization of the Church: Spirituality, Creativity, and the Future of the Church*. London: Darton Longman & Todd.
- Espersen, A. B. (2001). Kristne brugere af internettet: En religionssociologisk undersøgelse. Speciale, Institut for Religionsvidenskab, Aarhus Universitet.
- Finnemann, N. O. (2008). *Internettet i mediehistorisk perspektiv*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.

- Fischer-Nielsen, P. (2004). Religionsdialog på internettet: En diskursanalyse af samtaler mellem muslimer og kristne i danske elektroniske debatfora. Speciale, Institut for Religionshistorie, Københavns Universitet.
- Fischer-Nielsen, P. (2008). *Astrologer slår folkekirken på internettet*. E-religion: <http://e-religion.eftertanke.dk/2008/05/20/astrologer-slar-folkekirken-pa-internettet> (besøgt 13/12 2010).
- Fischer-Nielsen, P. (2009). *Verdens 50 mest populære religiøse websteder*. Upubliceret rapport til Kristeligt Dagblad.
- Fischer-Nielsen, P. (2010a). *Folkekirken er ude af top 1000*. E-religion: <http://e-religion.eftertanke.dk/2010/06/24/folkekirken-er-ude-af-top-1000> (besøgt 13/12 2010).
- Fischer-Nielsen, P. (2010b). Fortalervirksomhed i et netværkssamfund: Et casestudie af Bedsteforældre for Asyl. In M. S. Mogenssen (red.), *Mund og mæle til marginaliserede: Advocacy i kirke og mission* (s. 96-101). København: Dansk Missionsråd.
- Fischer-Nielsen, P. (2010c). Præstetyper i den danske folkekirke. *Præsteforeningens blad*, 100 (40), s. 838-842.
- Fischer-Nielsen, P. (2010d). *Tre religioner dominerer online*. E-religion: <http://e-religion.eftertanke.dk/2010/01/13/tre-religioner-dominerer-online> (besøgt 13/12 2010).
- Fischer-Nielsen, P. (2010e). Vejen til Gud går gennem Google: Om unges brug af internettet til religiøse formål. In R. D. Pedersen (red.), *Religion 2.0: Tendenser og trends i det nye årtusind* (s. 34-39). Aarhus: Det Teologiske Fakultet, Aarhus Universitet.
- Folkekirken.dk. (2009). *Koncept for folkekirken.dk*. Upubliceret notat udarbejdet af bestyrelsen for folkekirken.dk.
- Foreningen af Danske Interaktive Medier. (2010). *Danskernes brug af internettet - 1. kvartal 2010*. København: Foreningen af Danske Interaktive Medier.

- Fuchs, C. (2008). *Internet and Society: Social Theory in the Internet Age*. New York: Routledge.
- Furseth, I. (2003). Secularization and the Role of Religion in State Institutions. *Social Compass*, 50 (2), s. 191-202.
- Furseth, I. (2005). From "Everything Has a Meaning" to "I Want to Believe in Something": Religious Change Between Two Generations of Women in Norway. *Social Compass*, 52 (2), s. 157-168.
- Furseth, I. & Repstad, P. (2007). *Religions sociologi: En introduktion [Innføring i religions sociologi]*. København: Hans Reitzel.
- Gelfgren, S. (2011). Media for Communicating the Gospel: Comparing Aims and Hopes of 19th Century and Post Millennial Christianity. In P. Cheong, P. Fischer-Nielsen, C. Ess & S. Gelfgren (red.), *Digital Religion, Social Media and Culture: Perspectives, Practices and Futures*. New York: Peter Lang.
- Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity.
- Grundtvigsk Forum. (2009). *Hvad tilbyder vi? Hjemmesidetekst: http://www.grundtvig.dk/grundtvigskforum_pol.asp* (besøgt 23/9 2009).
- Gundelach, P., Iversen, H. R. & Warburg, M. (2008). *I hjertet af Danmark: Institutioner og mentaliteter*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Gustaffson, G. (1995). Svenska folket, Estonia och religionen. *Två undersökningar om Estonia och religionen* (s. 7-46). Lund: Lunds universitet.
- Haarder, B. (2007). *Vedrørende folkekirken.dk. Brev til Den danske Præsteforening, Landsforeningen af Menighedsråd og Folkekirkelige Organisationers Fællesudvalg. 23. september*. København: Kirkeministeriet.

- Hadden, J., & Cowan, D. (2000a). The Promised Land or Electronic Chaos? Toward Understanding Religion on the Internet. In J. K. Hadden & D. E. Cowan (red.), *Religion on the Internet: Research Prospects and Promises* (s. 3-24). Amsterdam: JAI.
- Hadden, J. & Cowan, D. (red.) (2000b). *Religion on the Internet: Research Prospects and Promises*. Amsterdam: JAI.
- Hald, H. (1960). De kirkelige organisationer i Velfærdsstaten. Foredrag på Folkekirkelige Organisationers Fællesudvalgs årsmøde den 13. december 1960.
- Heelas, P. & Woodhead, L. (2005). *The Spiritual Revolution: Why Religion Is Giving Way to Spirituality*. Malden, Massachusetts: Blackwell.
- Helland, C. (2000). Religion Online/Online Religion and Virtual Communitas. In J. K. Hadden & D. E. Cowan (red.), *Religion on the Internet: Research Prospects and Promises* (s. 205-224). Amsterdam: JAI.
- Helland, C. (2005). Online Religion as Lived Religion: Methodological Issues in the Study of Religious Participation on the Internet. *Online - Heidelberg Journal of Religions on the Internet*, 1 (1), s. 1-16.
- Herring, D. (2005). Contextual Theology in Cyberspace. Ph.d.-afhandling, Department of Biblical Studies, University of Sheffield.
- Hervieu-Léger, D. (2000). *Religion as a Chain of Memory* [Religion pour mémoire]. Cambridge: Polity Press.
- Hjarvard, S. (2008a). *En verden af medier: Medialiseringen af politik, sprog, religion og leg*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Hjarvard, S. (2008b). The Mediatization of Religion: A Theory of the Media as Agents of Religious Change. *Northern Lights*, 6 (1), s. 9-26.

- Højsgaard, M. T. (1999). Gud i Cyberspace: En teoretisk og empirisk analyse af relationer mellem internettet og religion med særligt henblik på dansk kristendom. Speciale, Afdeling for Religionsvidenskab, Københavns Universitet.
- Højsgaard, M. T. (2001). Virtuelle lokaliteter: Dansk kristendom på internettet. *Chaos*, 35 (1), s. 99-115.
- Højsgaard, M. T. (red.) (2003). *Den digitale kirke: Syv artikler om internet og kristendom*. Frederiksberg: Anis.
- Højsgaard, M. T. (2004). Netværksreligion: Religiøse strømninger i begyndelsen af det 21. århundrede belyst gennem analyser af organiseret, internetmedieret religionsdebat på dansk. Ph.d.-afhandling, Det Humanistiske Fakultet, Københavns Universitet.
- Højsgaard, M. T. (2005). Cyber-Religion: On the Cutting Edge between the Virtual and the Real. In M. T. Højsgaard & M. Warburg (red.), *Religion and Cyberspace* (s. 50-64). London, New York: Routledge.
- Højsgaard, M. T., & Warburg, M. (2005a). Introduction: Waves of Research. In M. T. Højsgaard & M. Warburg (red.), *Religion and Cyberspace* (s. 1-11). London, New York: Routledge.
- Højsgaard, M. T. & Warburg, M. (red.) (2005b). *Religion and Cyberspace*. London, New York: Routledge.
- Hoover, S. M. (1997). Media and the Construction of the Religious Public Sphere. In S. M. Hoover & K. Lundby (red.), *Rethinking Media, Religion and Culture* (s. 283-297). Thousand Oaks, Californien, London: SAGE Publications.
- Hoover, S. M., & Lundby, K. (1997). Introduction: Setting the Agenda. In S. M. Hoover & K. Lundby (red.), *Rethinking Media, Religion and Culture* (s. 3-14). Thousand Oaks, Californien, London: SAGE Publications.
- Horsfield, P. (1997). Changes in Religion in Periods of Media Convergence. In S. M. Hoover & K. Lundby (red.), *Rethinking Media, Religion and Culture* (s. 167-183). Thousand Oaks, Californien, London: SAGE Publications.

- Horsfield, P. (2011). 'A Moderate Diversity of Books?' The Challenge of New Media to the Practice of Christian Theology. In P. Cheong, P. Fischer-Nielsen, C. Ess & S. Gelfgren (red.), *Digital Religion, Social Media and Culture: Perspectives, Practices and Futures*. New York: Peter Lang.
- Hoyle, R. H., Harris, M. J. & Judd, C. M. (2002). *Research Methods in Social Relations* (7. udg.). Singapore, Victoria, Toronto, London, Mexico D.F., Madrid: Wadsworth Thomson Learning.
- Hutchings, T. (2010a). Authority and Oversight in Online Religion. Upubliceret paper afholdt ved konferencen "New Media, New Religion? Perspectives on Mediatization and Religious Change", The Nordic Network on the Mediatization of Religion and Culture, Sigtunastiftelsen, Sverige, 25.-27. maj.
- Hutchings, T. (2010b). Creating Church Online: An Ethnographic Study of Five Internet-Based Christian Communities. Ph.d.-afhandling, Theology and Religion, Durham University.
- Hutchings, T. (2011a). Creating Church Online: Networks and Collectives in Contemporary Christianity. In P. Cheong, P. Fischer-Nielsen, C. Ess & S. Gelfgren (red.), *Digital Religion, Social Media and Culture: Perspectives, Practices and Futures*. New York: Peter Lang.
- Hutchings, T. (2011b). Review: Heidi Campbell, When Religion Meets New Media. *Journal of Contemporary Religion*, kommende nummer
- Indre Mission. (2009). *Lede til Jesus - leve i ham*. Hjemmesidetekst: http://www2.indremission.dk/site/Hvem_er_vi/Vision (besøgt 23/9 2009).
- Introvigne, M. (2005). A Symbolic Universe: Information Terrorism and New Religions in Cyberspace. In M. T. Højsgaard & M. Warburg (red.), *Religion and Cyberspace* (s. 102-118). London, New York: Routledge.
- Jacobsen, A. L. (2009). Teologi i det 21. århundrede. *Fønix*, 32 (4), s. 240-252.

- Jensen, J. S. (2009). Conceptual Models in the Study of Religion. In P. B. Clarke (red.), *The Oxford Handbook of the Sociology of Religion* (s. 245-262). Oxford: Oxford University Press.
- Jensen, J. I. (1996). *Den fjerne kirke: Mellem kultur og religiøsitet*. København: Samleren.
- Karaflogka, A. (2005). *E-religion: A Critical Appraisal of Religious Discourse on the World Wide Web*. London: Equinox.
- Kinney, J. (1995). Net Worth? Religion, Cyberspace and the Future. *Futures*, 27 (7), s. 763-776.
- Kirkeministeriet. (2010). *Folkekirken og registreret partnerskab*. Rapport fra udvalg nedsat af kirkeministeren. København: Kirkeministeriet.
- Kleinbeck, S. (2007). Statistik om folkekirkens medlemmer. In M. Warburg & B. Jacobsen (red.), *Tørre tal om troen: Religionsdemografi i det 21. århundrede* (s. 94-109). Århus: Forlaget Univers.
- Kristiansen, E. (2003). *En guide til spørgeskemaundersøgelser*. Brand: Forlaget '94.
- Krogsdal, I. (2010). Religion og spiritualitet i danske dameblade uge 7. In M. V. Nielsen & L. Kühle (red.), *Religion i Danmark 2010: En e-årbog fra Center for SamtidsReligion* (s. 145-149). Århus: Det Teologiske Fakultet, Aarhus Universitet.
- Krotz, F. (2009). Mediatization: A Concept With Which to Grasp Media and Societal Change. In K. Lundby (red.), *Mediatization: Concept, Changes, Consequences* (s. 21-40). New York: Peter Lang.
- Larsen, E. (2004). Cyberfaith: How Americans Pursue Religion Online. In L. L. Dawson & D. E. Cowan (red.), *Religion Online: Finding Faith on the Internet* (s. 17-22). New York: Routledge.
- Larsson, G. (2002). *Virtuell religion: Globalisering och internet*. Lund: Studentlitteratur.

- Larsson, G. (red.) (2006). *Religious Communities on the Internet*. Uppsala: Universitetsstryckeriet.
- Lindhardt, J. (2001). *Ind i det ydre: Krop og kirke*. Højbjerg: Hovedland.
- Lindhardt, J. (2003). *Frem mod middelalderen: Mennesker og medier i det åbne rum* (Ny udgave). København: Gad.
- Lodberg, P. (2007). Pastoralteologiske udfordringer. In B. S. Christensen, V. Mortensen & L. B. Viftrup (red.), *Karma, koran og kirke: Religiøs mangfoldighed som folkekirkelig udfordring* (s. 72-78). Århus: Forlaget Univers.
- Lodberg, P. (2009). Folkekirken i tal. In M. Vejrup Nielen, J. Borup & L. Kühle (red.), *Religion i Danmark 2009: En e-årbog fra Center for SamtidsReligion* (s. 12-14). Århus: Det Teologiske Fakultet, Aarhus Universitet.
- Lodberg, P. (2010). "You may now kiss the bride": Om USA's betydning for folkekirkens fremtid i Danmark. In R. D. Pedersen (red.), *Religion 2.0: Tendenser og trends i det nye årtusind* (s. 86-90). Århus: Det Teologiske Fakultet, Aarhus Universitet.
- Lövheim, M. (2004). *Intersecting Identities: Young People, Religion, and Interaction on the Internet*. Ph.d.-afhandling, Uppsala Universitet.
- Lövheim, M. (2008). Rethinking Cyberreligion? Teens, Religion and the Internet in Sweden. *Nordicom Review*, 29 (2), s. 205-217.
- Lövheim, M., & Linderman, A. G. (2005). Constructing Religious Identity on the Internet. In M. T. Højsgaard & M. Warburg (red.), *Religion and Cyberspace*. London, New York: Routledge.
- Lüchau, P. (2005). Danskernes gudstro siden 1940'erne: Sekularisering eller individualisering? In M. T. Højsgaard & H. Raun Iversen (red.), *Gudstro i Danmark* (s. 31-58). København: Anis.

- Lundager Knudsen, I. (2005). Trinitarisk kommunikation: Folkekirke og teologi i mediesamfundet systemteoretisk belyst. Ph.d.-afhandling, Det Teologiske Fakultet, Aarhus Universitet.
- Lundby, K. (1974). *Sekularisering i Norden studert gjennom programmer om kirke og religion i radio og tv*. Oslo: Institutt for presseforskning, Universitetet i Oslo.
- Lundby, K. (2009a). Introduction: 'Mediatization' as Key. In K. Lundby (red.), *Mediatization: Concept, Changes, Consequences* (s. 1-20). New York: Peter Lang.
- Lundby, K. (2009b). Media Logic: Looking for Social Interaction. In K. Lundby (red.), *Mediatization: Concept, Changes, Consequences* (s. 101-122). New York: Peter Lang.
- Lundby, K. (2011). Dreams of Church in Cyberspace. In P. Cheong, P. Fischer-Nielsen, C. Ess & S. Gelfgren (red.), *Digital Religion, Social Media and Culture: Perspectives, Practices and Futures*. New York: Peter Lang.
- MacKenzie, D. & Wajcman, J. (1985). *The Social Shaping of Technology: How the Refrigerator Got Its Hum*. Milton Keynes: Open University Press.
- Martin, D. (2005a). The Evangelical Upsurge and Its Political Implications. In P. L. Berger (red.), *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics* (s. 37-49). Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company.
- Martin, D. (2005b). *On Secularization: Towards a Revised General Theory*. Aldershot, Hants, England: Ashgate Publishing Company.
- Mortensen, V. (2005). *Kristendommen under forvandling: Pluralismen som utfordring til teologi og kirke i Danmark*. Århus: Forlaget Univers.
- Mortensen, V. (2006). Det moderne Areopagos: Henimod et multidimensionalt missionsbegreb. In T. Strandenes (red.), *Misjon og kultur: Festskrift til Jan-Martin Berentsen* (s. 55-73). Stavanger: Misjonshøgskolens Forlag.

- Niebuhr, H. R. (1952). *Christ and culture*. London: Faber and Faber Limited.
- Nissen, K. (2008). *En gammel folkekirke i en ny tid: Evangeliet og vores kultur*. Frederiksberg: Aros Forlag.
- Nørager, T., & Riis, C. (2009). Fremtidens teologer. *Fønix*, 32 (4), s. 213-224.
- O'Leary, S., & Brasher, B. E. (1996). The Unknown God of the Internet: Religious Communication from the Ancient Agora to the Virtual Forum. In C. Ess (red.), *Philosophical Perspectives on Computer-Mediated Communication* (s. 233-268). Albany: State University of New York Press.
- O'Leary, S. (1996). Cyberspace as Sacred Space: Communicating Religion on Computer Networks. *Journal of the American Academy of Religion*, 64 (4), s. 781-807.
- Olsen, H. (1998). *Tallenes talende tavshed: Måleproblemer i surveyundersøgelser*. København: Akademisk Forlag.
- Pantti, M., & Sumiala, J. (2009). Till Death Do Us Join: Media, Mourning Rituals and the Sacred Centre of the Society. *Media, Culture & Society*, 31 (1), s. 119-135.
- Pedersen, G. B. (1998). Folkekirkens Internetudvalg. *Årbog for Københavns Stift*. København: Københavns Stift.
- Pedersen, G. B. (2000). Folkekirkens Internetudvalg. *Årbog for Københavns Stift*. København: Københavns Stift.
- Pedersen, G. B. (2001). Folkekirkens Internetudvalg. *Årbog for Københavns Stift*. København: Københavns Stift.
- Pedersen, G. B. (2004). Folkekirkens Internetudvalg. *Årbog for Københavns Stift*. København: Københavns Stift.

- Petersen, E. A. (2009a). *Glæd dig til det ny folkekirken.dk*.
http://www.folkekirken.dk/aktuelt/blogs/redaktoeren/blog/article/glaed-dig-til-det-ny-folkekir-kendk/?tx_ttnews%5BbackPid%5D=1&cHash=8ce010d78f (besøgt 2009 17/3).
- Petersen, E. A. (2009b). *Kære folkekirke*.
http://www.folkekirken.dk/aktuelt/blogs/redaktoeren/blog/article/kaere-folkekirke/?tx_ttnews%5BbackPid%5D=1&cHash=9c38783333 (besøgt 12/8 2009).
- Rasmussen, S. M. (2007). Religiøs mangfoldighed som folkekirkelig udfordring: En spørgeskemaundersøgelse blandt præster i folkekirken. In B. S. Christensen, V. Mortensen & L. B. Viftrup (red.), *Karma, koran og kirke: Religiøs mangfoldighed som folkekirkelig udfordring* (s. 145-257). Århus: Forlaget Univers.
- Rasmussen, J., Rohde, I., Ravn, B. L., Sørensen, T., & Wynn, R. (2009). Udviklingen i befolkningens brug af internettet til sundhedsrelaterede formål. *Ugeskrift for læger*, 171 (12), s. 1007-1011.
- Rasmussen, S. M. (2007). Det bløde med det hårde: Metodiske bemærkninger og hovedresultater. In B. S. Christensen, V. Mortensen & L. B. Viftrup (red.), *Karma, koran og kirke: Religiøs mangfoldighed som folkekirkelig udfordring* (s. 7-18). Århus: Forlaget Univers.
- Repstad, P. (2002). *Dype, stille, sterke, milde: Religiøs makt i dagens Norge*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Riis, C. (2008). Teologien skal gøres mere attraktiv. *Kristeligt Dagblad*, 26/9.
- Riis, O. (1994). Patterns of Secularization in Scandinavia. In T. Peteroorn & O. Riis (red.), *Scandinavian Values: Religion and Morality in the Nordic Countries* (s. 99-128). Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.

- Riis, O. (2000). Den europæiske integrations udfordring til danskernes religiøse identitet. In J. Balling (red.), *Kirken og Europa* (s. 158-198). Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Ritzer, G. (1993). *The McDonaldization of Society: An Investigation into the Changing Character of Contemporary Social Life*. Thousand Oaks: Pine Forge Press.
- Rosen, I. (2009). I'm a Believer - But I'll Be Damned if I'm Religious: Belief and Religion in the Greater Copenhagen Area: a focus group study. Ph.d.-afhandling, Lunds Universitet.
- Rothenbuhler, E. W. (2009). Continuities: Communicative Form and Institutionalization. In K. Lundby (red.), *Mediatization: Concept, Changes, Consequences* (s. 277-292). New York: Peter Lang.
- Rubow, C. (2000). *Hverdagens teologi: Folkereligiøsitet i danske verdener*. Frederiksberg: Anis.
- Rubow, C. (2006). *Fem præster og antropologiske perspektiver på identitet og autoritet*. Frederiksberg: Anis.
- Sanneh, L. (2004). *Translating the Message: The Missionary Impact on Culture* (14. udg.). Maryknoll, New York: Orbis Books.
- Schmidt, G. (1995). Cybermuslimer. *Tidskrift för Mellanöstern Studier*, (1), s. 85-100.
- Schmidt, G. (1996). Allah på Internet. *Chaos*, 26 (1), s. 51-74.
- Schmidt, G. (1999). Sveriges Förenade CyberMuslimer - Blå-gul islam på Internet. In D. Westerlund & I. Svanberg (red.), *Blågul Islam?* (s. 107-122). Nora: Nye Doxa.
- Schmidt, G. (2006). The Formation of Transnational Identities among Young Muslims in Denmark. In G. Larsson (red.), *Religious Communities on the Internet*. Uppsala: Universitetstryckeriet.
- Schonlau, M., van Soest, A., Kapteyn, A., & Couper, M. (2009). Selection Bias in Web Surveys and the Use of Propensity Scores. *Sociological Methods & Research*, 37, s. 291-318.

- Schulz, W. (2004). Reconstructing Mediatization as an Analytical Concept. *European Journal of Communication*, 19 (1), s. 87-101.
- Sheehan, K. (2001). E-mail Survey Response Rates: A Review. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 6 (2)
- Sjöborg, A. (2006). Bibeln på mina egna villkor: En studie av medierade kontakter med bibeln med särskilt avseende på ungdomar och Internet. Ph.d.-afhandling, Uppsala Universitet.
- Smart, N. (1996). *Dimensions of the Sacred: An Anatomy of the World's Beliefs*. Berkely, Los Angeles, Californien: University of California Press.
- Sørensen, J. P. (1994). Introduktion. In T. Jensen, M. Rothstein & J. P. Sørensen (red.), *Gyldendals Religionshistorie: Ritualer, mytologi, ikonografi* (s. 9-57). København: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag.
- Sørensen, L. K., & Højsgaard, M. T. (2006). Magtkamp om folkekirkens kommunikation. *Kristeligt Dagblad*, 20/11.
- Spradley, J. P. (1979). *The Ethnographic Interview*. San Diego, Californien: Harcourt Brace Jovanovich College Publishers.
- Taylor, C. (2007). *A Secular Age*. Cambridge, Massachusetts: Belknap Press of Harvard University Press.
- Thompson, J. B. (1995). *The Media and Modernity: A Social Theory of the Media*. Stanford, Californien: Stanford Univeristy Press.
- Thyssen, B. (red.) (1997). *Kirken og informationsfundet*. Løgumkloster: Folkekirkens Pædagogiske Institut.
- Tidehverv. (2009). *Tidehvervs anliggende*. Hjemmesidetekst: http://tidehverv.dk/index.php?option=com_content&task=view&id=158&Itemid=41 (besøgt 23/9 2009).
- Torpey, J. (2010). *Secularization ain't dead yet*. The Immanent Frame: <http://blogs.ssrc.org/tif/2007/11/06/secularization-aint-dead-yet> (besøgt 17/9 2010).

- Trost, J. (1996). *Kvalitative interview* [Kvalitative intervjuer]. København: Hans Reitzels Forlag.
- Voss, H., & Ravn, B. L. (2007). Danskernes brug af sundhedsydelse på internettet. *Ugeskrift for læger*, 169 (24), s. 2318-2321.
- Warburg, M. (1997). Religionssociologi. In M. Rothstein, J. Podemann Sørensen & M. Warburg (red.), *Humanistisk religionsforskning: En indføring i religionshistorie & religionssociologi* (s. 137-246). København: Samleren.
- Ward, G. (2002). Between Virtue and Virtuality. *Theology Today*, 59 (1), s. 55-70.
- Williams, R., & Edge, D. (1996). The Social Shaping of Technology. *Research Policy*, 25, s. 865-899.
- Woodhead, L. & Heelas, P. (2000). *Religion in Modern Times: An Interpretive Anthology*. Oxford: Blackwell.
- Xylofon. (2009). *Folkekirken.dk. Holdninger til en folkekirkehjemmeside: Afrapportering af interviewundersøgelser med folkekirke-medlemmer og professionelle interessenter om folkekirken.dk*. København: Upubliceret rapport.
- Young, G. (2004). Reading and Praying Online: The Continuity of Religion Online and Online Religion in Internet Christianity. In L. L. Dawson & D. E. Cowan (red.), *Religion Online: Finding Faith on the Internet* (s. 93-106). New York: Routledge.
- Zeuthen, J. (2000). Radiokirken. *Kristeligt Dagblad*, 1/12.
- Zuckerman, P. (2008). *Samfund uden Gud*. Århus: Forlaget Univers.

Spørgeskema: Danskernes møder med religion på internettet

Nedenstående spørgeskema blev udsendt til et repræsentativt udsnit af den danske befolkning via analysefirmaet Zapera. Resultaterne gennemgås i kapitel 2. Foran svarkategorierne er totalprocenterne for de vejede data angivet. I alt har 1.015 respondenter besvaret spørgeskemaet.

Baggrundsvariable

1. Køn:

[53 pct.] Kvinde

[47 pct.] Mand

2. Alder:

[15 pct.] 18-29 år

[15 pct.] 30-39 år

[18 pct.] 40-49 år

[25 pct.] 50-59 år

[28 pct.] 60-74 år

3. Hvor ofte har du brugt internettet i løbet af de seneste tre måneder?

[96 pct.] Hver dag eller næsten hver dag

[3 pct.] Mindst én gang om ugen (men ikke hver dag)

[1 pct.] Mindst én gang om måneden (men ikke hver uge)

[0 pct.] Mindre end én gang om måneden

[0 pct.] Ved ikke

4. *Hvilke af følgende udsagn kommer nærmest din opfattelse?*

(Muligt at vælge flere svarmuligheder)

[36 pct.] Der findes en højere magt, kraft eller energi i tilværelsen

[18 pct.] Jeg ved ikke, hvad jeg skal tro

[18 pct.] Der findes ikke nogen Gud, højere magt eller kraft

[17 pct.] Der findes en Gud, som man kan have en personlig relation til

[14 pct.] Gud er noget inden i mennesket

[7 pct.] Gud er til stede overalt i naturen

5. *Er du medlem af den danske folkekirke eller et andet trossamfund?*

[84 pct.] Jeg er medlem af den danske folkekirke

[2 pct.] Jeg er medlem af et andet trossamfund end den danske folkekirke

[14 pct.] Jeg er ikke medlem af noget trossamfund

[0 pct.] Ved ikke

6. *Hvor ofte går du i kirke, synagoge, moské eller tilsvarende? Du bedes se bort fra besøg i forbindelse med dåb, konfirmation, bryllup og begravelse samt lignende aktiviteter i synagoge, moské mv. Du bedes også se bort fra evt. studiebesøg.*

[2 pct.] Mindst én gang om ugen

[3 pct.] Mindst én gang om måneden

[32 pct.] Mindst én gang om året

[40 pct.] Sjældnere end én gang om året

[22 pct.] Aldrig

[2 pct.] Ved ikke

7. *Hvor tit beder eller mediterer du?*

[6 pct.] Hver dag

[7 pct.] Mindst én gang om ugen

[7 pct.] Mindst én gang om måneden

[10 pct.] Mindst én gang om året

[16 pct.] Sjældnere

[50 pct.] Aldrig

[4 pct.] Ved ikke

Religiøse sammenhænge

8. I hvilke af følgende sammenhænge er du i løbet af det seneste år kommet i kontakt med spørgsmål om religion og tro?

(Muligt at vælge flere svarmuligheder)

- [38 pct.] I familien
- [36 pct.] Blandt venner
- [33 pct.] På tv
- [22 pct.] I skolen eller på arbejdet
- [15 pct.] På internettet
- [20 pct.] Ingen af ovenstående
- [8 pct.] Ved ikke

9. Hvor ville du søge svar, hvis du havde et spørgsmål om kristendommens indhold?

(Muligt at vælge flere svarmuligheder)

- [55 pct.] Hjemmesider på internettet
- [37 pct.] En præst
- [27 pct.] Bibelen
- [21 pct.] Bøger
- [17 pct.] En kirke
- [14 pct.] Familie
- [13 pct.] Venner og bekendte
- [7 pct.] En kristen forening eller organisation
- [5 pct.] En lærer eller underviser
- [3 pct.] Tv-programmer
- [3 pct.] Aviser, blade o.l.
- [2 pct.] Radio-programmer
- [1 pct.] Andre steder
- [6 pct.] Ingen steder
- [6 pct.] Ved ikke

Religion på internettet

10. *Hvor på internettet har du i løbet af det seneste år set religion eller åndelige emner optræde eller blive omtalt på en eller anden måde?*

(Muligt at vælge flere svarmuligheder)

- [16 pct.] Hjemmesider for aviser og tv-stationer
- [10 pct.] Religiøse hjemmesider
- [9 pct.] Leksika og encyklopædier
- [8 pct.] Sociale netværkssider som fx Facebook og Myspace
- [8 pct.] Debatfora
- [7 pct.] E-mails som du har modtaget
- [5 pct.] Blogs
- [4 pct.] Nyhedsgrupper/mail-lister
- [3 pct.] Video- og billeddelingssider som fx YouTube og Flickr
- [2 pct.] Web-tv
- [2 pct.] Spil og virtuelle verdener
- [1 pct.] Web-radio
- [1 pct.] Internetbutikker
- [1 pct.] Chat og instant messaging
- [1 pct.] Andre steder
- [45 pct.] Jeg har ikke mødt religion på internettet
- [19 pct.] Ved ikke

11. *Hvor ofte ser du religion eller åndelige emner optræde i en eller anden sammenhæng på internettet?*

(Kun de 562 respondenter, der i ovenstående spørgsmål angav, at de har mødt religion på internettet)

- [4 pct.] Hver dag
- [12 pct.] Mindst én gang om ugen
- [21 pct.] Mindst én gang om måneden
- [15 pct.] Mindst én gang om året
- [11 pct.] Sjældnere
- [11 pct.] Aldrig
- [28 pct.] Ved ikke

12. Hvor enig eller uenig er du i hvert af følgende udsagn?

(Der kunne vælges mellem svarene helt enig, overvejende enig, hverken enig eller uenig, overvejende uenig, helt uenig og ved ikke. Nedenfor vises den procentdel af respondenterne, der svarede helt eller overvejende enige).

- [17 pct.] Nogle af de ting, som jeg har mødt på internettet, har gjort mig mere kritisk indstillet over for religion
- [9 pct.] Jeg har gennem min brug af internettet fået kendskab til en eller flere religioner, som jeg ikke tidligere kendte til
- [8 pct.] Jeg er via internettet blevet mere bevidst om, hvad jeg selv tror og ikke tror på
- [8 pct.] Gennem min brug af internettet har jeg fået øjnene op for positive sider ved andre religioner
- [8 pct.] Internettet har betydet, at jeg er kommet i kontakt med flere mennesker, der har en anden tro eller et andet livssyn, end jeg selv har
- [7 pct.] Internettet har betydet, at jeg er kommet i kontakt med flere mennesker, der har samme tro eller livssyn, som jeg selv har
- [7 pct.] Jeg beskæftiger mig oftere med religion og åndelige emner på internettet end uden for internettet
- [3 pct.] Nogle af de ting, som jeg har mødt på internettet, har gjort, at jeg i dag er mere troende end tidligere

13. Hvor ofte besøger du hjemmesider, der udelukkende eller hovedsageligt beskæftiger sig med religion eller åndelige emner?

- [1 pct.] Hver dag
- [1 pct.] Mindst én gang om ugen
- [5 pct.] Mindst én gang om måneden
- [6 pct.] Mindst én gang om året
- [18 pct.] Sjældnere
- [66 pct.] Aldrig
- [2 pct.] Ved ikke

14. Hvad har du inden for det seneste år søgt på hjemmesider, der udelukkende eller hovedsageligt beskæftiger sig med religion eller åndelige emne?

(Kun de 343 respondenter, der i ovenstående spørgsmål angav, at de har besøgt en religiøs hjemmeside. Muligt at vælge flere svarmuligheder)

- [30 pct.] Informationer om en kirke eller en religiøs forening/organisation
- [24 pct.] Mere viden om indholdet i en religion
- [20 pct.] Debat om tro og religion
- [17 pct.] Horoskoper
- [11 pct.] Oplysninger til en skoleopgave, rapport e.l.
- [9 pct.] Quizzer, spil og konkurrencer
- [5 pct.] Personlig hjælp eller rådgivning
- [4 pct.] Bøn, andagt eller meditation
- [4 pct.] Kontakt med religiøse eller troende mennesker
- [2 pct.] Kontakt med en præst eller en anden religiøs leder
- [6 pct.] Andet
- [24 pct.] Ved ikke

15. Når du har besøgt hjemmesider, der udelukkende eller hovedsageligt beskæftiger sig med religion eller åndelige emner, hvordan har du så fundet dem på internettet?

(Kun de 343 respondenter, der også besvarede ovenstående spørgsmål. Muligt at vælge flere svarmuligheder)

- [56 pct.] Jeg har fundet hjemmesiderne via en søgning i Google/en anden søgemaskine
- [21 pct.] Jeg har fulgt links fra andre hjemmesider
- [19 pct.] Jeg er tilfældigt kommet ind på hjemmesiderne
- [11 pct.] Jeg har kendt hjemmesideadresserne i forvejen
- [7 pct.] Venner, bekendte eller familiemedlemmer har fortalt mig om hjemmesiderne
- [7 pct.] Jeg har læst om hjemmesiderne i et blad eller i en avis
- [6 pct.] Jeg har hørt om hjemmesiderne i fjernsynet eller i radioen
- [5 pct.] Jeg har hørt om hjemmesiderne i en kirke eller i en religiøs forening
- [5 pct.] Jeg har modtaget links i e-mails
- [2 pct.] En lærer eller underviser har fortalt mig om hjemmesiderne
- [2 pct.] En præst eller en anden religiøs leder har fortalt mig om hjemmesiderne
- [2 pct.] Andet
- [18 pct.] Ved ikke

16. Hvad ville du personligt finde interessant på en folkekirke-hjemmeside?

(Muligt at vælge flere svarmuligheder)

- [43 pct.] Praktisk information om dåb, konfirmation, bryllup og begravelse
- [29 pct.] Mulighed for at stille spørgsmål til en præst om tro og religion
- [28 pct.] Mulighed for at søge i Bibelen
- [23 pct.] Artikler om folkekirkens historie
- [21 pct.] Debat om tro og religion
- [20 pct.] Information om hvordan man melder sig ind i og ud af folkekirken
- [19 pct.] Artikler om indholdet i den kristne tro
- [16 pct.] Artikler om folkekirkens gudstjenester og aktiviteter rundt omkring i landet
- [16 pct.] Artikler om folkekirkens teologiske grundlag
- [15 pct.] Information om kirkeskat
- [14 pct.] Fotografier og videoklip med kirkebygninger og kirkekunst
- [12 pct.] Blogs skrevet af præster og biskopper
- [7 pct.] Quizzer, spil og konkurrencer
- [5 pct.] Korte videoklip om tro og religion
- [5 pct.] Mulighed for at læse og skrive bønner
- [5 pct.] Mulighed for at komme i kontakt med andre kristne
- [3 pct.] Videotransmitterede gudstjenester
- [3 pct.] Mulighed for at deltage i en web-baseret gudstjeneste
- [2 pct.] Mulighed for at deltage i en eller anden form for religiøst ritual
- [2 pct.] Andet
- [19 pct.] Vil ikke finde noget interessant
- [18 pct.] Ved ikke

Spørgeskema: Præsternes brug af internettet

Spørgeskemaet herunder blev udsendt til samtlige danske folkekirkepræster. Resultaterne gennemgås i kapitel 3 og 4. Foran svarkategorierne er totalprocenterne for de afgivne svar angivet. I alt 1.040 præster har gennemført spørgeskemaet.

1. Hvor ofte har du brugt internettet i løbet af de seneste tre måneder?

- [95 pct.] Hver dag eller næsten hver dag
- [3 pct.] Mindst én gang pr. uge (men ikke hver dag)
- [1 pct.] Mindst én gang pr. måned (men ikke hver uge)
- [0 pct.] Sjældnere end én gang pr. måned
- [0 pct.] Ved ikke

2. Hvor ofte har du brugt internettet i dit arbejde som præst i løbet af de seneste tre måneder?

- [81 pct.] Hver dag eller næsten hver dag
- [17 pct.] Mindst én gang pr. uge (men ikke hver dag)
- [2 pct.] Mindst én gang pr. måned (men ikke hver uge)
- [1 pct.] Sjældnere end én gang pr. måned
- [0 pct.] Ved ikke

3. Hvad har du brugt internettet til i dit arbejde som præst og i din fritid i løbet af de seneste tre måneder?

(Der kunne vælges mellem svarene i arbejde, i fritiden, både i arbejde og i fritiden, hverken i arbejde eller i fritiden og ved ikke. Nedenfor vises den procentdel, der svarede i arbejde eller både i arbejde og i fritiden).

- [99 pct.] Sendt/modtaget e-mails
- [95 pct.] Søgt efter informationer
- [92 pct.] Besøgt hjemmesider med kirkeligt/religiøst indhold
- [70 pct.] Læst nyheder
- [67 pct.] Søgt efter billeder/videoklip
- [33 pct.] Skrevet på hjemmeside
- [33 pct.] Redigeret hjemmeside
- [23 pct.] Deltaget i et debatforum
- [17 pct.] Været på Facebook
- [5 pct.] Deltaget i chat
- [4 pct.] Skrevet på blog

4. Har du inden for de seneste tre måneder som en del af dit arbejde været i kontakt med følgende personer og grupper via e-mail eller internettet?

(Muligt at vælge flere svarmuligheder)

- [98 pct.] Kirkens ansatte
- [97 pct.] Præster i andre sogne
- [96 pct.] Menighedsrådet
- [87 pct.] Par der skal vies
- [80 pct.] Forældre til børn der skal døbes
- [62 pct.] Konfirmander
- [58 pct.] Frivillige i sognet
- [53 pct.] Pårørende ved begravelse
- [13 pct.] Anonyme personer
- [10 pct.] Ældre i sognet
- [8 pct.] Syge i sognet
- [1 pct.] Ingen af ovenstående
- [0 pct.] Ved ikke

5. Har du inden for de seneste tre måneder brugt internettet eller e-mail til noget af følgende?

(Muligt at vælge flere svarmuligheder)

- [86 pct.] Hentet inspiration/oplysninger til en prædiken
- [66 pct.] Søgt i Bibelen
- [61 pct.] Fundet salmer/sange til gudstjenester
- [46 pct.] Delt en prædiken
- [43 pct.] Konfirmationsundervisning
- [35 pct.] Deltaget i samtaler/debat om kirke og kristendom
- [34 pct.] Fundet bønner til brug i kirken
- [32 pct.] Ydet sjælesørgerisk hjælp
- [9 pct.] Personlig andagt
- [2 pct.] Tændt et lys for en sag eller en person
- [5 pct.] Ingen af ovenstående
- [0 pct.] Ved ikke

6. Hvor ofte besøger du hjemmesider, der udelukkende eller hovedsageligt beskæftiger sig med kristendom eller religion?

- [17 pct.] Hver dag
- [50 pct.] Mindst én gang om ugen
- [22 pct.] Mindst én gang om måneden
- [6 pct.] Mindst én gang om året
- [1 pct.] Sjældnere end 1 gang om året
- [2 pct.] Aldrig
- [3 pct.] Ved ikke

7. Skriv her navnene/web-adresserne på de danske eller udenlandske hjemmesider med kirkeligt eller religiøst indhold, som du oftest besøger. Du kan skrive op til 5

- [67 pct.] Fritekst
- [33 pct.] Intet svar

8. Hvor enig eller uenig er du i følgende udsagn om din brug af internettet?

(Der kunne vælges mellem svarene helt enig, overvejende enig, hverken enig eller uenig, overvejende uenig, helt uenig og ved ikke. Nedenfor vises den procentdel af respondenterne, der svarede helt eller overvejende enige, hvis ikke andet er nævnt)

- [60 pct.] Brugen af e-mail og internet gør, at jeg er i kontakt med flere personer fra sognet end ellers
- [49 pct.] Internettet ændrer ikke meget ved den måde, jeg arbejder på som præst (NB: procent for svarene helt uenig/overvejende uenig)
- [38 pct.] Jeg er på grund af internettet oftere i kontakt med personer uden for sognet, der søger min hjælp
- [27 pct.] Den kommunikation, som jeg har med folk via e-mail eller internettet, er ofte overfladisk
- [15 pct.] Jeg må ofte som præst forholde mig til religiøse informationer, som sognebørn har fundet på internettet

9. Hvis du skulle bruge internettet mere i dit arbejde, end du gør nu, hvilke udfordringer ville du så støde på?

(Muligt at vælge flere svarmuligheder)

- [47 pct.] Jeg prioriterer andre opgaver højere og vil derfor have svært ved at finde tiden
- [44 pct.] Jeg mangler de fornødne tekniske kompetencer
- [18 pct.] Jeg ser ingen grund til at bruge internettet til flere af mine aktiviteter som præst
- [12 pct.] Jeg har grundlæggende ikke lyst til at bruge internettet mere end højst nødvendigt
- [8 pct.] Jeg er i tvivl, om hvad jeg kan bruge internettet til
- [3 pct.] Jeg er skeptisk over for, hvad brugen af internettet gør ved kirken
- [14 pct.] Ingen af ovenstående
- [8 pct.] Andet
- [4 pct.] Ved ikke

10. Har internettet alt taget i betragtning haft en positiv eller negativ betydning i forhold til dit arbejde som præst?

- [34 pct.] Meget positiv
- [54 pct.] Overvejende positiv
- [9 pct.] Hverken positiv eller negativ
- [1 pct.] Overvejende negativ
- [0 pct.] Meget negativ
- [2 pct.] Ved ikke

12. Hvor enig eller uenig er du i følgende udsagn om folkekirkenes forhold til medierne?

- (Der kunne vælges mellem svarene helt enig, overvejende enig, hverken enig eller uenig, overvejende uenig, helt uenig og ved ikke. Nedenfor vises den procentdel, der svarede helt eller overvejende enig, hvis ikke andet er nævnt)
- [86 pct.] Folkekirken gør klogest i at holde sig uden for mediernes søgelys
(NB: procent for svarene helt uenig/overvejende uenig)
 - [86 pct.] Alle sognekirker bør have en hjemmeside
 - [82 pct.] Folkekirken bør mere aktivt benytte medierne til at komme i kontakt med befolkningen
 - [61 pct.] Folkekirken bør have en central mediestrategi
 - [54 pct.] Medierne har i dag større indflydelse på folks måder at tro på, end folkekirken har det
 - [46 pct.] Folkekirken skal lære at tilpasse sig mediernes dagsordener

13. Hvor vigtige vil disse medier efter din mening være for folkekirkenes kommunikation i fremtiden? Prioriter de enkelte medier fra 0-3, hvor 0 er ikke vigtig, og 3 er meget vigtig

(Nedenfor vises den procentdel, der har svaret 3)

- [67 pct.] Internettet
- [47 pct.] Fjernsyn
- [37 pct.] Lokale gratisaviser
- [33 pct.] Tidsskrifter og magasiner
- [30 pct.] Kirkebladet
- [28 pct.] Aviser
- [27 pct.] Radio
- [22 pct.] Mobiltelefonen
- [22 pct.] Bøger

14. Skal folkekirken efter din mening bruge flere penge end de allerede budgetterede på at opprioritere følgende områder på internettet:

(Der kunne vælges mellem svarene ja, nej og ved ikke. Nedenfor vises den procentdel, der har svaret ja)

- [80 pct.] Videreudvikling af sognehjemmesider
- [79 pct.] Kurser til sognepræster i internetbrug
- [64 pct.] Videreudvikling af Folkekirken.dk
- [57 pct.] Udvikling af nye temahjemmesider
- [49 pct.] Ansættelse af præster til at varetage opgaver på internettet
- [34 pct.] Kirkeligt web-tv
- [25 pct.] Udvikling af en egentlig internetkirke som alternativ eller supplement til sognekirken

15. *Hvilket af følgende indhold mener du, at folkekirken skal tilbyde på folkekirken.dk eller en anden officiel folkekirke-hjemmeside?*

(Muligt at vælge flere svarmuligheder)

- [93 pct.] Praktisk information om dåb, konfirmation, bryllup og begravelse
- [86 pct.] Artikler om indholdet i den kristne tro
- [83 pct.] Mulighed for at søge i Bibelen
- [82 pct.] Mulighed for at stille spørgsmål til en præst om tro og religion
- [78 pct.] Artikler om folkekirkens teologiske grundlag
- [76 pct.] Artikler om folkekirkens gudstjenester og aktiviteter rundt omkring i landet
- [75 pct.] Debat om tro og religion
- [74 pct.] Information om hvordan man melder sig ind i og ud af folkekirken
- [70 pct.] Artikler om folkekirkens historie
- [56 pct.] Blogs skrevet af præster og biskopper
- [56 pct.] Mulighed for at læse og skrive bønner
- [55 pct.] Information om kirkeskat
- [52 pct.] Korte videoklip om tro og religion
- [51 pct.] Fotografier og videoklip med kirkebygninger og kirkekunst
- [48 pct.] Mulighed for at komme i kontakt med andre kristne
- [39 pct.] Videotransmitterede gudstjenester
- [31 pct.] Quizzer, spil og konkurrencer
- [26 pct.] Mulighed for at deltage i en web-baseret gudstjeneste
- [13 pct.] Mulighed for at deltage i en eller anden form for religiøst ritual
- [4 pct.] Andet (fritekst)
- [0 pct.] Ingen af ovenstående
- [2 pct.] Ved ikke

16. *På hvilke måder mener du, at danskeres brug af internettet påvirker deres forhold til religion?*

(Der kunne vælges mellem svarene helt enig, overvejende enig, hverken enig eller uenig, overvejende uenig, helt uenig og ved ikke. Nedenfor vises den procentdel, der svarede helt eller overvejende enig)

- [42 pct.] Folk bliver mere interesserede i religion
- [20 pct.] Folk bliver mere kritisk indstillede over for religion
- [40 pct.] Folk får et bedre kendskab til kristendom
- [52 pct.] Folk får mere individuelle religiøse forestillinger
- [12 pct.] Folk føler mindre behov for at gå i kirke
- [6 pct.] Folk bliver mere troende
- [13 pct.] Folk får mindre tiltro til præster og andre religiøse autoriteter
- [49 pct.] Folk blander i højere grad religionerne

17. *Skriv med dine egne ord hvad du mener, at folkekirken kan bruge internettet til:*

[33 pct.] Fritekst

[68 pct.] Intet svar

18. *Internettet er blevet brugt til alt fra informationsspredning til opbyggelse af fællesskaber online. Er der noget, som folkekirken efter din mening ikke bør bruge internettet til? Skriv dette med dine egne ord og tilføj meget gerne begrundelser.*

[25 pct.] Fritekst

[75 pct.] Intet svar

18. *Hvad er dit køn?*

[52 pct.] Kvinde

[48 pct.] Mand

19. *Hvor gammel er du?*

[100 pct.] Fritekst

20. *I hvilket stift er du ansat?*

[15 pct.] Århus

[14 pct.] Roskilde

[12 pct.] Helsingør

[12 pct.] Aalborg

[10 pct.] København

[9 pct.] Fyen

[9 pct.] Haderslev

[9 pct.] Ribe

[8 pct.] Viborg

[3 pct.] Lolland-Falster

21. *Hvor mange sogne er der i dit pastorat?*

[55 pct.] 1 sogn

[30 pct.] 2 sogne

[14 pct.] 3 sogne eller flere

[1 pct.] Andet/ved ikke

22. Identificerer du dig med en eller flere af følgende betegnelser?

(Muligt at vælge flere svarmuligheder)

- [47 pct.] Grundtvigsk
- [24 pct.] Klassisk kristen
- [20 pct.] Aktivistisk
- [14 pct.] Lavkirkelig
- [10 pct.] Missionsk
- [8 pct.] Spirituel
- [7 pct.] Tidehvervsk
- [7 pct.] Konservativ
- [5 pct.] Liberal
- [4 pct.] Karismatisk
- [4 pct.] Højkirkelig
- [12 pct.] Andet (fritekst)
- [12 pct.] Ingen af ovenstående
- [5 pct.] Ved ikke

23. Hvis du har lyst til at deltage i et opfølgende interview om din brug af internettet, kan du anføre en e-mail-adresse herunder, som du kan kontaktes igennem:

- [16 pct.] Fritekst
- [84 pct.] Intet svar

Spørgeguide til kvalitative præsteinterview

1. Forklaring

Baggrunden og rammen for interviewet (tidsramme, optagelse, brug).

2. Grand tour

”Fortæl mig hvordan du i løbet af en typisk arbejdsdag gør brug af internettet?”

3. Cases – evt. som uddybning af punkt 2

A: Brugen af internettet i forbindelse med forberedelse af gudstjenesten. Beskrivelse, konsekvenser (for præst og menighed), eksempler.

B: Brugen af internettet i forbindelse med kontakten til sognebørn. Beskrivelse, konsekvenser (for præst og menighed), eksempler.

4. Muligheder og begrænsninger

”Ville du være interesseret i at bruge internettet mere i dit arbejde end nu?”

5. Vurdering af folkekirkens muligheder på internettet

”Hvad skal folkekirken efter din mening bruge internettet til?” Inddragelse af seks kort med teksterne: Information, forkyndelse, dialog, fællesskab, gudstjeneste, bøn.

”Hvem skal føre det ud i livet (præsten, særligt ansatte, frivillige)?”

6. Opsamling og afsluttende kommentarer

Baggrundsdata: Alder, sognetype.

Yderligere kommentarer eller spørgsmål fra præsten.

Dansk resumé

Denne ph.d.-afhandling undersøger den folkekirkelige internetkommunikation empirisk såvel som teoretisk. I indledningen indsnævres undersøgelsens empiriske fokus til (1) danskere i almindelighed, som udgør den overordnede målgruppe for folkekirkens kommunikation; (2) de danske folkekirkepræster, som i det daglige repræsenterer folkekirken over for dens medlemmer og (3) i beskedent omfang den officielle hjemmeside Folkekirken.dk, som er platform for folkekirkens centrale web-kommunikation. Derpå rejses tre spørgsmål, som afhandlingen forsøger at besvare: På hvilke måder forandrer internettet vilkårene for den folkekirkelige kommunikation? Hvordan forhandler folkekirken om brugen af internettet? Og endelig: Hvilke overordnede konsekvenser kan forskellige tilgange til kommunikationen på internettet få for folkekirken?

I det første kapitel præsenteres tre teoretiske perspektiver: Sekulariseringsteori sætter med udgangspunkt i Charles Taylors værk *A Secular Age* (2007) den overordnede ramme for forståelsen af den aktuelle folkekirkelige situation, hvor kirkens svækkede status og individets øgede valg er i fokus. Medialiseringsteori (Stig Hjarvard m.fl.) beskriver, hvordan medierne i stigende grad gennem det 20. århundrede har etableret sig som en stærk institutionel magt, som alle andre institutioner – inklusiv kirken – til en vis grad må underordne sig. Endelig giver teorien om den religiøst-sociale formning af teknologi (Heidi Campbell) en nødvendig aktørorienteret modvægt, idet den tilbyder en ramme for undersøgelser af, hvordan individer og institutioner bevidst forholder sig til brugen af nye medier.

Kapitel 2 bærer overskriften *forandring* og undersøger, hvordan internettet er med til at forandre vilkårene for den folkekirkelige kommunikation. En spørgeskemaundersøgelse blandt 1.015 danskere udgør grundlaget for analysen, der munder ud i en treleddet delkonklusion: For det første er der i forhold til spørgsmålet om medialisering meget, der tyder på, at det primært er de kommercielle medieinstitutioner som eksempelvis søgemaskiner, aviser og tv-stationer, der dominerer folks adgang til religion på internettet. I forhold til sekulariseringsperspektivet er det – for det andet – muligt at konkludere, at dan-

skerne ikke umiddelbart ser ud til at være blevet mere religiøse af at benytte sig af internettet, men at de om noget snarere er blevet en anelse mere kritisk indstillede over for religion. Endelig peger analysen i forhold til teorien om den religiøst-socialt formning af teknologi på visse kommunikative muligheder for folkekirken på internettet: De, der i forvejen er religiøst engagerede, ser også ud til at kunne nås via religiøse hjemmesider, og der spores i det hele taget en interesse for centrale folkekirkelige elementer så som de kirkelige handlinger, præsten og Bibelen.

I kapitel 3 undersøges de danske folkekirkepræsters brug af og refleksion omkring internettet under overskriften *forhandling*. En spørgeskemaundersøgelse med deltagelse af 1.040 præster og kvalitative interview med otte præster viser, at præsterne i vidt omfang bruger internettet som en integreret del af deres arbejde, men at det ikke bruges ukritisk, og at mangel på tid og kompetencer for mange er en hindring for en øget brug. Som i kapitel 2 konkluderes der på undersøgelsen i lyset af de tre teoretiske perspektiver: I forhold til medialiseringsteorien peges der på en række grænser, som internettet udfordrer: Grænserne mellem sognene, mellem præstens arbejdsliv og privatliv, mellem præsten og sognets beboere, mellem præsternes forskellige teologier og mellem kirkerummet og mediernes rum. Medialiseringen opvejes dog af præsternes refleksion over internettet. Her er det en udbredt opfattelse, at kommunikationen online er mere overfladisk og uvirkelig, og at den primært skal tjene til praktiske problemstillinger, hvorimod dybere og mere personlige anliggender bør klares ansigt til ansigt. I forhold til sekularisering ser det ud til, at internettet rent faktisk giver præsterne en mulighed for at komme i kontakt med flere danskere, hvorved præsten som autoritet såvel som de folkekirkelige budskaber kan styrkes. Det bemærkes dog, at præstens autoritet næppe kommer af sig selv, men må tilkæmpes i de enkelte kontekster.

Kapitel 4 bærer overskriften *forvandling* og beskæftiger sig med folkekirkens strategiske tænkning omkring internettet. En typologi introduceres først på baggrund af præsternes tanker om folkekirkens overordnede opgave på internettet. Typologien indeholder fire kommunikationstilgange: information, interaktion, præsentation og participation. Det er særligt information og i mindre grad interaktion, som præsterne anbefaler, mens de rituelle kommunikationselementer, præsentation og participation, stort set er fraværende. Det samme viser sig i overvejende grad at være tilfældet i forhold til indholdet på og tankerne omkring den centrale kommunikation på Folkekirken.dk. De mulige konsekvenser af de forskellige kommunikationstilgange disku-

teres i lyset af det teoretiske og empiriske materiale, der er præsenteret i afhandlingens foregående kapitler, og det vurderes, at ingen af tilgangene i sig selv kan bære den folkekirkelige internetkommunikation. I et forvandlingsperspektiv, hvor målet er en kontinuerlig indre transformation af kirken og dens budskaber i mødet med eksterne udfordringer, foreslås derfor til sidst en kommunikativ tilgang, der lægger sig mellem envejs- og flervejskommunikation, mellem kommunikation på egne og andres web-platformer og mellem kommunikation online og offline.

I konklusionen samles der op på de indledende spørgsmål, og afhandlingens resultater opsummeres.

English summary

This PhD dissertation examines the Internet communication of the Evangelical Lutheran Church in Denmark, empirically as well as theoretically. In the introduction, the empirical scope is narrowed down to (1) Danes in general, who make up the overall target group of the communication of the church; (2) the pastors, who in their daily communication with members represent the church and (3) to some extent the official website: Folkekirken.dk, which is the platform for the central web-communication of the church. Then three research questions are raised: How does the Internet affect the way the Evangelical Lutheran Church in Denmark communicates? In which ways does the church negotiate the use of the Internet? And finally: What overall consequences will different approaches to web communication have for the church?

In the first chapter three theoretical perspectives are presented: Secularisation theory, with Charles Taylor's book *A Secular Age* as point of departure, constitutes the overall framework for the understanding of the present church situation, where the focus is on the weakened position of the church and the increased individual choice. Mediatisation theory (Stig Hjarvard and others) describes how the media increasingly throughout the 20th century have established themselves as strong institutions, to which all other institutions – including the church – must submit. Finally, the theory of the religious-social shaping of technology (Heidi Campbell) gives a necessary actor-oriented counterweight and offers a framework for examining individual and institutional use of new media.

Chapter 2 carries the headline *change* and examines how the Internet contributes to change in the communicative conditions of the Evangelical Lutheran Church in Denmark. A survey among 1,015 Danes forms the basis of the analysis, which results in a three-part conclusion: First, with regard to the issue of mediatisation, much indicates that it is primarily the commercial media institutions, such as search engines, newspapers and TV stations, that control people's access to religion online. Second, with regard to the secularisation perspective, there is no indication that the Danes have become more religious by using the Internet, but, if anything, they have become slightly more critical of religion. Finally, with regard to the theory of the reli-

gious-social shaping of technology, the analysis points to some communicative possibilities for the church: Those who are already religiously engaged are also likely to be reached through religious websites, and there can be traced a considerable general interest in central church elements such as life rituals, the pastors and the Bible.

In chapter 3 the Danish pastors' use of and reflection on the Internet is examined under the headline *negotiation*. An analysis of a survey among 1,040 pastors and qualitative interviews with eight pastors show that the pastors to a high degree use the Internet as an integrated part of their work, but at the same time that it is not used uncritically. Besides, lack of time and competences are for many considered a hindrance for an increased use. As in chapter 2, a conclusion to the analysis is drawn from the three theoretical perspectives: With regard to mediatisation theory, emphasis is placed on a range of boundaries which the Internet challenges: The boundaries between parishes, between the pastor's work life and private life, between the pastor and the parishioners, between the pastors' various theologies, and between the church room and the media room. However, the mediatisation is counterbalanced by the pastors' reflections over the Internet. It is a widespread idea, for instance, that online communication is more superficial and unreal, and that it should primarily serve practical communicative purposes, whereas deeper and more personal matters should be dealt with face to face. With regard to secularisation, the Internet actually seems to provide an opportunity for the pastors to get in touch with more Danes and thus to strengthen the pastor as an authority as well as the message of the church. It is noticed, however, that the pastor's authority will probably not emerge by itself but must be won in the specific contexts.

Chapter 4 carries the headline *transformation* and deals with the strategic thinking of the church on the Internet. First, a typology is introduced on the basis of the pastors' thoughts on the overall task of the church on the Internet. It contains four communicative approaches: information, interaction, presentation and participation. It is especially information and to a lesser degree interaction that the pastors recommend, while the ritual communicative elements, presentation and participation, are more or less absent. The same turns out to be the case with regard to the content and thoughts on the website Folkekirken.dk. The possible consequences of the different communicative approaches are discussed in the light of the theoretical and empirical material presented in the previous chapters of the dissertation, and it is assessed that none of the approaches in themselves can carry the Internet com-

munication of the church. In a transformation perspective, where the goal is continuously inner transformation of the church and its message faced with external challenges, a communicative approach is therefore finally suggested, which lies between one-way and two-way communication, between communication on own and others' platforms, and between communication online and offline.

In the conclusion the introductory questions are reassessed, and the results of the dissertation are summarised.